

**ПРИВАТНА УСТАНОВА
«НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА»**

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

МОРОЗОВ ОЛЕКСІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ

УДК 342.951

ДИСЕРТАЦІЯ

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАБІЛІТАЦІЇ
ТА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ УКРАЇНИ**

Подається на здобуття наукового ступеня **кандидата юридичних наук**

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О.А. Морозов

Науковий керівник – **Головко Катерина Володимирівна,**
доктор юридичних наук, професор

Ужгород – 2025

АНОТАЦІЯ

Морозов О.А. Адміністративно-правові засади реабілітації та соціалізації військовослужбовців України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, 2025.

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, зокрема здійснено аналіз чинного законодавства України та зарубіжних країн, а також вітчизняних, міжнародних наукових джерел і статистичних даних, що дозволило з'ясувати зміст адміністративно-правових засад реабілітації та соціалізації військовослужбовців України, сформулювати авторські пропозиції із підвищення ефективності їх реалізації.

На виконання завдань дослідження з'ясовано сутність реабілітації та соціалізації військовослужбовців України та їх складники; виокремлено реабілітацію та соціалізацію військовослужбовців України як об'єкт адміністративно-правового регулювання; окреслено систему адміністративно-правового регулювання реабілітації та соціалізації військовослужбовців України, визначити її вади та перспективи удосконалення. В роботі розкрито поняття та сутність адміністративно-правового механізму забезпечення реабілітації та соціалізації військовослужбовців в Україні; виокремлено систему суб'єктів адміністративно-правового забезпечення діяльності сфери реабілітації та соціалізації військовослужбовців України; охарактеризовано інструменти адміністративно-правового забезпечення діяльності сфери реабілітації та соціалізації військовослужбовців України. В межах дослідження з'ясовано досвід окремих країн НАТО та Держави Ізраїль щодо адміністративно-правового забезпечення реабілітації та соціалізації військовослужбовців;

систематизувати та виокремити дієві методики реабілітації військовослужбовців в Україні, які потребують належного адміністративно-правового регулювання, охарактеризувати реалізовані приклади належного адміністративно-правового забезпечення діяльності сфери реабілітації та соціалізації військовослужбовців України з урахуванням міжнародного досвіду.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим комплексним науковим дослідженням адміністративно-правових засад реабілітації та соціалізації військовослужбовців в Україні та перспектив їх розвитку, що враховує особливості сучасного стану наукового дослідження цієї сфери та практики реінтеграції військових.

Унаслідок виконання поставлених завдань дослідження сформульовано низку наукових висновків та пропозицій, які складають основні результати дослідження. Зокрема, обґрунтовано, що реабілітація та соціалізація військовослужбовців в Україні – це комплексний процес, спрямований на відновлення фізичного, психічного та соціального функціонування захисників після поранень чи травм, що включає медичну, психологічну реабілітацію та їх соціальну реінтеграцію. Доведено, що під механізмом адміністративно-правового забезпечення реабілітації військовослужбовців слід розуміти взаємопов'язану систему адміністративно-правових норм, що визначають права та обов'язки учасників процесу реабілітації військових, структуру та функції органів управління у сфері реабілітації військових, медико-соціальні стандарти, процедури ліцензування та акредитації реабілітаційних закладів; форм, засобів та способів адміністративно-правового регулювання; результатів адміністративно-правового регулювання у формі видання актів застосування права та прийняття управлінських рішень; їх оскарження; застосування заходів адміністративної та дисциплінарної відповідальності та забезпечення виконання прийнятих рішень.

В роботі обґрунтовано, що одним із напрямів удосконалення адміністративно-правового регулювання реабілітації військовослужбовців є необхідність прийняття окремого Закону України «Про реабілітацію військовослужбовців України та осіб, які забезпечують обороноздатність, безпеку та правопорядок в Україні», в якому доцільно систематизувати всі напрями правового регулювання реабілітації військових – від системи органів публічного управління до реабілітаційних закладів (види, форми та порядок діяльності) та методик реабілітації.

В результаті дослідження удосконалено наукові підходи до розуміння теоретичних положень «реабілітація військовослужбовців», «соціалізація військових», «реінтеграція військових у суспільство», «адміністративно-правові відносини у сфері реабілітації військовослужбовців», «адміністративно-правове регулювання реабілітації військовослужбовців», «адміністративно-правове забезпечення реабілітації військовослужбовців», «адміністративно-правовий механізм забезпечення реабілітації та соціалізації військовослужбовців в Україні». Систематизовано підходи до градації адміністративно-правових актів, якими урегульовано відносини у сфері реабілітації військовослужбовців в Україні, на: закони, які визначають окремо право громадян на реабілітацію після медичного втручання та порядок його реалізації, закріплюють правовий статус військовослужбовців, їх право на медичне та соціальне забезпечення, в тому числі право на оздоровлення і реабілітацію; підзаконні НПА, якими визначено підстави, порядок та умови надання медичної та психологічної допомоги ветеранам війни.

Удосконалено підходи до розуміння системи суб'єктів адміністративно-правового забезпечення у сфері реабілітації та соціалізації військовослужбовців України, яка є багаторівневою і складається з таких її груп: суб'єктів формування державної політики реабілітації та соціалізації військовослужбовців України; суб'єктів реалізації державної політики

реабілітації та соціалізації військовослужбовців України; допоміжних суб'єктів.

Аргументовано доцільність запровадження в Україні зарубіжного досвіду (зокрема, Сполучених Штатів Америки та Держави Ізраїль) щодо реабілітації та соціалізації військових, зокрема щодо прийняття комплексного Закону України «Про реабілітацію та соціалізацію військовослужбовців України та осіб, які забезпечують обороноздатність, безпеку та правопорядок в Україні»; створення у складі Міноборони України окремого Департаменту реабілітації та соціалізації (реінтеграції) військовослужбовців України; запровадження єдиного електронного сервісу «Електронний кабінет ветерана війни» як окремого ресурсу за зразком Єдиного електронного порталу державних послуг ДІЯ, в якому доцільно розмістити доступ до послуг, які можуть отримувати ветерани.

В роботі дістали подальшого розвитку розуміння складників адміністративно-правового регулювання реабілітації військовослужбовців, зокрема, суб'єктів правотворчості та правозастосування, які здійснюють регулювання цією сферою; об'єктів регулювання – адміністративних правовідносин, що виникають у зв'язку з наданням реабілітаційних послуг військовослужбовцям, які зазнали поранень, травм чи захворювань; видів, форм та методик реабілітації.

Узагальнено та уточнено розуміння сутності адміністративно-правового забезпечення реабілітації військовослужбовців як сукупності правових норм, інститутів та процедур, що здійснюються суб'єктами державної влади для встановлення умов та надання комплексних заходів з відновлення фізичного, психологічного та соціального стану військовослужбовців, які зазнали травм, захворювань або інших наслідків служби.

Запропоновано шляхи впровадження результатів дослідження в правотворчу діяльність, правозастосовну практику та наукову діяльність.

Ключові слова: адміністративно-правові засади реабілітації військових, механізм адміністративно-правового забезпечення реабілітації військовослужбовців, напрями удосконалення адміністративно-правового регулювання реабілітації військовослужбовців, реабілітація та соціалізація військовослужбовців України.

ABSTRACT

Morozov O.A. Administrative and legal principles of rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine. – Qualification scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for obtaining a candidate degree in law sciences in specialty 12.00.07 – administrative law and process; financial law; information law. – Uzhhorod National University, Uzhhorod, 2025.

The dissertation provides a theoretical generalization and a new solution to the scientific task, in particular, an analysis of the current legislation of Ukraine and foreign countries, as well as domestic, international scientific sources and statistical data, which allowed to clarify the content of the administrative and legal principles of rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine, to formulate author's proposals for increasing the effectiveness of their implementation.

To fulfill the research tasks, the essence of rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine and their components were clarified; rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine as an object of administrative and legal regulation is identified; the system of administrative and legal regulation of rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine is outlined, its shortcomings and prospects for improvement are identified. The work reveals the concept and essence of the administrative and legal mechanism for ensuring

rehabilitation and socialization of military personnel in Ukraine; the system of subjects of administrative and legal support of the activities of the sphere of rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine is identified; the instruments of administrative and legal support of the activities of the sphere of rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine are characterized. Within the framework of the study, the experience of individual NATO countries and the State of Israel regarding administrative and legal support of rehabilitation and socialization of military personnel is clarified; to systematize and identify effective methods of rehabilitation of military personnel in Ukraine, which require proper administrative and legal regulation, to characterize implemented examples of proper administrative and legal support for the activities of the rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine, taking into account international experience.

The scientific novelty of the results obtained lies in the fact that the dissertation is the first comprehensive scientific study of the administrative and legal principles of rehabilitation and socialization of military personnel in Ukraine and the prospects for their development, which takes into account the peculiarities of the current state of scientific research in this area and the practice of reintegration of the military.

As a result of fulfilling the set research tasks, a number of scientific conclusions and proposals were formulated, which constitute the main results of the study. In particular, it is substantiated that the rehabilitation and socialization of military personnel in Ukraine is a complex process aimed at restoring the physical, mental and social functioning of defenders after injuries or traumas, which includes medical, psychological rehabilitation and their social reintegration. It is proven that the mechanism of administrative and legal support for the rehabilitation of military personnel should be understood as an interconnected system of administrative and legal norms that determine the rights and obligations of participants in the rehabilitation process of military personnel, the structure and functions of management bodies in the field of military rehabilitation, medical and

social standards, procedures for licensing and accreditation of rehabilitation institutions; forms, means and methods of administrative and legal regulation; results of administrative and legal regulation in the form of issuing acts of application of law and making administrative decisions; their appeal; application of measures of administrative and disciplinary liability and ensuring the implementation of decisions made.

The work substantiates that one of the directions of improving the administrative and legal regulation of the rehabilitation of military personnel is the need to adopt a separate Law of Ukraine “On the Rehabilitation of Military Personnel of Ukraine and Persons Ensuring Defense Capability, Security and Law and Order in Ukraine”, in which it is advisable to systematize all areas of legal regulation of the rehabilitation of military personnel – from the system of public administration bodies to rehabilitation institutions (types, forms and procedure of activity) and rehabilitation methods. As a result of the study, scientific approaches to understanding the theoretical provisions of “rehabilitation of military personnel”, “socialization of military personnel”, “reintegration of military personnel into society”, “administrative and legal relations in the field of rehabilitation of military personnel”, “administrative and legal regulation of rehabilitation of military personnel”, “administrative and legal support for rehabilitation of military personnel”, “administrative and legal mechanism for ensuring rehabilitation and socialization of military personnel in Ukraine” were improved. The approaches to the gradation of administrative and legal acts regulating relations in the field of rehabilitation of military personnel in Ukraine have been systematized into: laws that separately define the right of citizens to rehabilitation after medical intervention and the procedure for its implementation, establish the legal status of military personnel, their right to medical and social security, including the right to recovery and rehabilitation; subordinate legislative acts that determine the grounds, procedure and conditions for providing medical and psychological assistance to war veterans. The approaches to understanding the system of subjects of administrative and legal support in the field of rehabilitation

and socialization of military personnel of Ukraine, which is multi-level and consists of the following groups, have been improved: subjects of formation of state policy of rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine; subjects of implementation of state policy of rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine; auxiliary subjects.

The feasibility of introducing foreign experience (in particular, the United States of America and the State of Israel) in Ukraine regarding the rehabilitation and socialization of military personnel is argued, in particular regarding the adoption of the comprehensive Law of Ukraine “On the Rehabilitation and Socialization of Military Personnel of Ukraine and Persons Ensuring Defense Capability, Security and Law and Order in Ukraine”; the creation of a separate Department of Rehabilitation and Socialization (Reintegration) of Military Personnel of Ukraine within the Ministry of Defense of Ukraine; the introduction of a single electronic service “Electronic Cabinet of a War Veteran” as a separate resource modeled on the Single Electronic Portal of State Services of the Ministry of Defense of Ukraine, in which it is advisable to place access to services that veterans can receive.

The work further developed the understanding of the components of the administrative and legal regulation of the rehabilitation of military personnel, in particular, the subjects of lawmaking and law enforcement that regulate this area; objects of regulation – administrative legal relations arising in connection with the provision of rehabilitation services to military personnel who have suffered injuries, traumas or diseases; types, forms and methods of rehabilitation.

The understanding of the essence of the administrative and legal support for the rehabilitation of military personnel as a set of legal norms, institutions and procedures implemented by state authorities to establish conditions and provide comprehensive measures to restore the physical, psychological and social state of military personnel who have suffered injuries, diseases or other consequences of service is generalized and clarified.

Ways of implementing the results of the study into law-making, law enforcement practice and scientific activity are proposed.

Key words: administrative and legal principles of military rehabilitation, directions for improving the administrative and legal regulation of the rehabilitation of military personnel, mechanism of administrative and legal support for the rehabilitation of military personnel, rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Статті, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Морозов О.А. Реабілітація та соціалізація військовослужбовців України як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. С. 815–819. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-11/198>.

2. Морозов О.А. Адміністративно-правове регулювання реабілітації військовослужбовців України. *Право та державне управління*. 2024. № 4. С. 644–652. DOI: <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.4.89>.

3. Морозов О.А. Система суб'єктів адміністративно-правового забезпечення діяльності сфери реабілітації та соціалізації військовослужбовців України. *Право і суспільство*. 2025. № 2. С. 703–712. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.2.95>.

4. Морозов О.А. Зарубіжний досвід адміністративно-правового забезпечення реабілітації та соціалізації військових в умовах війни та впровадження його практик в Україні. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2024. № 7(67). Р. 380–387. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2024.7.59>.

5. Морозов О.А. Адміністративно-правовий механізм забезпечення реабілітації та соціалізації військовослужбовців України. *Право і суспільство*. 2023. № 5. С. 497–504. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.72>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Морозов О.А. Методики реабілітації та соціалізації військовослужбовців в Україні. *Proceedings of the international scientific conference “Modern Achievements in Legal Science and Practice”*, Riga, the Republic of Latvia, March 19–20, 2025. Riga : Publishing House “Baltija Publishing”, 2025. P. 399–403. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-493-1-105>.

2. Морозов О.А. Система суб'єктів забезпечення реабілітації та соціалізації військовослужбовців в Україні. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права* : матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кременчук, 5–7 грудня 2024 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 604–610. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-452-1-165>.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	14
ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАБІЛІТАЦІЇ ТА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ УКРАЇНИ.....	24
1.1 Сутність реабілітації та соціалізації військовослужбовців України та їх складники.....	24
1.2 Реабілітація та соціалізація військовослужбовців України як об'єкт адміністративно-правового регулювання.....	46
1.3 Система адміністративно-правового регулювання реабілітації та соціалізації військовослужбовців України.....	57
Висновки до розділу 1.....	72
РОЗДІЛ 2 АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАБІЛІТАЦІЇ ТА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ УКРАЇНИ.....	76
2.1 Поняття та сутність адміністративно-правового механізму забезпечення реабілітації та соціалізації військовослужбовців в Україні.....	76
2.2 Система суб'єктів адміністративно-правового забезпечення діяльності сфери реабілітації та соціалізації військовослужбовців України.....	87
2.3 Інструменти адміністративно-правового забезпечення діяльності сфери реабілітації та соціалізації військовослужбовців України.....	106
Висновки до розділу 2.....	121
РОЗДІЛ 3 МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАБІЛІТАЦІЇ ТА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ.....	124
3.1 Особливості досвіду країн НАТО щодо адміністративно-правового забезпечення реабілітації та соціалізації військовослужбовців.....	124

3.2 Особливості досвіду Держави Ізраїль щодо адміністративно-правового забезпечення реабілітації та соціалізації військовослужбовців...141	
3.3 Реалізовані приклади адміністративно-правового забезпечення діяльності сфери реабілітації та соціалізації військовослужбовців України з урахуванням міжнародного досвіду.....151	
Висновки до розділу 3.....164	
ВИСНОВКИ.....169	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....175	
ДОДАТКИ.....200	

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЄС – Європейський Союз

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ООН – Організація Об'єднаних націй

НАТО – Організація Північноатлантичного договору, також

Північноатлантичний альянс

КМУ – Кабінет Міністрів України

ЗСУ – Збройні сили України

МОУ – Міністерство оборони України

МОЗ України – Міністерство охорони здоров'я України

Мінветеранів України – Міністерство у справах ветеранів України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

КАС України – Кодекс адміністративного судочинства України

ЦК України – Цивільний кодекс України

ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України

КК України – Кримінальний кодекс України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

ПТСР – посттравматичний стресовий розлад

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Питання реабілітації та соціалізації військовослужбовців з початком повномасштабного вторгнення росії на територію України набуло надзвичайної актуальності. На сьогодні дуже важливо забезпечити підтримку військовослужбовців, осіб, які отримали травми різного ступеня у ході бойових дій, зазнали психологічного впливу, що негативно відобразилось на стані їхнього фізичного та психічного здоров'я. З початком вторгнення країни-агресора на територію нашої держави життя людей змінилось, зазнало переоцінки цінностей, суспільство набуло більшої життєстійкості. Водночас слід визнати, що наша країна не була цілком готова до таких викликів. Так, станом на липень 2024 року в Україні налічується приблизно 1,3 мільйона ветеранів війни, за прогнозами Міністерства у справах ветеранів, після завершення війни кількість ветеранів та членів їхніх родин може зрости до 5–6 мільйонів осіб, а за даними МОЗ тільки у 2024 році у закладах охорони здоров'я Міністерства оборони України пройшли реабілітацію понад 20 тисяч військовослужбовців ЗСУ. Загалом майже 50% діючих військових потребують медичної та психологічної реабілітації, за прогнозами експертів після завершення війни такої реабілітації потребуватимуть більше 130 тисяч військових. Такі виклики зумовлюють необхідність суттєво переглянути Державну політику реабілітації військовослужбовців як у напрямі забезпечення належного публічного адміністрування цієї сфери, створення мережі реабілітаційних центрів, так і щодо необхідності удосконалення адміністративно-правового регулювання цієї сфери в напрямі розробки та затвердження Державної та муніципальних програм реабілітації, відкриття (ліцензування) реабілітаційних центрів, сертифікації медичного персоналу, виділення та розподілення державних субсидій, забезпечення державного та публічного контролю за діяльністю у цій сфері.

Такий фактор зумовлює необхідність удосконалення адміністративно-правового регулювання реабілітації та соціалізації військовослужбовців, застосування системних підходів до розробки комплексної програми реабілітації та соціалізації військовослужбовців та наукового обґрунтування умов та порядку її реалізації.

Адміністративно-правовому забезпеченню захисту соціальних прав військовослужбовців та членів їхніх сімей присвячені роботи таких вітчизняних науковців, як: Н.О. Армаш, Д.М. Белов, Ю.М. Бисага, Н.І. Білак, Г.С. Буга, В.М. Галуцько, К.В. Головка, Д.В. Журавльов, Р.А. Калюжний, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, І.М. Копотун, І.М. Коропатнік, О.В. Кузьменко, Я.В. Лазур, Р.В. Миронюк, О.А. Моргунов, Н.М. Оніщенко, С.В. Петков, В.М. Сущенко, В.І. Теремецький, І.М. Шопіна та інші.

Близькими до тематики адміністративно-правового регулювання реабілітації та соціалізації військовослужбовців України є роботи таких авторів, як: С.Л. Шостак (досліджував особливості публічного управління у сфері реабілітації військовослужбовців Збройних сил України у рамках єдиного медичного простору охорони здоров'я України); Т.П. Макарова (досліджувала адміністративно-правове забезпечення захисту соціальних прав військовослужбовців та членів їхніх сімей в Україні), К.М. Куркова, Л.І. Луценко-Миськів (аналізують стан чинного законодавства у сфері медичної реабілітації та пропонують зміни для його вдосконалення); О.А. Івахненко, О.В. Новиков, А.М. Глущенко (виокремлюють специфіку правового регулювання реабілітаційної допомоги військовослужбовцям у період воєнного стану, висловлюють пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України, яке регулює надання реабілітаційної допомоги).

Водночас аналіз сучасних досліджень реабілітації військовослужбовців дає можливість зробити висновок, що однією із вад розвитку системи реабілітації та соціалізації військовослужбовців в Україні є недостатній рівень адміністративно-правового регулювання цієї сфери, що й зумовлює актуальність проведеного дослідження, його наукове та практичне значення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Роботу виконано в рамках планів науково-дослідної роботи Приватної установи «Науково-дослідний інститут публічного права».

Проблематика дисертації корелюється з низкою загальнонаціональних стратегічних концепцій та актів, зокрема із Воєнно-медичною доктриною України, яка затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2018 року № 910, Державною цільовою програмою з медичної, фізичної реабілітації та психосоціальної реадaptaції постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримуванні збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, на період до 2023 року, яка затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 05 грудня 2018 року № 1021, а також указів Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»; від 14 вересня 2020 року № 392/2020 «Про затвердження Стратегії національної безпеки України» та ін.

Мета дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає у тому, щоб на підставі аналізу чинного законодавства України та зарубіжних країн, а також вітчизняних, міжнародних наукових джерел і статистичних даних з'ясувати адміністративно-правові засади реабілітації та соціалізації військовослужбовців України, сформулювати авторські пропозиції із підвищення ефективності їх реалізації. Для досягнення вказаної мети в дисертаційній роботі поставлено й вирішено такі основні *задачі*:

- з'ясувати сутність реабілітації та соціалізації військовослужбовців України та їх складники;
- виокремити реабілітацію та соціалізацію військовослужбовців України як об'єкт адміністративно-правового регулювання;
- окреслити систему адміністративно-правового регулювання реабілітації та соціалізації військовослужбовців України, визначити її вади та перспективи удосконалення;
- розкрити поняття та сутність адміністративно-правового механізму забезпечення реабілітації та соціалізації військовослужбовців в Україні;
- виокремити систему суб'єктів адміністративно-правового забезпечення діяльності сфери реабілітації та соціалізації військовослужбовців України;
- охарактеризувати інструменти адміністративно-правового забезпечення діяльності сфери реабілітації та соціалізації військовослужбовців України;
- з'ясувати досвід окремих країн НАТО та Держави Ізраїль щодо адміністративно-правового забезпечення реабілітації та соціалізації військовослужбовців;
- систематизувати та виокремити дієві методики реабілітації військовослужбовців в Україні, які потребують належного адміністративно-правового регулювання, охарактеризувати реалізовані приклади належного адміністративно-правового забезпечення діяльності сфери реабілітації та соціалізації військовослужбовців України з урахуванням міжнародного досвіду.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у сфері публічного адміністрування та адміністративно-правового регулювання реабілітації та соціалізації військовослужбовців в Україні.

Предметом дослідження є адміністративно-правові засади реабілітації та соціалізації військовослужбовців в Україні.

Методи дослідження. У роботі використано сукупність методів наукового пізнання, що дало змогу забезпечити системність та єдність дисертаційної роботи. Методологічною основою дослідження стали загальні та спеціально-правові методи наукового пізнання. Застосування діалектичного методу дало можливість встановити сутність реабілітації та соціалізації військовослужбовців України та їх складників (підрозділ 1.1). За допомогою історично-правового методу досліджено специфіку нормативно-правового регулювання адміністративно-правових засад реабілітації та соціалізації військовослужбовців в Україні та напрями його вдосконалення (підрозділ 1.2). Формально-юридичний метод використано для аналізу адміністративно-правового механізму забезпечення реабілітації та соціалізації військовослужбовців в Україні (підрозділ 2.1), а також для з'ясування інструментів адміністративно-правового забезпечення діяльності сфери реабілітації та соціалізації військовослужбовців України (підрозділ 2.3). Вивчення системи суб'єктів адміністративно-правового забезпечення діяльності сфери реабілітації та соціалізації військовослужбовців України здійснювалось із застосуванням системного методу (підрозділ 2.2). За допомогою порівняльно-правового методу проаналізовано особливості зарубіжного досвіду та міжнародних стандартів адміністративно-правових засад реабілітації та соціалізації військовослужбовців України, виокремлено перспективні для України напрями їх використання (підрозділи 1.3, 3.1, 3.2).

Нормативну основу роботи становлять Конституція України, законодавчі акти України, постанови Верховної Ради України, акти Президента України і Кабінету Міністрів України, нормативні акти центральних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, а також міжнародні нормативно-правові акти.

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні дані Міністерства охорони здоров'я України та Міністерства у справах ветеранів України за період 2020–2024 років, відомості Єдиного реєстру судових рішень України та офіційних вебсайтів суб'єктів публічної адміністрації, правова публіцистика.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим комплексним науковим дослідженням адміністративно-правових засад реабілітації та соціалізації військовослужбовців в Україні та перспектив їх розвитку, що враховує особливості сучасного стану наукового дослідження цієї сфери та практики реінтеграції військових. У результаті проведеної роботи сформульовано нові наукові положення і висновки, запропоновані особисто здобувачем, зокрема:

уперше:

– обґрунтовано, що реабілітація та соціалізація військовослужбовців в Україні – це комплексний процес, спрямований на відновлення фізичного, психічного та соціального функціонування захисників після поранень чи травм, що включає медичну, психологічну реабілітацію та їх соціальну реінтеграцію;

– доведено, що під механізмом адміністративно-правового забезпечення реабілітації військовослужбовців слід розуміти взаємопов'язану систему адміністративно-правових норм, що визначають права та обов'язки учасників процесу реабілітації військових, структуру та функції органів управління у сфері реабілітації військових, медико-соціальні стандарти, процедури ліцензування та акредитації реабілітаційних закладів; форм, засобів та способів адміністративно-правового регулювання; результатів адміністративно-правового регулювання у формі видання актів застосування права та прийняття управлінських рішень; їх оскарження; застосування заходів адміністративної та дисциплінарної відповідальності та забезпечення виконання прийнятих рішень;

– обґрунтовано, що одним із напрямів удосконалення адміністративно-правового регулювання реабілітації військовослужбовців є необхідність прийняття окремого Закону України «Про реабілітацію військовослужбовців України та осіб, які забезпечують обороноздатність, безпеку та правопорядок в Україні», в якому доцільно систематизувати всі напрями правового регулювання реабілітації військових – від системи органів публічного управління до реабілітаційних закладів (види, форми та порядок діяльності) та методик реабілітації;

удосконалено:

– наукові підходи до розуміння теоретичних положень «реабілітація військовослужбовців», «соціалізація військових», «реінтеграція військових у суспільство», «адміністративно-правові відносини у сфері реабілітації військовослужбовців», «адміністративно-правове регулювання реабілітації військовослужбовців», «адміністративно-правове забезпечення реабілітації військовослужбовців», «адміністративно-правовий механізм забезпечення реабілітації та соціалізації військовослужбовців в Україні»;

– підходи до градації адміністративно-правових актів, якими урегульовано відносини у сфері реабілітації військовослужбовців в Україні, на: закони, які визначають окремо право громадян на реабілітацію після медичного втручання та порядок його реалізації, закріплюють правовий статус військовослужбовців, їх право на медичне та соціальне забезпечення, в тому числі право на оздоровлення і реабілітацію; підзаконні НПА, якими визначено підстави, порядок та умови надання медичної та психологічної допомоги ветеранам війни;

– підходи до розуміння системи суб'єктів адміністративно-правового забезпечення у сфері реабілітації та соціалізації військовослужбовців України, яка є багаторівневою і складається з таких їх груп: суб'єктів формування державної політики реабілітації та соціалізації військовослужбовців України; суб'єктів реалізації державної політики

реабілітації та соціалізації військовослужбовців України; допоміжних суб'єктів;

– аргументацію щодо доцільності запровадження в Україні зарубіжного досвіду (зокрема, Сполучених Штатів Америки та Держави Ізраїль) щодо реабілітації та соціалізації військових, зокрема щодо прийняття комплексного Закону України «Про реабілітацію та соціалізацію військовослужбовців України та осіб, які забезпечують обороноздатність, безпеку та правопорядок в Україні»; створення у складі Міноборони України окремого Департаменту реабілітації та соціалізації (реінтеграції) військовослужбовців України; запровадження єдиного електронного сервісу «Електронний кабінет ветерана війни» як окремого ресурсу за зразком Єдиного електронного порталу державних послуг ДІА, в якому доцільно розмістити доступ до послуг, які можуть отримувати ветерани;

дістали подальшого розвитку:

– розуміння складників адміністративно-правового регулювання реабілітації військовослужбовців, зокрема, суб'єктів правотворчості та правозастосування, які здійснюють регулювання цією сферою; об'єктів регулювання – адміністративних правовідносин, що виникають у зв'язку з наданням реабілітаційних послуг військовослужбовцям, які зазнали поранень, травм чи захворювань; видів, форм та методик реабілітації;

– розуміння сутності адміністративно-правового забезпечення реабілітації військовослужбовців як сукупності правових норм, інститутів та процедур, що здійснюються суб'єктами державної влади для встановлення умов та надання комплексних заходів з відновлення фізичного, психологічного та соціального стану військовослужбовців, які зазнали травм, захворювань або інших наслідків служби.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони становлять як науково-теоретичний, так і практичний інтерес та можуть бути використані у:

- *науково-дослідній діяльності* як основа для подальших наукових досліджень із відповідної проблематики;
- *правотворчій діяльності* для вдосконалення нормативно-правової бази у сфері реабілітації та соціалізації військовослужбовців в Україні;
- *правозастосовній діяльності* для вдосконалення організаційно-правового механізму реабілітації та соціалізації військовослужбовців в Україні;
- *навчальному процесі* у викладанні студентам вищих навчальних закладів дисциплін «Адміністративне право», «Адміністративно-процесуальне право», «Інформаційне право», під час підготовки підрозділів підручників і навчальних посібників із відповідного навчального курсу.

Апробація матеріалів дисертації. Результати дослідження були оприлюднені та доповідалися на 2 міжнародних науково-практичних конференціях: «Modern Achievements in Legal Science and Practice» (м. Рига, Латвійська Республіка, 19–20 березня 2025 року); «Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права» (м. Кременчук, 5–7 грудня 2024 року).

Публікації. Основні результати й положення виконаного дослідження знайшли своє відображення в 7 наукових працях, серед яких 4 наукові статті опубліковані в юридичних фахових виданнях України, затверджених МОН України, 1 наукова праця – в іноземному фаховому виданні, та 2 тезах доповідей на міжнародних науково-практичних заходах.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації – 201 сторінка, у тому числі основного тексту – 160 сторінок. Список використаних джерел налічує 175 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАБІЛІТАЦІЇ ТА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ УКРАЇНИ

1.1 Сутність реабілітації та соціалізації військовослужбовців України та їх складники

Тисячі бійців повертаються у мирне життя без адаптаційного періоду - після пережитих жахів, з поламаною психікою, нічними кошмарами і нездатністю продовжувати звичайне життя, і часто їх історії закінчуються цілковитим розчаруванням у всьому, що відбувається навколо. Як підсумок – безліч бійців з надломленої психікою можуть стати новим «втраченим поколінням». Тому реабілітація кожного військового має здійснюватись за індивідуальними сучасними методами реабілітації за участі висококваліфікованих фахівців з підбором програми реабілітації з урахуванням індивідуальних особливостей кожної окремої ситуації. Персоналізація програм дозволяє у максимально стислі терміни провести роботу щодо запобігання розладам особистості та деформаціям соціальних функцій.

Питання реабілітації та соціалізації військовослужбовців з початком повномасштабного вторгнення росії на територію України набуло надзвичайної актуальності. За даними Міністерства охорони здоров'я України (далі - МОЗ України) за більш як три роки війни в Україні складова травматизму військових складає такі вражаючі показники: більше 50% ушкоджень це поранення та переломи кінцівок в більшості ніг; 30% складають ожогові пошкодження шкіри та внутрішніх органів; 20% - ушкодження голови та нервової системи [1]. Крім цього слід врахувати і негативні наслідки війни які можна не помітити і не відчуті одразу, перед обличчям війни і постійних загроз військові відчують нелегкі емоції: тривогу, неспокій, сум, розпач, роздратування, гнів та злість, все це природня

реакція організму та психіки на воєнний/бойовий стрес, що не рідко має наслідком розвиток посттравматичного стресового розладу (далі - ПТСР) у воїнів. Так, за даними Центру громадського здоров'я МОЗ України, від 20% до 40% військовослужбовців потребують психологічної допомоги, симптоми ПТСР розвиваються приблизно у 12-20% військовослужбовців, які перенесли бойову травму, але не звернулися за психологічною допомогою через побоювання зневаги за прояви слабкості, боягузтва, загрозу військовій кар'єрі [2].

Безумовно, що військовим надається перша медична допомога та лікування у військових госпіталях та спеціалізованих медичних закладах, але дуже важливе значення має також і наступна реабілітація військовослужбовців для повного відновлення їх функцій та можливості повноцінно працювати й жити в суспільстві. Мається на увазі не лише фізична і психологічна реабілітація, але і повноцінне повернення з війни у мирне життя. Методики реабілітації є досить широкими: фізична реабілітація, ерготерапія, ігрова, спортивна, родинна, бізнес-реабілітація, освітня, соціальна, енімал-реабілітація, дружня та т.ін, однак вони є не систематизованими та не ліцензованими, фахівці, що їх застосовують не мають відповідної кваліфікації, та й взагалі відсутній належних публічний менеджмент у цій сфері і в першу чергу відсутня єдина Державна програма реабілітації та соціалізації військовослужбовців. Даний фактор зумовлює необхідність застосування системних підходів щодо розробки комплексної програми реабілітації та соціалізації військовослужбовців та наукового обґрунтування умов та порядку її реалізації.

Наукові розробки щодо реалізації державної політики у сфері реабілітації та соціалізації військовослужбовців лише частково здійснювались в межах більш широкої тематики – публічного управління у сфері охорони здоров'я, зокрема такими авторами: М. Білинською, Я.Ф. Радиш (питання державної політики у сфері охорони здоров'я [3]), Н. Карамішев (державне регулювання інноваційних процесів у системі охорони

здоров'я [4]), В. Лехан, В. Рудого (основні шляхи подальшого розвитку системи охорони здоров'я в Україні [5]), М. Орлатого, В. Вакуленко (охорона здоров'я територіальної громади в контексті державного управління [6]), І. Рожкової (питання конкурентоспроможності регіонального управління у сфері охорони громадського здоров'я [7]), І. Солоненка (діяльність місцевих органів влади у сфері охорони здоров'я на рівні адміністративного району [8]), О. Торбас (організаційно-правові засади місцевого самоврядування у сфері охорони здоров'я [9]), Б. Логвиненко, Р. Миронюк (Система охорони здоров'я в Україні: міжнародні практики в межах національних реалій) [10] та ін.

Близькими до тематики адміністративно-правового регулювання реабілітації та соціалізації військовослужбовців України є роботи наступних авторів: Шостак С.Л. (досліджував особливості публічного управління у сфері реабілітації військовослужбовців Збройних Сил України у рамках єдиного медичного простору охорони здоров'я України) [11]; Макарова Т.П. (досліджувала адміністративно-правове забезпечення захисту соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей в Україні) [12].

Проблематика реабілітації та соціалізації військовослужбовців України піднімається в роботах таких науковців як Соколова О. М., Васюк Н. О., Радиш Я. Ф. [13]; Моркляник О. І., Паляниця Х. В. [14]; Трачук С. В., Хмара В. В., Підлетійчук Р. В., Сиротюк С. М. [15]; Теремецький В. І., Батрин О. В., Івахненко О. А. [16]; Якимець, М. В., Печиборщ, В. П., Вороненко [17]; Волошина В. В. [18].

В той же аналіз сучасних досліджень реабілітації військовослужбовців дає можливість зробити висновок, що проблематика реабілітації та соціалізації військовослужбовців України як об'єкт адміністративно-правового регулювання є малодослідженою.

Виходячи з окресленого предмета дослідження, нами було обрано комплексний підхід до застосування методів наукового пошуку. Методологічну основу дослідження складає діалектичний метод, застосування якого дозволило всебічно розкрити природу «адміністративно-правового регулювання реабілітації військовослужбовців» як діяльності суб'єктів владних повноважень, що спрямована на встановлення умов, механізмів та надання реабілітаційної допомоги військовослужбовцям та ветеранам. Системно-структурний метод використаний для аналізу нормативних документів щодо організації реабілітаційної діяльності з військовослужбовцями. Метод концептуально-порівняльного аналізу застосовано для виокремлення сучасних дієвих форм медичної, фізичної, психологічної та соціальної складової реабілітації, що регулюється законодавством у сфері охорони здоров'я, соціального захисту та військової служби, а також залежить від ефективної роботи військових та цивільних закладів охорони здоров'я та відповідних державних органів. Використання цих методів дало змогу вивчити напрацювання в зазначеній галузі, провести огляд та аналіз отриманих іншими вченими даних для їх подальшої систематизації та узагальнення.

На виконання мети дослідження в межах даного підрозділу роботи заплановано виконання наступних *дослідницьких завдань*: визначення понять «реабілітація» та «соціалізація» військовослужбовців, виокремлення їх ознак та визначення складових, які вказують на їх особливості.

На виконання задач дослідження нижче доцільно визначити сутність поняття «реабілітації» та «соціалізації» військовослужбовців.

Відповідно до статті 17 Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я», у системі реабілітації виділяють реабілітацію у сфері охорони здоров'я та інші види реабілітації, визначені законодавством. Стаття 20 цього ж закону тлумачить поняття реабілітації у сфері охорони здоров'я так: Реабілітація у сфері охорони здоров'я – це комплекс заходів, що здійснюють фахівці з реабілітації, які працюють в реабілітаційних закладах,

відділеннях, підрозділах, а також у територіальних громадах, у складі мультидисциплінарної реабілітаційної команди або самостійно, надають реабілітаційну допомогу особі з обмеженнями повсякденного функціонування (або такій, у якої можуть виникнути обмеження повсякденного функціонування) з метою досягнення та підтримання оптимального рівня функціонування та якості життя у її середовищі реабілітаційна допомога у сфері охорони здоров'я (далі – реабілітаційна допомога) – діяльність фахівців з реабілітації у сфері охорони здоров'я, що передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на оптимізацію функціонування осіб, які зазнають або можуть зазнати обмеження повсякденного функціонування у їхньому середовищі; реабілітаційна послуга – послуга, що надається пацієнту реабілітаційним закладом, реабілітаційною установою, закладом охорони здоров'я, соціального захисту або іншим суб'єктом господарювання, які мають право надавати реабілітаційну допомогу згідно із законодавством, та оплачується її замовником [19].

Що саме передбачає реабілітація, зазначено в Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я»: реабілітація – комплекс заходів, яких потребує особа, яка зазнає або може зазнавати обмеження повсякденного функціонування внаслідок стану здоров'я у взаємодії з її середовищем [20].

В науковій літературі поняття реабілітації військових асоціюється з медичною реабілітацією. Так, на думку Я. Ф. Радиша «медична реабілітація військовослужбовців – система медичних заходів, спрямованих на попередження зниження і втрати працездатності, швидше відновлення порушених функцій, профілактику ускладнень і рецидивів захворювань військовослужбовців та раннє повернення їх до професійної діяльності» [21, с. 104]. На думку К. Д. Бабова, Т. М. Безверхнюва, І. К. Бабову та інших: «медична реабілітація є системою лікувальних заходів, що спрямовані на відновлення порушених або втрачених унаслідок захворювання (травми)

функцій, а також на активізацію компенсаторних можливостей організму; її метою є створення оптимальних умов для повернення людини до нормальної життєдіяльності та виконання професійних обов'язків, зокрема військової служби» [22, с. 5]. На думку професора К. Д. Бобова, завдання медичної реабілітації включають: відновлення працездатності, що означає повернення втрачених професійних навичок хворими через максимальне використання та розвиток їхніх фізіологічних можливостей; запобігання розвитку хворобливих процесів, які можуть призвести до тимчасової або стійкої втрати працездатності, що передбачає проведення заходів вторинної профілактики [22, с. 5]. Окрім медичної інші дослідники розглядають поняття та зміст психологічної реабілітації військовослужбовців. Так, Мамка В.В. зазначає, що «психологічна реабілітація військовослужбовців – це організований відновлювальний процес, що починається з діагностики та оцінки психічного стану, включає корекцію психічних порушень, адаптацію до мирного життя, соціальну реінтеграцію та підтримку психоемоційного здоров'я протягом всього процесу. Завершується цей процес досягненням стабільного психоемоційного стану, готовності до повернення до професійної діяльності або ефективної соціальної адаптації, з постійним моніторингом та коригуванням реабілітаційного плану відповідно до потреб військовослужбовця [23, с.145].

Погоджуємось з думкою окремих вчених, що поняття реабілітації є більш широким ніж медична і психологічна реабілітація [24, с.10]. На нашу думку, реабілітація військовослужбовців в Україні – це комплексний процес, спрямований на відновлення фізичного, психічного та соціального функціонування захисників після поранень чи травм, що включає медичну, психологічну та соціальну реабілітацію. Вона передбачає адаптацію до цивільного життя, подолання наслідків травматичного досвіду та повернення до активної соціальної взаємодії, а також здійснюється як у державних, так і в приватних медичних закладах, часто безоплатно за Програмою медичних гарантій. Основними видами реабілітації є: 1) медична реабілітація, що

полягає у відновленні здоров'я за допомогою лікарських методів та фізичної терапії після травм і поранень; 2) психологічна реабілітація - робота з психологічним здоров'ям, подолання наслідків стресу та травм, адаптація до мирного життя; 3) соціальна реабілітація - інтеграція військовослужбовця у суспільство та створення умов для відновлення його соціальних зв'язків.

Для реабілітації військових на сьогодні застосовуються: методи групової терапії; тренінги; індивідуальна робота із спеціалістами; додаткові заняття (арт терапія та ін.).

Комплексний підхід до реабілітації військовослужбовців дозволяє побудувати заново соціальні навички, усунути фіксацію на пережитих подіях та набутому з їхньої причини стані, налагодити нові соціальні контакти, відновити когнітивні та комунікативні функції.

Насамперед психологічна реабілітація потрібна для нормалізації їхнього психічного стану. Сьогодні в наявності є необхідні інструменти для боротьби з посттравматичним стресовим розладом та проведення ефективної реабілітації військовослужбовців, які можуть зв'язатися з нами для первинної консультації та отримання рекомендацій щодо подальших дій. Це необхідність, адже від здоров'я наших військових залежить їхнє майбутнє, їхнє щастя, здоров'я та сила нації.

Аналіз вітчизняних та світових практик реабілітації військових дає можливість виокремити найбільш сучасні та дієві форми (види) реабілітації та розкрити їх зміст.

Фізична реабілітація. Після лікування в госпіталі військовослужбовці стикаються з проблемою відновлення своєї функціональності. Фізична реабілітація військовослужбовців після поранень потребує тривалого часу, який може тривати від 1-2 до 5-6 місяців і більше. Таке реабілітаційне лікування спрямоване на відновлення організму після завершення гострого періоду та часто дозволяє уникнути первинної інвалідності чи перешкодити подальшому погіршенню стану. Адже наслідки поранень та тривала прикутість до ліжка з обмеженням рухливості призводять до атрофії та

ослаблення м'язів, формуються контрактури, які не дають можливості повноцінно рухатись. Це дуже важливе завдання, без якого неможливе повноцінне повернення військовослужбовця до мирного життя. Більшість сучасних реабілітаційних центрів для військових створено на базі шпиталів та лікарень. Вони є у Львові, Луцьку, Києві, Черкасах, Миколаєві та інших містах України. Завдяки допомозі експертів та волонтерів з-за кордону, в сучасних центрах встановили новітніші системи реабілітації - ерготерапії (відновлення втрачених рухових навичок у побуті), кінезотерапії (метод лікування рухом та навантаженнями), зали ЛФК з тренажерами та інші. За постановленням уряду України кожен працюючий українець має право на проходження після стаціонарного лікування оплачуваного курсу реабілітації безкоштовно на базі реабілітаційних відділень санаторно-курортних закладів. [25, с.245].

Ігрова реабілітація. В Україні з'явилися кабінети інтерактивної реабілітації Iгex за канадською методикою. Ця реабілітація відбувається в ігровій формі: футбол, волейбол, парашут. В ході реабілітації пацієнт бачить себе на екрані героєм спортивної гри, де за правильні рухи дають бали, а система імітує рухи, вона змушує людину згадати, як працює його рука, нога. Людина грає, гра відволікає її від больового синдрому і дає можливість розробити суглоби та сформувати новий руховий стереотип [26].

Психологічна реабілітація. Повномасштабної і правильної психологічної реабілітації воїнів в Україні сьогодні немає. Наразі державна психологічна допомога для ветеранів ЗСУ передбачена у двох варіантах: у військовому госпіталі у випадку поранення; через сімейного лікаря, який дасть скерування до психолога. Тому тисячі бійців повертаються у мирне життя без адаптаційного періоду - після пережитих жахів, з поламаною психікою, нічними кошмарами і нездатністю продовжувати звичайне життя, і часто їх історії закінчуються цілковитим розчаруванням у всьому, що відбувається навколо. Як підсумок – безліч бійців з надломленою психікою, які можуть стати новим «втраченим поколінням». Саме тому зараз держава

активно створює реєстр фахівців, які надаватимуть психологічну допомогу. Також психологічна реабілітація успішно налагоджується психологами на волонтерських засадах - з перших днів війни в мережі існує безліч пабліків, що надають допомогу онлайн, безкоштовно і анонімно [27, с.35]. Ці методи спрямовані на поліпшення емоційного стану та здатності адаптуватися до нових умов.

До основних завдань психологічної реабілітації належать: встановлення характеру і ступеня важливості нервово-психологічних розладів, визначення індивідуально-особистісних особливостей реагування військовослужбовцями на отриману психічну травму і вироблення реабілітаційних заходів; зняття психоемоційного напруження, дратівливості і страху за допомогою застосування комплексних впливів (психотерапевтичних, медичних, біологічних, соціотерапевтичних і педагогічних (виховних); регуляція порушених функцій організму, корекція психофізіологічного стану методами психофармакологічних, психотерапевтичних та фізичних впливів; формування оптимальної психологічної реакції на наслідки психічної травми, мобілізація особистості на подолання виниклих станів, виховання у військовослужбовців необхідних вольових якостей; формування в особового складу чітких уявлень про фактори ризику й усвідомленого ставлення до заходів щодо їх усунення; оптимальний дозвіл психотравмуючої ситуації, відновлення соціального статусу, адаптація людини до умов зовнішнього середовища за допомогою стимулювання соціальної активності військовослужбовця, а також різними організаційно-педагогічними методами; оцінка фізичної, сенсорної та розумової працездатності; проведення професійно-психологічної реабілітації, а при втраті професійної придатності – професійної переорієнтації; орієнтування на продовження активної службової діяльності та виконання обов'язків військової служби; вивчення динаміки змін психічних станів у процесі реабілітації; діагностика функціонального стану фізіологічних систем організму; оцінка ефективності та корекція (у разі необхідності)

реабілітаційних заходів. Аналіз задач психологічної реабілітації дає змогу визначити найбільш важливі компоненти і засоби, що входять у систему соціально-психологічної реабілітації. Такими можуть бути психологічні, медико-біологічні та організаційно-педагогічні.

Дружня реабілітація. Військові після повернення до мирного життя, з одного боку, відчують непереборну потребу знову «зануритися» у минуле, у військову обстановку; з іншого - глибоке почуття провини перед загиблими товаришами за те, що вони самі залишилися живими; і з третьої, - необхідність «виговоритися», виплеснути свій біль, що не вщухає, і одночасно донести свою особисту правду про війну до інших. До того ж, люди, що повернулись з фронту, часто жаліються на неприйняття суспільством: поки вони воювали, люди в містах живуть звичайним життям і ходять до кафе, а до самих ветеранів зовсім не ставляться як до героїв. Більше того, часто колишніх військових уникають і вважають агресивними, до них є упереджене ставлення при прийомі на роботу, саме тому вони часто ізолюються та не бажають спілкуватись з людьми. Зараз в Україні опановують незвичайний вид реабілітації для бійців, які повернулись з зони бойових дій - дружню реабілітацію. Це різновид соціальної та психологічної реабілітації, утім допомогу тут надають не лікарі, а такі ж колишні військові, а самі центри створено не на базі лікарні. Таким чином спілкування в групах відбувається з позиції рівного та побратима, друга, а не з позиції лікаря і хворого [28, с. 69–75]. Такі центри існують як офлайн, так і можна знайти групу дружньої реабілітації онлайн - наприклад, в соцмережах.

Родинна реабілітація. Наслідки війни у всіх проявляються по – різному: хтось може пристраститися до алкоголю, інші намагаються максимально ізолюватися від суспільства, треті стають імпульсивними і запальними. Недарма у розвинених країнах військовим надають 12 місяців відпустки для реабілітації, адже багато місяців людина буде буквально вчитись жити наново. Тому, для того, щоб допомогти ветеранам війни повернути своє життя в потрібне русло і перестати здригатися ночами від

страшних спогадів, потрібен не тільки контроль з боку держави, а й підвищена увага з боку близьких і рідних. Доведено, що в люблячих дружніх родинх реабілітація військового відбувається набагато швидше та ефективніше [29, с. 84–97].

Енімал реабілітація. Тим, кому після повернення потрібна психологічна допомога, тепер нерідко прописують каністерапію – лікування за допомогою спеціально навчених для цього собак. Терплячі хвостаті лікарі, після відповідного дресирування, здатні навіть витягти людину з депресії, кажуть лікарі. Варіанти лікування бувають різними: проживання собаки в будинку бійця, в тому числі і тимчасове, так звана «перетримка». За розповідями активістів, бійцям пропонують гуляти з собаками, грати.

Соціальна реабілітація. Мирне життя з головою занурює воїна до бюрократичних лабіринтів країни. Тепер ветерану треба думати, як оформити документи учасника бойових дій, як знайти роботу, щоб утримувати сім'ю. І найголовніше питання – як вливатися та жити у суспільстві тих, хто не воював [30, с. 97]. Уряд активно розробляє програми підтримки військовослужбовців, щоб допомогти їм повернутися до громадянського життя. Зараз вже відкрито безліч груп та центрів безкоштовної соціальної реабілітації. Працюючи у групі, колишні військові налагоджують соціальні навички, долають неконструктивну фіксацію у своєму стані, розвивають інші аспекти особистості, налагоджують контакти, відновлюють здорову комунікацію, звикають до спокійного розслабленого стану.

Освітня реабілітація. Випадаючи на місяці, а то і роки зі звичайного ритму життя, люди не можуть влаштуватися на роботу дуже довго. По-перше, вони втратили всі свої бізнес-контакти, за якими можна знайти роботу. Крім того, багато хто втрачає за цей час професійні навички. Також, після отримання травм деякі види роботи стають недоступними. Важливою складовою переходу військових на цивільну кар'єру є здобуття нових вмій та навичок. Саме для цього Міністерство у справах ветеранів підписало

меморандум з понад 30 вишами, де ветерани можуть здобувати цивільну спеціальність. Також існує багато курсів та освітніх програм онлайн, які зараз є безкоштовними для українців - як в Україні, так і у найвідоміших університетах світу.

Бізнес-реабілітація. Уряд України активно надає підтримку ветеранському підприємництву. Для українських захисників та захисниць передбачена програма з підтримки ветеранського бізнесу. Зокрема мова йде про менторські програми, які скеровані на те, щоб навчити військовослужбовців проєктній діяльності та як правильно подаватися на ті чи інші грантові програми. Також держава надає гранти на бізнес, наприклад, Український ветеранський фонд запустив конкурсну програму #Варто, в рамках якої надаватиме фінансування бізнесу ветеранів та членів їхніх родин на конкурсній основі [6].

Медична практика провідних медичних установ України напрацювала програми реабілітації для військовослужбовців, спрямовані на відновлення фізичного, психологічного та соціального стану. Саме тому розробка методів медичної реабілітації здійснюється з урахуванням лікування поранених і хворих, а проведення реабілітаційних заходів є складовою частиною всього лікувально-відновлюваного процесу; на санаторному етапі здійснюється реабілітація осіб, які після купування хворого направляються в санаторній на будь-якому із проміжків стаціонарного лікування, і заключну, яка проводиться після завершення госпітального лікування; на амбулаторно-поліклінічному етапі проводиться диспансерне спостереження, виконуються заходи із підтримки працездатності, попередження вторинних і пізніх ускладнень, здійснюється поступове включення потерпілих у професійну діяльність.

Що стосується поняття «соціалізації військовослужбовців», то це процес засвоєння ними нових соціальних ролей, цінностей та норм, що відбувається як під час проходження служби, так і після неї, коли військовослужбовці інтегруються у цивільне життя. Для діючих військових

це означає адаптацію до специфічних умов армійського середовища, а для ветеранів – повернення до суспільного життя, здобуття нової професії чи освіти та пошук свого місця у суспільстві.

В науковій літературі поняття соціалізації військових асоціюється з такими поняттями як «соціальна реабілітація», «соціальна адаптація», «реінтеграція військових». Так, Базарний С. В. зазначає, що «соціальна реабілітація військовослужбовців – це комплекс державних, суспільних та військових заходів, спрямованих на створення і забезпечення умов для соціальної інтеграції військовослужбовця з інвалідністю або будь-якою психічною травмою в суспільство та військовий колектив, відновлення його соціального та військового статусу та здатності до самостійної суспільної і родинно-побутової діяльності та подальшого проходження військової служби шляхом орієнтації в соціальному та військовому середовищі, соціально-побутової адаптації, різноманітних видів патронажу і соціального та військового обслуговування». На його думку «основними видами соціальної реабілітації військовослужбовців є такі: медична (в т. ч. лікувальна), фізична, військово-професійна, психологічна тощо» [31, с. 152-157]. Тобто автор по суті розглядає соціалізацію військовослужбовців як вид соціальної реабілітації про яку ми вели мову вище.

Натомість більш близьким до терміну «соціалізація» є термін «соціальна адаптація». В своїх дослідженнях Леженко С.О. та Майстренко К.М. приходять до висновків, що «в українських дослідженнях соціальна адаптація військовослужбовців розглядається через три основні напрямки. Перший з них базується на теоретичних узагальненнях і враховує як український, так і зарубіжний досвід; другий напрям зосереджується на аналізі зарубіжних практик, що пропонують ефективні моделі соціальної адаптації; третій акцентує увагу на новітньому українському досвіді, який орієнтований переважно на професійну адаптацію та інтеграцію військових у ринок праці» [32, с. 42-48]. Частина дослідників трактують соціальну адаптацію як процес професійного пристосування до ринкових умов,

зосереджуючи увагу на отриманні нових професійних навичок, працевлаштуванні та забезпеченні економічної стабільності колишніх військовослужбовців [33, с. 166-180; 33]. Інші автори наголошують на важливості засвоєння соціальних норм і ролей, що вимагає педагогічних, психологічних і правових заходів [35, с.259-265]. Законодавче тлумачення поняття «соціалізація» відсутнє в Законі України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців», в той же час в статті 1 зазначено, що «соціальний захист військовослужбовців - діяльність (функція) держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі» [36]. Тобто під соціалізацією тут більше розуміється соціальне забезпечення військовослужбовців, зокрема їх працевлаштування, налагодження комунікації в колективі, розширення можливості для їх навчання, забезпечення соціальними виплатами та інше. На підзаконному рівні, зокрема в Концепції Державної цільової програми соціальної і професійної адаптації військовослужбовців, які підлягають звільненню, та осіб, звільнених з військової служби, на період до 2017 року визначено, що «адаптація військовослужбовців та членів їх сімей включає такі основні складові: психологічну - оволодіння системою цінностей (нормами, установками, зразками поведінки), культурою, які існують у цивільному середовищі, з метою виконання наявних у ньому вимог до особистості; правову - освоєння правових норм, які регламентують соціальний і правовий статус особи, звільненої з військової служби, та членів її сім'ї, визначають їх права, обов'язки і можливості, а також оволодіння інформацією про державні органи, установи і організації, які можуть допомогти в освоєнні таких норм і реалізації своїх прав і можливостей; професійну - залежно від професії

спеціалізоване удосконалення наявних професійних знань, умінь і навичок або оволодіння новими та подальше успішне працевлаштування» [37].

Найбільш повно і точно поняття «соціальна адаптація військовослужбовців» надали К.М. Куркова і Л.І. Луценко-Миськів, які відзначили, що «соціальна адаптація військовослужбовців у післявоєнний період – це процес комплексної підтримки військових, що включає психологічну реабілітацію, соціально-економічну допомогу та інтеграцію у цивільне життя з метою забезпечення їхнього повноцінного функціонування у суспільстві». На думку авторів її складовими мають бути: 1) психологічна стійкість (військовослужбовці, які успішно адаптувалися, демонструють здатність ефективно справлятися з психологічними наслідками війни, такими як посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) та інші психологічні проблеми. Вони отримують професійну психологічну допомогу та беруть участь у програмах реабілітації); 2) соціальна інтеграцію (адаптовані військовослужбовці активно включаються у соціальне життя, встановлюють нові соціальні зв'язки, відновлюють стосунки з родиною та друзями, вони беруть участь у громадських заходах та відчувають підтримку з боку суспільства; 3) економічна стабільність (військовослужбовці, які успішно адаптувалися, мають стабільне працевлаштування або займаються підприємницькою діяльністю, вони проходять програми перекваліфікації та професійного розвитку, що дозволяє їм знайти роботу, яка відповідає їхнім навичкам та інтересам; 4) фізичне здоров'я (військовослужбовці підтримують добрий фізичний стан, отримуючи необхідну медичну допомогу та беруть участь у програмах фізичної реабілітації, вони займаються спортом та дотримуються здорового способу життя); 5) забезпечення житлом (адаптовані військовослужбовці мають постійне житло, що сприяє їхній стабільності та відчуттю безпеки, державні програми допомагають забезпечити їх житловими умовами, відповідними до їхніх потреб) 6) юридична обізнаність та підтримку (військовослужбовці отримують необхідну юридичну допомогу та знають свої права, вони

звертаються до відповідних організацій для вирішення правових питань та захисту своїх інтересів); 7) громадське визнання та підтримка (суспільство виявляє повагу та вдячність до військовослужбовців, визнає їхній вклад у захист країни, організуються заходи для вшанування ветеранів, що підвищує їхній моральний дух та почуття власної гідності); 8) особиста задоволеність та розвиток (адаптовані військовослужбовці відчують задоволення від свого життя, мають чіткі життєві цілі та прагнуть до особистісного розвитку, вони активно займаються самовдосконаленням та реалізують свій потенціал у різних сферах діяльності)» [38, с.315].

У міжнародній практиці адаптація військовослужбовців розглядається через такі поняття як «реадаптація», яка зосереджується на психологічних і емоційних аспектах, включаючи подолання посттравматичних стресових розладів, та «реінтеграція», яка полягає в поверненні військових до активної участі в громадському житті та виконанні соціальних ролей», зокрема на ефективність такого багатofункціонального підходу вказують американські дослідники К. Ельнітські та М. Фішер [39]. Термін реінтеграція, який практично не вживався, а згодом став дуже поширеним час виходу американських військ з Іраку у 2011 році. Разом з концепцією інтеграції до громади, реінтеграція робить основний акцент на оволодінні та виконанні учасником процесу багатьох соціальних ролей одночасно, наприклад: працевлаштування, професійне зростання та набуття нових знань та вмінь, реалізація професійних військових навиків, культурний розвиток, соціальна активність тощо. Фактично реінтеграція - це процес повернення та адаптації людини до звичного життя, відновлення її ролі в суспільстві. Термін можна розширити, звернувшись до законодавчої бази. До прикладу, в ст. 16 Закону України «Про соціальні послуги» реінтеграція це -«соціальна послуга, що передбачає узгоджені дії фахівців із надання постійної або систематичної комплексної допомоги» [40]. А от ст. 16 Конвенції про права осіб з інвалідністю доповнює, що цей процес має бути: «в середовищі, яке сприяє зміцненню здоров'я, добробуту,

самоповазі, гідності та самостійності відповідної особи та здійснюється з урахуванням потреб, зумовлених віково-статевою специфікою» [41].

Термін «реінтеграція військових» приймається в міжнародній практиці як «перехід від військового до цивільного життя» [42]. Реінтеграції військових в міжнародній практиці здійснюється відповідно до програми «РДР» (роззброєння, демобілізація і реінтеграція комбатантів). Як відмічають окремі дослідники, «це складний процес, який готує учасників бойових дій, які довгий час перебували на фронті, до цивільного життя; він починається із вилучення зброї, перехідним етапом є забезпечення основних потреб для сім'ї військового: надання медичних послуг, тренінгів, психологічної підтримки, а закінчується довготривалим соціально-економічним процесом трудової реалізації [43, с.146–156]. Ця програма користується змістовним визначенням ООН, за яким, «реінтеграція» –це соціальний та економічний процес, який є частиною розвитку країни та за допомогою якого екскомбатанти набувають цивільного статусу і отримують стійке працевлаштування та дохід [44, с. 121].

Експерти виділяють декілька рівнів реінтеграції у суспільство та виокремити потенційні проблеми, з якими зустрічається ветеран на відповідному рівні:

1. Індивідуальний рівень (ветеран та його особистий стан) – тут знаходиться сам ветеран. Важливо підкреслити, що не всі ветерани стикаються з психологічними і поведінковими проблемами. Однак, відсоток тих, хто потребує підтримки, суттєвий. На цьому рівні реінтеграції розкриваються фізичні, психологічні, демографічні, культурні аспекти реінтеграції. Держава повинна регулювати та розпізнавати такі фізичні та психологічні аспекти, як посттравматичний стресовий розлад, депресія, тривога, зловживання психоактивними речовинами, схильність до суїциду, фізичні травми, інвалідність та травматичне ушкодження мозку. Всі ці

явища, які можуть виникнути внаслідок війни, повинні бути врегульовані на законодавчому рівні, а послуги з реінтеграції ветеранів – розширені.

2. Міжособистісний рівень (ветеран та його найближче оточення) – тут знаходиться ветеран та його сім'я, друзі, діти, близькі взаємини та релігійні зв'язки. Хоча цей рівень реінтеграції мало досліджений, а процес допомоги достатньо складний, підтримка держави та суспільства необхідна в контексті освіти населення та психологічної підтримки членам родини ветерана. Увага повинна бути спрямована на допомогу подружжю, сім'ї або на стосунки з іншими членами родини, на вирішення проблем зі здоров'ям, напруженням та депресією. Реінтеграція на цьому етапі відіграє надзвичайно важливу роль у підтримці психологічної стабільності ветеранів та членів їх родин.

3. Рівень спільноти (ветеран та побут) – тут ветеран стикається з системою охорони здоров'я, роботою, навчанням, необхідністю отримання юридичних послуг тощо. Інтегровані програми психічного здоров'я у спільноті та реабілітаційні програми є життєво важливими. Вважається, що спільнота здоров'я та соціальних послуг підтримує реінтеграцію. На цьому рівні також потрібно забезпечити програми перекваліфікації або підвищення кваліфікації, гарантії забезпечення робочим місцем. Реінтеграція у різні види спільнот допоможе ветерану відчувати себе потрібним та активним членом суспільства.

4. Суспільний рівень (ветеран та держава) – на цьому рівні реінтеграції ветеран стикається з реалізацією політики Міністерства у справах ветеранів, а також із загальносуспільним економічним та культурним рівнем населення. Тут важлива проактивність держави у розробці прозорої, зрозумілої та доступної системи взаємодії ветерана і держави. Чітка позиція шанування ветерана та підтримки його у реінтеграції має бути зрозуміла суспільству» [45].

Розробники методичних рекомендацій «Реінтеграція ветеранів (в тому числі з інвалідністю): повернення військових до повноцінного життя» приходять до висновку, що на сьогодні «варто виокремлювати професійну, соціально-психологічну та політичну (лідерську) реінтеграцію колишніх комбатантів та членів їх родин [46, с.39].

Таким чином реінтеграція ветерана дуже складне та багатогарне поняття. Успішна реінтеграція залучає всіх учасників процесу, зобов'язує їх діяти злагоджено та своєчасно. Держава у цьому процесі відіграє ключову роль. Від узгодженості дій держави, вчасного планування та розпізнавання запитів суспільства залежить результат – повернення ветерана до життя, де він є активним, продуктивним, психічно та фізично стабільним. Але таке узагальнене розуміння реінтеграції має досить чітко сформульоване вираження – пільги та послуги, що мають бути системно підготовлені та надані державою.

Що стосується вітчизняних дослідників, то вони частіше всього розглядають «соціалізацію військових» як елемент (складову) їх реабілітації. Так, Леженко С.О. та Майстренко К.М. досліджуючи інструменти соціальної адаптації військовослужбовців включають в них: психологічну реабілітацію: програми для подолання посттравматичних стресових розладів (далі – ПТСР) і стабілізації емоційного стану; професійну перепідготовку та працевлаштування: навчання новим професіям, надання доступу до ринку праці та підтримка в кар'єрному розвитку; медичну допомогу: заходи, спрямовані на відновлення фізичного здоров'я; соціально-правову підтримку: надання правової допомоги, захист соціальних прав та пільг; сімейну підтримку: заходи, які допомагають військовим і їхнім сім'ям адаптуватися до нових умов життя; культурно-освітні заходи: розвиток інтересів, хобі та соціальних зв'язків через участь у громадських та культурних ініціативах [32, с.45]. В той же час, на нашу думку, слід відокремлювати психологічну і медичну допомогу як елементи реабілітації та соціальну та сімейну підтримку та заходи спрямовані на

працевлаштування та адаптацію військових до нових умов як елементами соціалізації.

Таким чином, ми можемо констатувати, що наукові уявлення про процес адаптації військовослужбовців до цивільного життя не є сталими, а постійно змінюються під впливом соціальних обставин, еволюції уявлень про його сутність та цілі. Значна частина наукової літератури з даної проблематики присвячена саме психологічному, медичному та соціальнопсихологічному аспектам адаптації військовослужбовців. Саме тому дещо осторонь стоять дослідження, які розглядають цей процес переважно в соціальному контексті.

Таким чином слід виокремити власне розуміння поняття «реінтеграція військових», «соціальна адаптація військових», «соціалізація військових» та розкрити їх зміст.

Реінтеграція військових є найбільш широким поняттям, яке нами досліджено, вона являє складний процес повернення військових до цивільного життя, який включає медичну, психологічну та соціальну адаптацію. Вона охоплює відновлення здоров'я, допомогу у працевлаштуванні, забезпечення житлом, а також інтеграцію в суспільство та підтримку з боку держави та громадських організацій. Зміст реінтеграції військових включає: 1) медичну реабілітацію (відновлення фізичного здоров'я, реабілітація після травм та безплатне забезпечення медикаментами; 2) психологічну реабілітацію (відновлення психологічного стану та підтримка родин військовослужбовців); 3) соціальну адаптацію (допомогу у працевлаштуванні, пошуку житла, інтеграції в нові соціальні групи); 4) державну підтримку (пільги, що надаються ветеранам війни, такі як безплатне санаторно-курортне лікування та знижки на житло. Реалізація заходів з реінтеграції військових має здійснюватися шляхом запровадження комплексного підходу: залучення фахівців різних галузей для індивідуального підходу до кожної людини; взаємодії з ветеранськими організаціями, державними установами та місцевими громадами для

забезпечення ефективної реалізації програм; забезпечення безпечної та комфортної атмосфери, де військові та їхні родини можуть відновитися.

Під соціальною адаптацією військових слід розуміти комплекс заходів, що допомагають їм повернутися до цивільного життя, включаючи психологічну реабілітацію, підтримку у працевлаштуванні та отриманні житла, відновленні фізичного і ментального здоров'я, професійному розвитку та соціальній інтеграції. а також відновлення родинних зв'язків за підтримки органів державної влади та громадських організацій. Ключові напрямками (видами) соціальної адаптації військових є: 1) психологічна реабілітація (допомога у відновленні психоемоційного здоров'я, подоланні наслідків бойового досвіду та стресу); 2) соціальна підтримка (допомога в налагодженні контактів із соціальним середовищем, зміцненні родинних зв'язків та соціалізації у нових групах); 3) професійна підтримка (сприяння в працевлаштуванні, професійному розвитку та формуванні плану подальшого життя); 4) матеріальне забезпечення (допомога у забезпеченні житлом та іншими необхідними соціальними послугами); 5) фізичне відновлення (сприяння у відновленні фізичного здоров'я, включаючи санаторно-курортне лікування).

В свою чергу під соціалізацією військових слід розуміти комплексний процес інтеграції до суспільства для діючих військових, ветеранів та їхніх родин, що включає психологічну реабілітацію, допомогу з працевлаштуванням та житлом, а також професійний розвиток. Вона охоплює адаптацію до цивільного життя після служби, професійний розвиток або перекваліфікацію, психологічне відновлення після поранень та підтримку з боку держави, громадських організацій та суспільства. Слід виокремлювати різні види соціалізації військових в залежності від етапів проходження служби: 1) підготовка до служби - соціалізація починається з моменту призову, коли людина засвоює правила, норми та цінності військової спільноти, формуючи нову професійну ідентичність; 2) військова адаптація - в умовах служби військовослужбовці проходять процес адаптації до

специфіки своєї діяльності, що включає навчання та засвоєння нових соціальних ролей у армійському середовищі; 3) реадaptaція після служби - цей етап є критично важливим для ветеранів, які мають успішно повернутися до цивільного життя, що включає: пошук нового місця в житті (ветерани отримують підтримку, щоб знайти себе у суспільстві, отримати якісну освіту та реалізувати себе професійно), відновлення психічного стану (особливо це стосується учасників бойових дій, які потребують соціальної та психологічної допомоги для подолання травматичного досвіду), інтеграція у суспільство (повернення до звичайного життєвого ритму, відновлення соціальних зв'язків та ролей, що були тимчасово втрачені під час служби).

Висновки. В підсумку слід зазначити, що реабілітація військовослужбовців в Україні – це комплексний процес, спрямований на відновлення фізичного, психічного та соціального функціонування захисників після поранень чи травм, що включає медичну, психологічну та соціальну реабілітацію. Встановлено складники реабілітації військовослужбовців: медичний (покращення загального стану здоров'я, лікування наслідків поранень та травм; фізичний (відновлення рухливості та фізичної активності через спортивні програми, фізичну терапію, масаж тощо); психологічний (відновлення психологічних функцій через індивідуальну та групову терапію, арт-терапію, медитацію, роботу з травмою); соціальний (інтеграція у суспільство, яка передбачає організоване повернення до звичайного життя); професійний (допомога у поверненні до професійної діяльності, перенавчанні або працевлаштуванні); ігровий, родинний, дружній (підтримка товаришів) та енімал реабілітацію (за участю тварин).

Встановлено, що під соціалізацією військових слід розуміти комплексний процес інтеграції до суспільства для діючих військових, ветеранів та їхніх родин, що включає психологічну реабілітацію, допомогу з працевлаштуванням та житлом, а також професійний розвиток. Вона охоплює адаптацію до цивільного життя після служби, професійний розвиток

або перекваліфікацію, психологічне відновлення після поранень та підтримку з боку держави, громадських організацій та суспільства.

Доведено, що соціалізація військових не є складовою їх реабілітації, а здійснюється або після реабілітації або разом із застосуванням реабілітаційних заходів.

З'ясовано, що до складників соціалізації військовослужбовців слід віднести: адаптацію (пристосування військовослужбовців до цивільного життя після виконання бойових завдань; підтримку (організація культурного дозвілля (відвідування театрів, кіно, музеїв) та спортивних заходів, що сприяють соціальній взаємодії); соціальну інтеграцію (повернення до активного життя, інтеграція у суспільство, що охоплює різні аспекти життя). Доведено, що ці компоненти охоплюють відновлення здоров'я, психіки та функціональності, а також повернення до цивільного життя через адаптацію, працевлаштування та соціальну інтеграцію.

1.2 Реабілітація та соціалізація військовослужбовців України як об'єкт адміністративно-правового регулювання

Реабілітація та соціалізація військовослужбовців, як було нами зазначено в передньому підрозділі роботи, є передусім об'єктом дослідження вчених у сфері медицини, охорони здоров'я, психології та соціології. Як об'єкт правового аналізу реабілітація та соціалізація військовослужбовців почала активно досліджуватись починаючи з 2014 року з початком збройної агресії росії на територію України (анексії Криму Росією та початком війни на Донбасі) в першу чергу з огляду на необхідність сприйняття реабілітації військових не як медичної проблеми, а як комплексної системи медичних, соціальних, психологічних, юридичних та матеріально-технічних заходів, які спрямовуються з метою приведення військового в стан самоідентифікації та самореалізації.

З огляду правової науки ця проблематика набуває активного дослідження в роботах таких науковців як Соколова О. М., Васюк Н. О., Радиш Я. Ф. [13]; Моркляник О. І., Паляниця Х. В. [14]; Трачук С. В., Хмара В. В., Підлетійчук Р. В., Сиротюк С. М. [15]; Теремецький В. І., Батрин О. В., Івахненко О. А. [16]; Якимець, М. В., Печиборщ, В. П., Вороненко [17]; Волошина В. В. [18].

В той же аналіз сучасних досліджень реабілітації військовослужбовців дає можливість зробити висновок, що проблематика реабілітації та соціалізації військовослужбовців України як об'єкт адміністративно-правового регулювання є малодослідженою.

Виходячи з окресленого предмета дослідження, нами було обрано комплексний підхід до застосування методів наукового пошуку. Методологічну основу дослідження складає діалектичний метод, застосування якого дозволило всебічно розкрити природу «адміністративно-правового регулювання реабілітації військовослужбовців» як діяльності суб'єктів владних повноважень, що спрямована на встановлення умов, механізмів та надання реабілітаційної допомоги військовослужбовцям та ветеранам. Системно-структурний метод використаний для аналізу нормативних документів щодо організації реабілітаційної діяльності з військовослужбовцями. Метод концептуально-порівняльного аналізу застосовано для виокремлення сучасних дієвих форм медичної, фізичної, психологічної та соціальної складової реабілітації, що регулюється законодавством у сфері охорони здоров'я, соціального захисту та військової служби, а також залежить від ефективної роботи військових та цивільних закладів охорони здоров'я та відповідних державних органів. Використання цих методів дало змогу вивчити напрацювання в зазначеній галузі, провести огляд та аналіз отриманих іншими вченими даних для їх подальшої систематизації та узагальнення.

На виконання мети дослідження заплановано виконання наступних дослідницьких завдань: визначення реабілітації та соціалізації військовослужбовців України як об'єкту адміністративно-правового регулювання; визначення системи адміністративно-правових актів, якими урегульовано відносини у сфері реабілітації та соціалізації військовослужбовців в Україні та механізмів такого регулювання.

Як було нами зазначено в передньому підрозділі роботи, поняття «реабілітації» знайшло своє відображення в Законі України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я», зокрема, в статті 1 визначено, що «реабілітація це комплекс заходів, яких потребує особа, яка зазнає або може зазнати обмеження повсякденного функціонування внаслідок стану здоров'я або старіння у взаємодії з її середовищем», «реабілітаційна допомога у сфері охорони здоров'я (далі - реабілітаційна допомога) - діяльність фахівців з реабілітації у сфері охорони здоров'я, що передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на оптимізацію функціонування осіб, які зазнають або можуть зазнати обмеження повсякденного функціонування у їхньому середовищі» [19]; відповідно до статті 17 «у системі реабілітації виділяють реабілітацію у сфері охорони здоров'я та інші види реабілітації, визначені законодавством», відповідно до статті 20 «реабілітація у сфері охорони здоров'я – це комплекс заходів, що здійснюють фахівці з реабілітації, які працюють в реабілітаційних закладах, відділеннях, підрозділах, а також у територіальних громадах, у складі мультидисциплінарної реабілітаційної команди або самостійно, надають реабілітаційну допомогу особі з обмеженнями повсякденного функціонування (або такій, у якої можуть виникнути обмеження повсякденного функціонування) з метою досягнення та підтримання оптимального рівня функціонування та якості життя у її середовищі реабілітаційна допомога у сфері охорони здоров'я (далі – реабілітаційна допомога) – діяльність фахівців з реабілітації у сфері охорони здоров'я, що передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на оптимізацію функціонування осіб, які зазнають або можуть зазнати

обмеження повсякденного функціонування у їхньому середовищі; реабілітаційна послуга – послуга, що надається пацієнту реабілітаційним закладом, реабілітаційною установою, закладом охорони здоров'я, соціального захисту або іншим суб'єктом господарювання, які мають право надавати реабілітаційну допомогу згідно із законодавством, та оплачується її замовником» [19].

Що саме передбачає реабілітація, зазначено в Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я»: реабілітація – комплекс заходів, яких потребує особа, яка зазнає або може зазнавати обмеження повсякденного функціонування внаслідок стану здоров'я у взаємодії з її середовищем [20].

В науковій літературі поняття реабілітації військових асоціюється з медичною реабілітацією. Так, на думку Я. Ф. Радиша «медична реабілітація військовослужбовців – система медичних заходів, спрямованих на попередження зниження і втрати працездатності, швидше відновлення порушених функцій, профілактику ускладнень і рецидивів захворювань військовослужбовців та раннє повернення їх до професійної діяльності» [21, с. 104]. На думку К. Д. Бабова, Т. М. Безверхнюва, І. К. Бабову та інших: «медична реабілітація є системою лікувальних заходів, що спрямовані на відновлення порушених або втрачених унаслідок захворювання (травми) функцій, а також на активізацію компенсаторних можливостей організму; її метою є створення оптимальних умов для повернення людини до нормальної життєдіяльності та виконання професійних обов'язків, зокрема військової служби» [22, с. 5]. На думку професора К. Д. Бабова, завдання медичної реабілітації включають: відновлення працездатності, що означає повернення втрачених професійних навичок хворими через максимальне використання та розвиток їхніх фізіологічних можливостей; запобігання розвитку хворобливих процесів, які можуть призвести до тимчасової або стійкої втрати працездатності, що передбачає проведення заходів вторинної профілактики [22, с. 5]. Окрім медичної інші дослідники розглядають

поняття та зміст психологічної реабілітації військовослужбовців. Так, Мамка В.В. зазначає, що «психологічна реабілітація військовослужбовців – це організований відновлювальний процес, що починається з діагностики та оцінки психічного стану, включає корекцію психічних порушень, адаптацію до мирного життя, соціальну реінтеграцію та підтримку психоемоційного здоров'я протягом всього процесу. Завершується цей процес досягненням стабільного психоемоційного стану, готовності до повернення до професійної діяльності або ефективної соціальної адаптації, з постійним моніторингом та коригуванням реабілітаційного плану відповідно до потреб військовослужбовця [23, с.145].

Погоджуємось з думкою окремих вчених, що поняття реабілітації є більш широким ніж медична і психологічна реабілітація [24, с.10]. На нашу думку, реабілітація військовослужбовців в Україні – це комплексний процес, спрямований на відновлення фізичного, психічного та соціального функціонування захисників після поранень чи травм, що включає медичну, психологічну та соціальну реабілітацію. Вона передбачає адаптацію до цивільного життя, подолання наслідків травматичного досвіду та повернення до активної соціальної взаємодії, а також здійснюється як у державних, так і в приватних медичних закладах, часто безоплатно за Програмою медичних гарантій. Основними видами реабілітації є: 1) медична реабілітація, що полягає у відновленні здоров'я за допомогою лікарських методів та фізичної терапії після травм і поранень; 2) психологічна реабілітація - робота з психологічним здоров'ям, подолання наслідків стресу та травм, адаптація до мирного життя; 3) соціальна реабілітація - інтеграція військовослужбовця у суспільство та створення умов для відновлення його соціальних зв'язків.

Нижче на виконання задач дослідження доцільно визначити систему адміністративно-правових актів, якими урегульовано відносини у сфері реабілітації та соціалізації військовослужбовців в Україні.

Створення сучасної системи реабілітації військовослужбовців в Україні є невід'ємною складовою надання медичної допомоги в умовах збройного конфлікту, одним з провідних принципів «Воєнно-медичної доктрини України» [47], та повністю узгоджується із Законами України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» [19]. Нормативно-правовими актами, якими в тій чи іншій мірі визначені загальні засади здійснення реабілітації військовослужбовців є:

Закони України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [48], «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [36]; Постанова Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2022 року № 1338 [49] (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2023 року № 1270) якою затверджено «Порядок та умови надання психологічної допомоги ветеранам війни, членам їх сімей та деяким іншим категоріям осіб» [50]; Розпорядження Кабінету Міністрів «Про затвердження плану заходів щодо медичної, психологічної, професійної реабілітації та соціальної адаптації учасників АТО» [51], Накази Міністра оборони України «Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України, та Державної спеціальної служби транспорту, які брали участь в антитерористичній операції, здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях чи виконували службові (бойові) завдання в екстремальних умовах» [52]; «Про затвердження Інструкції про організацію санаторно-курортного лікування, медичної та медикопсихологічної реабілітації у Збройних Силах України» [53] та ін.

Важливим та знаковим щодо регулювання питань реабілітації військовослужбовців став Закон України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» [19], яким визначено правові, організаційні та економічні засади проведення реабілітації осіб з обмеженнями повсякденного функціонування у сфері охорони здоров'я з метою досягнення та підтримання оптимального

рівня функціонування у їхньому середовищі. Основною метою цього закону є створення ефективної системи реабілітаційних послуг, яка б забезпечувала рівні можливості для всіх осіб з обмеженнями. Закон включає положення про правові засади реабілітації, організацію реабілітаційних послуг, фінансування реабілітаційних заходів та вимоги до фахівців у сфері реабілітації. Зокрема визначено права пацієнтів на доступ до реабілітаційних послуг, а також обов'язки держави щодо забезпечення цих прав. Закон також передбачає створення реабілітаційних центрів та установ, які мають надавати якісні послуги з реабілітації. Варто зазначити, що цей закон був прийнятий до широкомасштабної війни у 2022 році і він, так само як і Державний соціальний стандарт фізкультурно-спортивної реабілітації ветеранів війни, членів їх сімей та сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, не враховує специфічні проблеми реабілітації в умовах війни – не враховано масові втрати серед військових та мирного населення, необхідність оперативної реабілітації поранених, а також специфічні психологічні травми, які зазнають учасники бойових дій. З огляду на наведене Закон також потребує оновлення та доповнення з урахуванням нових викликів та реалій.

В той же час слід засвідчити, що жодних спеціальних норм щодо організації реабілітаційної діяльності з цією категорією військовослужбовців чинним законодавством не передбачено, не розробленими та не затвердженими на рівні інструктивних документів (норм) залишаються методики реабілітації військовослужбовців. Наразі цю нішу займають методичні розробки, які розроблені спеціалістами у сфері медицини та психології переважно в межах грантових проектів та впроваджуються як експериментальні моделі реабілітації військовослужбовців в окремих реабілітаційних центрах, знову з таки створених за підтримки громадських організаторів – донорів. Існуюча нормативна база не охоплює специфічні потреби військовослужбовців, які зазнали важких фізичних та психологічних травм під час бойових дій, відсутні протоколи (стандарти) щодо детальних процедур для надання допомоги при посттравматичному стресовому розладі

(ПТСР) та інших психічних травмах значно обмежує можливості ефективного лікування цих станів. Таким чином потребують розробки спеціалізовані програми для таких випадків, що включають як медикаментозне, так і психотерапевтичне лікування. Нормативною базою не забезпечено належної координації між різними державними установами та громадськими організаціями, що займаються реабілітацією. Відсутність чітких механізмів інтеграції зусиль різних структур призводить до дублювання функцій та неефективного використання ресурсів. Важливо розробити механізми координації, що включають спільні бази даних, регулярні наради та обмін інформацією.

Таким чином слід констатувати що єдиного правового та організаційно-методичного державного механізму впровадження методик реабілітації військовослужбовців не впроваджено, що потребує однозначного концептуального рішення та впровадження в Державній програмі реабілітації військовослужбовців.

Реабілітація військовослужбовців є об'єктом адміністративно-правового регулювання, оскільки вона охоплює відносини між публічною адміністрацією та військовослужбовцями, що виникають у сфері владно-розпорядчої діяльності, спрямованої на забезпечення їх прав на відновлення здоров'я та життєдіяльності. Це включає юридично врегульовані процеси отримання медичної та психологічної допомоги, документальне оформлення (через рішення ВЛК), призначення виплат та створення умов для відновлення.

Ознаками того, що реабілітація військовослужбовців є об'єктом адміністративно-правового регулювання, є наявність публічно-владних відносин між державою (публічною адміністрацією) та військовослужбовцями, а також специфічні методи впливу, що використовуються державою для забезпечення прав та свобод військовослужбовців у сфері реабілітації.

Зокрема до таких ознак можна віднести:

1) при здійсненні реабілітації військовослужбовців виникають публічно-владні відносини (реабілітація військовослужбовців передбачає взаємодію між державою (через уповноважені органи) та військовослужбовцями, це відносини управлінського характеру, де держава виконує владно-розпорядчі функції, наприклад, відносини військовослужбовець – військово-лікарська комісія);

2) в таких відносинах присутній публічний інтерес (реабілітація є процесом, що відповідає публічному інтересу в забезпеченні прав і свобод громадян, які виконували військовий обов'язок, та в підтримці обороноздатності країни);

3) у відносинах з питань реабілітації військових застосовуються адміністративні методи (для регулювання відносин у сфері реабілітації застосовуються методи адміністративного права, такі як владні приписи, дозволи, встановлення правил, контроль та нагляд з боку уповноважених органів);

4) процедура встановлення інвалідності військового є адміністративною процедурою, як встановленого законом порядку розгляду та вирішення справ у сфері публічного адміністрування, що завершується ухваленням адміністративного акта (процедура встановлення інвалідності військового включає проходження військово-лікарської комісії (ВЛК) та подальше оцінювання повсякденного функціонування експертних команд з оцінювання повсякденного функціонування особи (далі - ЕКОПФО), відповідно до положень Постанови КМУ від 15 листопада 2024 р. № 1338 «Деякі питання запровадження оцінювання повсякденного функціонування особи» [54], якою було затверджено Положення про експертні команди з оцінювання повсякденного функціонування особи. Спочатку отримується стабілізація стану та документація про обставини поранення, потім – направлення від ВЛК або лікуючого лікаря на МСЕК. На етапі МСЕК

визначається група інвалідності, ступінь втрати працездатності та необхідні реабілітаційні заходи);

5) наявність відносин обов'язкового виконання приписів органів публічної адміністрації (військовослужбовці, як суб'єкти реабілітації, перебувають у певній юридичній підвладності перед публічною адміністрацією, що означає їхню обов'язковість виконувати вимоги закону та рішень уповноважених органів);

6) наявність спеціального суб'єкта проходження державної служби (військовослужбовця ЗСУ, ГУР, Національної поліції, Національної гвардії та інших осіб, на яких поширюється дія спеціальних законів);

7) заходи щодо реабілітації є способом (формою) надання адміністративних послуг військовослужбовцям (специфічний статус військовослужбовця, а особливо статус пораненого або звільненого з військової служби, створює специфічну правосуб'єктність, яка вимагає особливого адміністративно-правового регулювання його прав та обов'язків, пов'язаних з реабілітацією);

8) держава (відповідні державні органи) здійснюють контроль за дотриманням законодавства у сфері реабілітації військовослужбовців та виживає відповідних заходів реагування в тому числі заходів адміністративного примусу (відкликання, призупинення ліцензії, застосування штрафних санкцій, ліквідація суб'єкта надання послуг).

Висновки. В підрозділі досліджено реабілітацію та соціалізацію військовослужбовців України як об'єкт адміністративно-правового регулювання. Визначено систему адміністративно-правових актів, якими урегульовано відносини у сфері реабілітації та соціалізації військовослужбовців в Україні, систематизовано засоби та способи такого регулювання.

Встановлено, що реабілітація військовослужбовців в Україні – це комплексний процес, спрямований на відновлення фізичного, психічного та соціального функціонування захисників після поранень чи травм, що включає медичну, психологічну та соціальну реабілітацію. З'ясовано, що адміністративно-правове регулювання реабілітації військовослужбовців - це діяльність суб'єктів владних повноважень, що спрямована на встановлення умов, механізмів та надання реабілітаційної допомоги військовослужбовцям та ветеранам. Воно охоплює медичну, фізичну, психологічну та соціальну складові реабілітації, регулюється законодавством у сфері охорони здоров'я, соціального захисту та військової служби, а також залежить від ефективної роботи військових та цивільних закладів охорони здоров'я та відповідних державних органів. Визначено, що складовими адміністративно-правового регулювання реабілітації військовослужбовців є: 1) суб'єкти регулювання, до яких слід віднести - Міністерство оборони, Міністерство охорони здоров'я, військові та цивільні заклади охорони здоров'я, а також інші суб'єкти владних повноважень, що реалізують державну політику у сфері реабілітації; 2) об'єкти регулювання - адміністративні правовідносини, що виникають у зв'язку з наданням реабілітаційних послуг військовослужбовцям, які зазнали поранень, травм чи захворювань; 3) методи, засоби та способи регулювання (розробка та затвердження програм реабілітації, відкриття (ліцензування) реабілітаційних центрів, сертифікація медичного персоналу, державні субсидії, державний контроль за діяльністю та інші).

Визначено, що проблемними напрямками адміністративно-правового регулювання реабілітації військовослужбовців є: 1) недосконалість законодавства - існує потреба у розробці Державної програми реабілітації військовослужбовців, у вдосконаленні нормативно-правової бази та заміни підзаконних актів законодавчими, а також закріплення чіткого визначення поняття соціального захисту військовослужбовця; 2) недостатність психологічної реабілітації, наразі в Україні відсутня комплексна система психологічної реабілітації для воїнів, попри певні кроки щодо її

забезпечення; 3) недостатність інфраструктури медико-реабілітаційних центрів для військових для комплексної їх реабілітації; 4) існування виключно на волонтерських засадах системи постреабілітаційного супроводження та підтримки військового; 5) низький рівень страхової медицини для військових.

1.3 Система адміністративно-правового регулювання реабілітації та соціалізації військовослужбовців України

На сьогодні дуже важливо забезпечити підтримку військовослужбовців, осіб, які отримали травми різного ступеня у ході бойових дій, зазнали психологічного впливу, що негативно відобразилось на стані їх фізичного та психічного здоров'я. З початком вторгнення країни-агресора на територію нашої держави життя людей змінилось, зазнало переоцінки цінностей, суспільство набуло більшої життєстійкості. Особливого впливу зазнали військовослужбовці, адже вони захищають нашу країну за рахунок свого здоров'я та життя. Спостерігається тенденція висвітлення підтримки військовослужбовців у засобах масової інформації, повідомляється про різноманітну соціальну, фінансову допомогу та підтримку таких осіб. В той же час слід визнати те, що наша країна не була цілком готова до таких викликів. Так, станом на липень 2024 року в Україні налічується приблизно 1,3 мільйона ветеранів війни, згідно із заявою заступника міністра у справах ветеранів Руслана Приходька. За прогнозами Міністерства у справах ветеранів, після завершення війни кількість ветеранів та членів їхніх родин може зрости до 5-6 мільйонів осіб [55]. За даними МОЗ тільки у 2023 році у закладах охорони здоров'я Міністерства оборони України пройшли реабілітацію понад 20 тисяч військовослужбовців ЗСУ [56]. В цілому майже 50% діючих військових потребує медичної та психологічної реабілітації, за прогнозами експертів після завершення війни такої реабілітації потребуватимуть більше 130 тисяч військових. Такі

виклики зумовлюють необхідність суттєво переглянути Державну політику реабілітації військовослужбовців, як в напрямку забезпечення належного публічного адміністрування цієї сфери, створення мережі реабілітаційних центрів так і щодо необхідності удосконалення нормативно-правового регулювання цієї сфери в напрямку розробки та затвердження Державної та муніципальних програм реабілітації, відкриття (ліцензування) реабілітаційних центрів, сертифікації медичного персоналу, виділення та розподілення державних субсидій, забезпечення державного та публічного контролю за діяльністю у цій сфері.

Відтак вищезазначене вказує на необхідність систематизації та удосконалення нормативно-правового регулювання реабілітації та соціалізації військовослужбовців, на що і буде спрямований науковий пошук в межах даного дослідження.

Наукові розробки тематики адміністративно-правового регулювання реабілітації та соціалізації військовослужбовців України в тій чи іншій мірі здійснювали такі вчені як: Шостак С.Л. (досліджував особливості публічного управління у сфері реабілітації військовослужбовців Збройних Сил України у рамках єдиного медичного простору охорони здоров'я України) [11]; Макарова Т.П. (досліджувала адміністративно-правове забезпечення захисту соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей в Україні) [12], К.М. Куркова, Л.І. Луценко-Миськів (аналізують стан чинного законодавства у сфері медичної реабілітації та пропонують зміни для його вдосконалення) [38, с. 53-58], О. А. Івахненко, О. В. Новиков, А. М. Глущенко (виокремлюють специфіку правового регулювання реабілітаційної допомоги військовослужбовцям в період воєнного стану, висловлюють пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України, яке регулює надання реабілітаційної допомоги) [57, с. 28-34].

В той же аналіз сучасних досліджень реабілітації військовослужбовців дає можливість зробити висновок, що однією із вад розвитку системи реабілітації та соціалізації військовослужбовців в Україні є недостатній рівень адміністративно-правового регулювання цієї сфери, що й зумовлює актуальність проведеного нижче дослідження.

На виконання мети дослідження в межах даного підрозділу роботи заплановано вирішення наступних дослідницьких завдань: визначення системи адміністративно-правових актів, якими урегульовано відносини у сфері реабілітації та соціалізації військовослужбовців в Україні, з'ясування їх вад, виокремлення пропозицій щодо їх удосконалення.

На виконання задач дослідження нижче доцільно визначити систему адміністративно-правових актів, якими урегульовано відносини у сфері реабілітації та соціалізації військовослужбовців в Україні. Аналіз даної системи доцільно здійснювати з урахуванням градації нормативно-правових актів за їх юридичною силою.

До нормативно-правових актів, якими визначено загально-державні концепції (програми) реалізації політики щодо здійснення реабілітації військовослужбовців слід віднести:

1. Воєнно-медичну доктрину України, яка затверджена Постановою Кабінету міністрів України від 31.10.2018 № 910, положення якої є основою для розроблення нормативно-правових актів та керівних документів з питань медичного забезпечення Збройних Сил та інших військових формувань [47]. Цей програмний документ передбачає досягнення таких цілей: формування та впровадження єдиних підходів щодо збереження та зміцнення здоров'я військовослужбовців, організації і надання медичної допомоги їм у разі поранень, уражень і захворювань, якнайшвидшого відновлення боєздатності та працездатності шляхом застосування медичних стандартів НАТО та переходу на рівневу систему медичного забезпечення військ; організацію взаємодії та об'єднання спроможностей і зусиль медичних служб та системи охорони здоров'я цивільного населення для медичного забезпечення

військ;изабезпечення постійної готовності сил та засобів медичних служб і системи охорони здоров'я цивільного населення до застосування за призначенням.

2. Державна цільова програма з медичної, фізичної реабілітації та психосоціальної реадaptaції постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, на період до 2023 року, яка затверджена Постановою Кабінету Міністрів України № 1021 від 05.12.2018 [58]. Серед завдань цієї програми передбачено ефективне інформування та адміністрування потреб громадян у сфері соціального захисту та реабілітації, надання послуг медичної та фізичної реабілітації учасникам Антитерористичної операції, тобто військово- службовцям. Розробка, ухвалення та фінансування такої програми є вагомим кроком для забезпечення потреб військовослужбовців, які постраждали внаслідок бойових дій, у наданні необхідних реабілітаційних послуг. На жаль, строк цієї програми визначено на період до 2023 року, але подібні заходи необхідно впроваджувати і фінансувати також на сучасному етапі.

Важливим та знаковим щодо регулювання питань реабілітації військовослужбовців став Закон України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» [19], яким визначено правові, організаційні та економічні засади проведення реабілітації осіб з обмеженнями повсякденного функціонування у сфері охорони здоров'я з метою досягнення та підтримання оптимального рівня функціонування у їхньому середовищі. Основною метою цього закону є створення ефективної системи реабілітаційних послуг, яка б забезпечувала рівні можливості для всіх осіб з обмеженнями. Закон включає положення про правові засади реабілітації, організацію реабілітаційних послуг, фінансування реабілітаційних заходів та вимоги до фахівців у сфері реабілітації. Зокрема визначено права пацієнтів на доступ до реабілітаційних

послуг, а також обов'язки держави щодо забезпечення цих прав. Закон також передбачає створення реабілітаційних центрів та установ, які мають надавати якісні послуги з реабілітації.

Відповідно до статті 17 Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я», у системі реабілітації виділяють реабілітацію у сфері охорони здоров'я та інші види реабілітації, визначені законодавством. Стаття 20 цього ж закону тлумачить поняття реабілітації у сфері охорони здоров'я так: Реабілітація у сфері охорони здоров'я – це комплекс заходів, що здійснюють фахівці з реабілітації, які працюють в реабілітаційних закладах, відділеннях, підрозділах, а також у територіальних громадах, у складі мультидисциплінарної реабілітаційної команди або самостійно, надають реабілітаційну допомогу особі з обмеженнями повсякденного функціонування (або такій, у якої можуть виникнути обмеження повсякденного функціонування) з метою досягнення та підтримання оптимального рівня функціонування та якості життя у її середовищі реабілітаційна допомога у сфері охорони здоров'я (далі – реабілітаційна допомога) – діяльність фахівців з реабілітації у сфері охорони здоров'я, що передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на оптимізацію функціонування осіб, які зазнають або можуть зазнати обмеження повсякденного функціонування у їхньому середовищі; реабілітаційна послуга – послуга, що надається пацієнту реабілітаційним закладом, реабілітаційною установою, закладом охорони здоров'я, соціального захисту або іншим суб'єктом господарювання, які мають право надавати реабілітаційну допомогу згідно із законодавством, та оплачується її замовником [19].

Відповідно до ст. 11 цього Закону передбачено існування таких реабілітаційних закладів, як реабілітаційні лікарні та реабілітаційні центри, амбулаторні реабілітаційні заклади, центри психологічної реабілітації та/або травмотерапії, протезно-ортопедичні підприємства, заклади комплексної реабілітації, включаючи заклади медико-психологічної реабілітації. Також у

складі закладів охорони здоров'я можуть працювати реабілітаційні відділення, палати гострої реабілітації у лікарнях різного профілю, стаціонарні відділення післягострої та довготривалої реабілітації, створені на базі лікарень різного профілю і санаторно-курортних установ незалежно від відомчого підпорядкування, типу і форми власності [19]. Відповідні заклади і підрозділи можуть бути створені як у підпорядкуванні Міністерства охорони здоров'я України (далі – МОЗ України), так і в підпорядкуванні Міністерства оборони України (далі - МО України).

Як вірно зазначають окремі дослідники, що «цей закон був прийнятий до широкомасштабної війни у 2022 році і він, так само як і Державний соціальний стандарт фізкультурно-спортивної реабілітації ветеранів війни, членів їх сімей та сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, не враховує специфічні проблеми реабілітації в умовах війни – не враховано масові втрати серед військових та мирного населення, необхідність оперативної реабілітації поранених, а також специфічні психологічні травми, які зазнають учасники бойових дій» [59, с.58]. Ми погоджуємось, що даний Закон потребує оновлення та доповнення з урахуванням нових викликів та реалій. Окремі зміни до його положень ми запропонуємо нижче у висновках.

Що саме передбачає реабілітація, зазначено в Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я»: реабілітація – комплекс заходів, яких потребує особа, яка зазнає або може зазнавати обмеження повсякденного функціонування внаслідок стану здоров'я у взаємодії з її середовищем [60].

Правові засади соціалізації військовослужбовців в Законі України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців», зокрема в статті 1 зазначено, що «соціальний захист військовослужбовців - діяльність (функція) держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві,

підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі» [36]. Тобто під соціалізацією тут більше розуміється соціальне забезпечення військовослужбовців, зокрема їх працевлаштування, налагодження комунікації в колективі, розширення можливості для їх навчання, забезпечення соціальними виплатами та інше.

Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» також урегульовано правові засади надання медичної та реабілітаційної допомоги військовослужбовцям. Зауважимо, що згідно зі ст. 3 цього Закону його норми поширюються не лише на військовослужбовців Збройних Сил України (далі – ЗСУ), а й на військовослужбовців воєнізованих формувань та правоохоронних органів спеціального призначення, Служби зовнішньої розвідки, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України [36]. Отже, достатньо широке коло солдат і офіцерів воєнізованих формувань можуть отримати медичну і реабілітаційну допомогу на підставі цього закону. Відповідно до абз. 9 ч. 1 ст. 11 цього Закону військовослужбовці, які безпосередню брали участь у заходах, необхідних для оборони України та захисту безпеки населення, можуть бути направлені за рахунок коштів державного бюджету для подальшого надання медикопсихологічної реабілітації в заклади охорони здоров'я України та іноземні заклади [36]. Також у абз. 13 ч. 1 ст. 11 цього Закону встановлено гарантію щодо харчування військовослужбовців за нормою військово-медичних закладів навіть у разі проходження реабілітації у закладах охорони здоров'я, підпорядкованих МОЗ України [36]. Слід погодитись з думкою окремих дослідників, що «вказана гарантія є важливою, оскільки дозволяє військовослужбовцю, що зазнав поранення і перебуває на реабілітації, повноцінно відновлювати свої сили та здоров'я» [57, с.33].

Окремі питання медичного, соціального забезпечення як форми реабілітації військовослужбовців визначені в Законі України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [48]. Однак цей Закон поширюється на військовослужбовців, які віднесені до категорії ветеранів

війни, зокрема, він класифікує ветеранів війни на три категорії: учасників бойових дій, осіб з інвалідністю внаслідок війни та учасників війни. Учасники бойових дій (УБД) – це особи, які брали безпосередню участь у виконанні бойових завдань для захисту Батьківщини; особи з інвалідністю внаслідок війни - це військовослужбовці та інші особи, які стали інвалідами внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, отриманих під час захисту Батьківщини; учасники війни - це військовослужбовці, які проходили військову службу в діючій армії (флоті), партизани, підпільники, а також трудівники тилу та інші особи, визначені законом. Перелік таких категорій визначений в Єдиному державному реєстрі ветеранів війни (ЄДРВВ), це система, яка містить відомості про ветеранів війни та їхні статуси, а витяг з нього є підтвердженням статусу.

Правові засади надання медичної та реабілітаційної допомоги військовослужбовцям більш детально закріплені на підзаконному рівні.

Зауважимо, що відповідно до норм законодавства рішення про направлення військовослужбовця для проходження медико-психологічної реабілітації приймається військово-лікарською комісією (далі – ВЛК). Положення про такі комісії затверджене постановою уряду України та регулює правовий статус і повноваження ВЛК (далі – Положення про ВЛК). Згідно із п. п. 1.2, 1.3, 6.16 Положення про ВЛК до завдань цієї комісії належить визначення необхідності і умов застосування медико-соціальної реабілітації військовослужбовців, а також направлення військовослужбовців у закордонні заклади охорони здоров'я для надання реабілітаційної допомоги. За результатами медичного огляду ВЛК може винести постанову, що військовослужбовець потребує реабілітаційної допомоги у певному закладі охорони здоров'я України [61]. Всі перелічені заходи реабілітаційної допомоги можуть бути застосовані до військовослужбовця тільки за рішенням ВЛК. Тобто для надання реабілітаційної допомоги військовослужбовець може бути направлений до закладів охорони здоров'я та реабілітаційних закладів України, а також іноземних закладів.

Постановою КМУ від 15 листопада 2024 року № 1338 «Деякі питання запровадження оцінювання повсякденного функціонування особи» [63] затверджені: Положення про експертні команди з оцінювання повсякденного функціонування особи (далі - ЕКОПФО); Порядок проведення оцінювання повсякденного функціонування особи; Критерії направлення на проведення оцінювання повсякденного функціонування особи; Порядок функціонування електронної системи щодо оцінювання повсякденного функціонування особи; Критерії встановлення інвалідності.

Порядок проведення оцінювання повсякденного функціонування особи визначає процедуру проведення оцінювання повсякденного функціонування особи (далі - оцінювання), а саме повнолітніх громадян України, іноземців або осіб без громадянства, які проживають в Україні на законних підставах, з обмеженнями повсякденного функціонування або з інвалідністю (далі - особа) з метою визначення наявності або відсутності порушень структур та/або функцій організму, в тому числі фізичних, психічних, інтелектуальних, сенсорних, що можуть призводити до обмежень життєдіяльності, встановлення причини, часу настання, групи інвалідності, а також розроблення рекомендацій, що є частиною індивідуальної програми реабілітації особи з інвалідністю, з урахуванням індивідуального реабілітаційного плану (за наявності).

Оцінювання осіб з числа військовослужбовців Збройних Сил та інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту проводиться з метою встановлення або перегляду групи, причини, строку інвалідності та визначення відсотка втрати працездатності на підставі рішень (постанов) військово-лікарської, медичної (військово-лікарської), лікарсько-експертної комісії та відповідних документів, перелік яких встановлений цим порядком.

На підзаконному рівні, зокрема в Концепції Державної цільової програми соціальної і професійної адаптації військовослужбовців, які підлягають звільненню, та осіб, звільнених з військової служби, на період до 2017 року окреслено ключові завдання, мету та механізми підтримки військових після звільнення. Вона включає психологічну реабілітацію, допомогу з працевлаштуванням, забезпечення житлом та інтеграцію в нові соціальні групи. Ця програма спрямована на полегшення процесу повернення військових до цивільного життя, допомагаючи їм адаптуватися до нових умов, подолати стрес та успішно інтегруватися в суспільство. В Концепції зазначено, що «адаптація військовослужбовців та членів їх сімей включає такі основні складові: психологічну - оволодіння системою цінностей (нормами, установками, зразками поведінки), культурою, які існують у цивільному середовищі, з метою виконання наявних у ньому вимог до особистості; правову - освоєння правових норм, які регламентують соціальний і правовий статус особи, звільненої з військової служби, та членів її сім'ї, визначають їх права, обов'язки і можливості, а також оволодіння інформацією про державні органи, установи і організації, які можуть допомогти в освоєнні таких норм і реалізації своїх прав і можливостей; професійну - залежно від професії спеціалізоване удосконалення наявних професійних знань, умінь і навичок або оволодіння новими та подальше успішне працевлаштування» [63].

Постановою Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2022 року № 1338 [64] (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2023 року № 1270) затверджено «Порядок та умови надання психологічної допомоги ветеранам війни, членам їх сімей та деяким іншим категоріям осіб» [65]. Цей документ визначив загальні питання, процедури та умови надання психологічної допомоги. Зокрема постанова передбачає створення системи координації між різними державними установами та громадськими організаціями, які займаються питаннями реабілітації. Вона також встановлює стандарти надання психологічної допомоги, що включають

діагностику, лікування та профілактику психічних розладів. Крім того документ регулює питання фінансування та контролю за якістю надання послуг, що сприяє ефективному використанню бюджетних коштів. Як вірно відмічають К.М. Куркова, Л.І. Луценко-Миськів «даною постановою не враховано низку важливих аспектів, необхідних для ефективної реабілітації в умовах сучасної війни. По-перше, вона не охоплює специфічні потреби військовослужбовців, які зазнали важких травм та психологічних розладів під час бойових дій. Відсутність детальних процедур для надання допомоги при посттравматичному стресовому розладі (ПТСР) та інших психічних травмах обмежує можливості ефективного лікування. По-друге, постановою не враховано потребу в спеціалізованих реабілітаційних центрах, що можуть забезпечити комплексну допомогу, включаючи фізичну, психологічну та соціальну реабілітацію. Немає також чітких механізмів для інтеграції зусиль різних медичних і соціальних служб, що може призвести до дублювання функцій та неефективного використання ресурсів. Крім того постановою не передбачено необхідних заходів для навчання та підвищення кваліфікації фахівців, що займаються реабілітацією військовослужбовців і ветеранів. Недостатня увага приділяється також фінансовим аспектам, зокрема, недостатнє фінансування для створення нових і підтримки існуючих реабілітаційних програм і центрів» [59, с.33]. Окрім того ними зазначено, що «постанова не враховує необхідність психологічної підтримки для сімей військовослужбовців, які часто також потребують допомоги для адаптації до нових умов життя після повернення їхніх близьких з війни» [59, с.33].

До підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють дану сферу слід віднести: Розпорядження Кабінету Міністрів «Про затвердження плану заходів щодо медичної, психологічної, професійної реабілітації та соціальної адаптації учасників АТО» [66], Накази Міністра оборони України «Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України, та Державної спеціальної служби транспорту, які брали участь в антитерористичній операції,

здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях чи виконували службові (бойові) завдання в екстремальних умовах» [67]; «Про затвердження Інструкції про організацію санаторно-курортного лікування, медичної та медикопсихологічної реабілітації у Збройних Силах України» [68]; «Про затвердження Положення про організацію роботи санаторно-курортних закладів Збройних Сил України» [69] та ін. Останній наказ є правовою підставою для надання реабілітаційної допомоги у закладах охорони здоров'я МО України. Згідно з п. 1.3. цього Положення послуги реабілітаційного характеру військовослужбовцям надаються у центрах медичної реабілітації та санаторно-курортного лікування. Реабілітаційна допомога надається з використанням природних лікувальних ресурсів курортів та із застосуванням фізіотерапевтичних методів, дієтотерапії, лікувальної фізкультури, мінеральних та термальних вод, лікувальних грязей. Окрім того, у санаторно-курортних закладах МО України утворюються реабілітаційні відділення, що мають певну спеціалізацію: для хворих, які перенесли оперативне втручання на органах травлення, з наслідками опіків, вогнепальних та мінно-вибухових травм [69]. Таким чином, у підпорядкуванні МО України існує мережа реабілітаційних закладів або відділень, які призначені для надання реабілітаційних послуг військовослужбовцям, які постраждали під час бойових дій.

Також слід виокремити інші підзаконні нормативні акти, якими частково урегульовано адміністративно-правові відносини з питань реінтеграції колишніх військовослужбовців до цивільного життя, зокрема:

- Постанова КМУ від 29 листопада 2022 р. № 1338 «Деякі питання надання психологічної допомоги ветеранам війни, членам їх сімей та деяким іншим категоріям осіб» [70];

- Постанова КМУ від 21 червня 2017 р. № 432 «Про затвердження Порядку та умов забезпечення соціальної та професійної адаптації осіб, які звільняються або звільнені з військової служби, з числа ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, членів сімей таких осіб, членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України»[71];

- Наказ Міністерства у справах ветеранів України 14.12.2023 № 330 від 14.12.2023 «Про затвердження Порядку формування, ведення та доступу до Реєстру суб'єктів надання послуг із психологічної допомоги для ветеранів і членів їх сімей» [72];

- Наказ Міністерства соціальної політики України № 514 від 18.05.2015 «Про затвердження Державного стандарту соціальної адаптації» [73];

- Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 1131 від 1 липня 2024 року «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо консультативної підтримки ветеранів війни та осіб, на яких поширюється Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», які планують започаткувати бізнес у сфері охорони здоров'я» [74];

- Наказ Міністерства внутрішніх справ України № 1285 від 08.12.2016 «Про затвердження Положення про психологічне забезпечення в Національній гвардії України» [75];

Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 2118 від 13.12.2023 «Про організацію надання психосоціальної допомоги населенню» [76].

В той же час слід засвідчити, що жодних спеціальних норм щодо організації реабілітаційної діяльності з цією категорією військовослужбовців чинним законодавством не передбачено, не розробленими та не затвердженими на рівні інструктивних документів (норм) залишаються методики реабілітації військовослужбовців. Наразі цю нішу займають методичні розробки, які розроблені спеціалістами у сфері медицини та психології переважно в межах грантових проектів та впроваджуються як експериментальні моделі реабілітації військовослужбовців в окремих

реабілітаційних центрах, знову з таки створених за підтримки громадських організаторів – донорів. Існуюча нормативна база не охоплює специфічні потреби військовослужбовців, які зазнали важких фізичних та психологічних травм під час бойових дій, відсутні протоколи (стандарти) щодо детальних процедур для надання допомоги при посттравматичному стресовому розладі (ПТСР) та інших психічних травмах значно обмежує можливості ефективного лікування цих станів. Таким чином потребують розробки спеціалізовані програми для таких випадків, що включають як медикаментозне, так і психотерапевтичне лікування. Нормативною базою не забезпечено належної координації між різними державними установами та громадськими організаціями, що займаються реабілітацією. Відсутність чітких механізмів інтеграції зусиль різних структур призводить до дублювання функцій та неефективного використання ресурсів. Важливо розробити механізми координації, що включають спільні бази даних, регулярні наради та обмін інформацією.

Таким чином слід констатувати що єдиного правового та організаційно-методичного державного механізму впровадження методик реабілітації військовослужбовців не впроваджено, що потребує однозначного концептуального рішення та впровадження в Державній програмі реабілітації та соціалізації військовослужбовців.

З огляду на вищезазначене вважаємо, що на сьогодні назріла необхідність прийняття окремого Закону України «Про реабілітацію військовослужбовців України та осіб, які забезпечують обороноздатність, безпеку та правопорядок в Україні» в якому слід урегулювати всі правовідносини, які виникають у сфері реабілітації військовослужбовців. Слід зауважити, що окремі спроби прийняття такого акту вже були, так народним депутатом України Семенченком С. І. 26.02.2015 було внесено до Верховної Ради України Проект № 2248 Закону України «Про реабілітацію учасників бойових дій та антитерористичної операції», в якому запропоновано систематизувати нормативні положення щодо правових

підстав та порядку здійснення як медичної так психологічної реабілітації військовослужбовців [77]. Цим проектом пропонувалось у змісті Закону закріпити такі положення: перелік осіб, які мають право на отримання реабілітаційних послуг, систему та повноваження органів у сфері реабілітації учасників бойових дій та антитерористичної операції, правовий статус центрів реабілітації учасників бойових дій та антитерористичної операції, види реабілітаційних установ та закладів охорони здоров'я, статус експертних комісій, рівні реабілітації учасників бойових дій та антитерористичної операції, фінансове та інформаційне забезпечення системи реабілітації інвалідів. Однак даний проект не було поставлено на голосування, він наразі так і залишився проектом.

Висновки. В результаті дослідження нами визначено систему адміністративно-правових актів, якими урегульовано відносини у сфері реабілітації та соціалізації військовослужбовців в Україні, їх слід поділити на такі види: 1) Закони, які визначають окремо право громадян на реабілітацію після медичного втручання та порядок його реалізації, закріплюють правовий статус військовослужбовців, їх право на медичне та соціальне забезпечення в тому числі право на оздоровлення і реабілітацію; 2) Постанови КМУ, якими визначено підстави, порядок та умови надання психологічної допомоги ветеранам війни, членам їх сімей та деяким іншим категоріям осіб; 3) Накази МОЗ України, якими закріплені плани заходів щодо медичної, психологічної, професійної реабілітації та соціальної адаптації військовослужбовців; 4) Накази Міноборони України, які визначають організацію санаторно-курортного лікування, медичної та медикопсихологічної реабілітації у Збройних Силах України.

З'ясовано, що основними вадами адміністративно-правового регулювання реабілітації військовослужбовців є: 1) відсутність програмного документу в цій сфері, до прикладу - Державної програми реабілітації та соціалізації військовослужбовців; 2) відсутності єдиного законодавчого акту, в якому слід урегулювати всі правовідносини, які виникають у сфері

реабілітації військовослужбовців, до прикладу - Закону України «Про реабілітацію та соціалізацію військовослужбовців України та осіб, які забезпечують обороноздатність, безпеку та правопорядок в Україні»; 3) відсутності або наявності низького рівня правового регулювання положень щодо розробки та затвердження програм реабілітації, відкриття (ліцензування) реабілітаційних центрів, сертифікації медичного персоналу, державних субсидій, державного контролю за їх діяльністю та інші.

З метою удосконалення адміністративно-правового регулювання реабілітації військовослужбовців доведено необхідність прийняття окремого Закону України «Про реабілітацію військовослужбовців України та осіб, які забезпечують обороноздатність, безпеку та правопорядок в Україні» в якому слід урегулювати такі положення: 1) визначити категорії осіб, які потребують реабілітації; 2) визначити базові критерії за якими визначається необхідність і доцільність реабілітації; 3) визначити форми, методи та методології реабілітації; 4) закріпити права, обов'язки та відповідальність суб'єктів публічної влади, які мають забезпечувати реабілітацію військовослужбовців; 5) визначити рівні реабілітації військовослужбовців, в залежності від стану їх фізичного та психологічного здоров'я; 6) визначити правовий статус реабілітаційних закладів (види, форми та порядок діяльності); 7) закріпити загальні вимоги (ліцензійні вимоги) та критерії для надання послуг з реабілітації у тому числі щодо персоналу таких закладів; 8) визначити джерела та порядок фінансування діяльності таких закладів.

Висновки до розділу 1

В межах першого розділу роботи досліджено теоретико-правові засади реабілітації та соціалізації військовослужбовців України.

З'ясовано, що реабілітація військовослужбовців в Україні – це комплексний процес, спрямований на відновлення фізичного, психічного та соціального функціонування захисників після поранень чи травм, що

включає медичну, психологічну та соціальну реабілітацію. Встановлено складники реабілітації військовослужбовців: медичний (покращення загального стану здоров'я, лікування наслідків поранень та травм; фізичний (відновлення рухливості та фізичної активності через спортивні програми, фізичну терапію, масаж тощо); психологічний (відновлення психологічних функцій через індивідуальну та групову терапію, арт-терапію, медитацію, роботу з травмою); соціальний (інтеграція у суспільство, яка передбачає організоване повернення до звичайного життя); професійний (допомога у поверненні до професійної діяльності, перенавчанні або працевлаштуванні); ігровий, родинний, дружній (підтримка товаришів) та енімал реабілітацію (за участю тварин). З'ясовано складники соціалізації військовослужбовців: адаптація (пристосування військовослужбовців до цивільного життя після виконання бойових завдань; підтримка (організація культурного дозвілля (відвідування театрів, кіно, музеїв) та спортивних заходів, що сприяють соціальній взаємодії); соціальна інтеграція (повернення до активного життя, інтеграція у суспільство, що охоплює різні аспекти життя). Доведено, що ці компоненти охоплюють відновлення здоров'я, психіки та функціональності, а також повернення до цивільного життя через адаптацію, працевлаштування та соціальну інтеграцію.

Обґрунтовано, що реабілітація та соціалізація військовослужбовців України є об'єктом адміністративно-правового регулювання, оскільки це комплексне явище, що потребує державного втручання у вигляді встановлення правових норм та механізмів для забезпечення відновлення їхніх функцій та повернення до цивільного життя. З'ясовано, що адміністративно-правове регулювання реабілітації військовослужбовців – це діяльність суб'єктів владних повноважень, що спрямована на встановлення умов, механізмів та надання реабілітаційної допомоги військовослужбовцям та ветеранам. Визначено, що складниками адміністративно-правового регулювання реабілітації військовослужбовців є: 1) суб'єкти регулювання, до яких слід віднести Міністерство оборони, Міністерство охорони здоров'я,

військові та цивільні заклади охорони здоров'я, а також інші суб'єкти владних повноважень, що реалізують державну політику у сфері реабілітації; 2) об'єкти регулювання – адміністративні правовідносини, що виникають у зв'язку з наданням реабілітаційних послуг військовослужбовцям, які зазнали поранень, травм чи захворювань; 3) методи, засоби та способи регулювання (розробка та затвердження програм реабілітації, відкриття (ліцензування) реабілітаційних центрів, сертифікація медичного персоналу, державні субсидії, державний контроль за діяльністю та інші).

Виокремлено систему адміністративно-правових актів, якими урегульовано відносини у сфері реабілітації військовослужбовців в Україні. Здійснено їх градацію на види за юридичною силою, зокрема на: 1) закони, які визначають окремо право громадян на реабілітацію після медичного втручання та порядок його реалізації, закріплюють правовий статус військовослужбовців, їхнє право на медичне та соціальне забезпечення, в тому числі право на оздоровлення і реабілітацію; 2) постанови КМУ, якими визначено підстави, порядок та умови надання психологічної допомоги ветеранам війни, членам їхніх сімей та деяким іншим категоріям осіб; 3) накази МОЗ України, якими закріплені плани заходів щодо медичної, психологічної, професійної реабілітації та соціальної адаптації військовослужбовців; 4) накази Міноборони України, які визначають організацію санаторно-курортного лікування, медичної та медико-психологічної реабілітації у Збройних силах України.

Визначено, що проблемними напрямками адміністративно-правового регулювання реабілітації військовослужбовців є: 1) недосконалість законодавства – існує потреба у розробці Державної програми реабілітації військовослужбовців, у вдосконаленні нормативно-правової бази та заміни підзаконних актів законодавчими, а також закріплення чіткого визначення поняття соціального захисту військовослужбовця; 2) недостатність психологічної реабілітації, наразі в Україні відсутня комплексна система психологічної реабілітації для воїнів, попри певні кроки щодо її

забезпечення; 3) недостатність інфраструктури медико-реабілітаційних центрів для військових для комплексної їх реабілітації; 4) існування виключно на волонтерських засадах системи постреабілітаційного супроводження та підтримки військового; 5) низький рівень страхової медицини для військових.

РОЗДІЛ 2

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАБІЛІТАЦІЇ ТА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ УКРАЇНИ

2.1 Поняття та сутність адміністративно-правового механізму забезпечення реабілітації та соціалізації військовослужбовців в Україні

Військовослужбовці – це люди, які щодня ризикують своїм життям заради нашої свободи та безпеки. Після повернення з фронту багато хто з них стикається з важкими фізичними й психологічними травмами, які змінюють їхнє життя. Реабілітація – це ключ до їхнього повноцінного відновлення, а також інтеграції в суспільство. Бойові дії часто призводять до ампутацій кінцівок, що потребують подальшого протезування й навчання користування протезами, травм хребта та черепно-мозкових ушкоджень, які впливають на рухливість та когнітивні функції; поранень м'язів та суглобів, які супроводжуються хронічним болем і вимагають довготривалої терапії; посттравматичного стресового розладу (ПТСР), що ускладнює повернення до звичного життя. Ці травми потребують не лише медичного втручання, а й довготривалої реабілітації, яка охоплює фізичний, емоційний і соціальний аспекти. На сьогодні ми можемо спостерігати тенденцію висвітлення підтримки військовослужбовців у засобах масової інформації, повідомляється про різноманітну соціальну, фінансову допомогу та підтримку таких осіб. В той же час слід визнати те, що наша країна не була цілком готова до таких викликів. Адже на сьогодні майже 50% діючих військових потребує медичної та психологічної реабілітації, за прогнозами експертів після завершення війни такої реабілітації потребуватимуть більше 130 тисяч військових. Такі виклики зумовлюють необхідність суттєво переглянути Державну політику реабілітації військовослужбовців, як в напрямку забезпечення належного публічного адміністрування цієї сфери,

створення мережі реабілітаційних центрів так і щодо необхідності удосконалення нормативно-правового регулювання цієї сфери в напрямку розробки та затвердження Державної та муніципальних програм реабілітації, відкриття (ліцензування) реабілітаційних центрів, сертифікації медичного персоналу, виділення та розподілення державних субсидій, забезпечення державного та публічного контролю за діяльністю у цій сфері.

Відтак вищезазначене вказує на необхідність систематизації та удосконалення адміністративно-правового механізму забезпечення реабілітації та соціалізації військовослужбовців України, на що і буде спрямований науковий пошук в межах даного дослідження.

Наукові розробки тематики адміністративно-правового регулювання реабілітації та соціалізації військовослужбовців України в тій чи іншій мірі здійснювали такі вчені як: Шостак С.Л. (досліджував особливості публічного управління у сфері реабілітації військовослужбовців Збройних Сил України у рамках єдиного медичного простору охорони здоров'я України) [78, с. 133-142], Коваль В. П. (досліджував правовий статус військовослужбовців в Україні в умовах воєнного стану, в тому числі питання реабілітації військових) [79], Назаренко О. Л. робив акцент на дослідження соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців [80, с. 73-76], Мота А. Ф., Гринько Р. В., Петреченко С. А. досліджували соціальний захист військовослужбовців в умовах воєнного стану [81, с.161-166]. В той же аналіз сучасних досліджень реабілітації військовослужбовців дає можливість зробити висновок, що однією із вад розвитку системи реабілітації та соціалізації військовослужбовців в Україні є недостатній рівень адміністративно-правового забезпечення цієї сфери, що й зумовлює актуальність проведеного нижче дослідження.

На виконання мети дослідження в межах даного підрозділу роботи заплановано вирішення наступних дослідницьких завдань: визначення поняття адміністративно-правового забезпечення у сфері реабілітації та соціалізації військовослужбовців в Україні, з'ясування сутності та змісту

адміністративно-правового механізму забезпечення даної чутливої сфери суспільних відносин та його складових.

Перед тим як визначити поняття та розкрити зміст механізму адміністративно-правового забезпечення реабілітації та соціалізації військовослужбовців в Україні, потрібно навести теоретичні положення щодо розмежування понять «адміністративно-правове регулювання» та «адміністративно-правове забезпечення».

Теоретичне осмислення та авторське поняття сутності та змісту адміністративно-правового регулювання було наведено багатьма дослідниками в теорії адміністративного права, які в загальному схильні до думки, що під адміністративно-правовим регулюванням слід розглядати цілеспрямований вплив норм адміністративного права на суспільні відносини з метою забезпечення за допомогою адміністративно-правових засобів прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства та держави в цілому та в окремих її сферах зокрема. Відповідно комплекс цих адміністративно-правових засобів та інших правових явищ в сукупності становлять механізм адміністративно-правового регулювання [82, с.167].

В систематизованій теорії адміністративного права (тобто в підручниках) під адміністративно-правовим регулюванням розуміють цілеспрямований вплив норм адміністративного права на суспільні відносини з метою забезпечення прав, свобод та публічних інтересів громадян і юридичних осіб, а також нормального функціонування держави. Воно здійснюється за допомогою системи правових норм, відносин та актів, які забезпечують організацію та регулювання діяльності органів виконавчої влади та інших суб'єктів у сфері державного управління. Відповідно механізм адміністративно-правового регулювання - це засоби функціонування єдиної системи адміністративно-правового регулювання з метою забезпечення прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та

юридичних осіб, функціонування громадянського суспільства і держави [83; 84; 85].

Так, Коломоєць Т. О. зазначає, що «органічними складові частини механізму адміністративно-правового регулювання є: 1) норми права; 2) акти реалізації норм права; 3) правові відносини. Функціональні складові частини механізму адміністративно-правового регулювання у визначенні науковців охоплюють: 1) юридичний факт; 2) правова свідомість суб'єктів адміністративно-правового регулювання; 3) законність; 4) акти тлумачення норм права; 5) акти застосування норм права» [86, с. 13].

Кузьменко О.В. до структури цього механізму включає наступні елементи «(засоби): норми адміністративного права, об'єктивно виражені в законах та інших нормативних актах; адміністративно-правові відносини; акти застосування норм адміністративного права; акти тлумачення норм адміністративного права; правосвідомість; правова культура; законність» [87, с.135].

Стосовно реабілітації військовослужбовців, можна визначити, що адміністративно-правове регулювання реабілітації та соціалізації військовослужбовців в Україні охоплює діяльність суб'єктів владних повноважень з надання соціального захисту, включаючи медичну, психологічну, соціально-психологічну та професійну реабілітацію, а також соціальну підтримку під час проходження служби, під час звільнення та після нього. Ключові аспекти регулювання включають забезпечення належного медичного обслуговування, психологічної підтримки, виплати грошового забезпечення та одноразової допомоги, а також сприяння соціальній адаптації через працевлаштування та житлове забезпечення. До основних напрямків адміністративно-правового регулювання реабілітації та соціалізації військовослужбовців слід віднести: 1) медичну та реабілітаційну допомогу - військовослужбовці можуть отримувати лікування як у військових, так і в цивільних закладах охорони здоров'я, обов'язковими є довідка про обставини поранення та висновок ВЛК про потребу в лікуванні

та реабілітації, психологічна реабілітація проводиться в спеціалізованих центрах, які надають допомогу на різних рівнях; 2) фінансове забезпечення - військовослужбовці, які отримали поранення в бойових діях, мають право на грошове забезпечення плюс додаткову допомогу, а також на оплату відпустки після важкого поранення; 3) соціальну адаптацію, яка включає забезпечення житлом, гарантії у сфері трудових відносин після демобілізації, а також надання різноманітних пільг; 4) правова підтримка полягає в наданні юридичних консультацій щодо оформлення інвалідності, щодо оформлення статусу учасника бойових дій, оформлення замовлення на отримання ліків та ін.

Адміністративно-правове регулювання реабілітації військовослужбовців охоплює норми, що стосуються медичної, професійної, трудової, соціальної та фізкультурно-спортивної реабілітації. Це включає встановлення процедур отримання реабілітаційної допомоги, визначення умов матеріального забезпечення та соціальних пільг, а також забезпечення належних умов для відновлення функціонування військовослужбовців після поранень, травм або захворювань, що виникли під час служби.

Основними напрямками реабілітації, що регулюються адміністративним правом слід віднести: 1) медична реабілітація - стосується відновлення здоров'я та функціонування організму, забезпечення медичного лікування та реабілітаційних заходів після травм, поранень, хвороб, що сталися під час проходження служби; 2) професійна реабілітація - передбачає допомогу військовослужбовцям, які не можуть продовжувати службу за станом здоров'я, в отриманні нових професійних навичок або перекваліфікації; 3) трудова реабілітація - спрямована на забезпечення можливості працевлаштування та повернення до активної трудової діяльності, надання трудових гарантій; 4) соціальна реабілітація - включає надання соціальних пільг, допомогу у відновленні соціальних зв'язків, а також забезпечення належного матеріального забезпечення та інших видів соціального захисту; 5) фізкультурно-спортивна реабілітація - передбачає

використання спортивних методів для відновлення фізичної форми, покращення самопочуття та психологічного стану військовослужбовців. Ці напрямки охоплюють як процес відновлення фізичного та психічного здоров'я, так і процес повернення до повноцінного життя та професійної діяльності після завершення служби.

До сфери адміністративно-правового регулювання реабілітації військовослужбовців слід віднести систему правових норм, які регулюють такі напрямки як: 1) діяльність центральних органів виконавчої влади, які розробляють державні соціальні нормативи у сфері реабілітації, спираючись на наукові дослідження та співпрацюючи з реабілітаційними установами; 2) порядок здійснення медичного забезпечення - військовослужбовці отримують лікування та реабілітацію як у військових медичних закладах, так і в цивільних закладах охорони здоров'я, що підпорядковуються Міністерству оборони України; 3) проведення військово-лікарської експертизи - військово-лікарські комісії (ВЛК) видають довідки, що підтверджують потребу військовослужбовця в лікуванні та реабілітації, що є ключовим документом для отримання послуг; 4) урегулювання діяльності реабілітаційних закладів - до цієї сфери входять лікувально-профілактичні, реабілітаційно-оздоровчі та протезні установи, які надають комплекс послуг, включаючи психологічну підтримку; 5) запровадження системи соціального захисту - адміністративно-правове регулювання реабілітації є складовою ширшої системи соціального захисту військовослужбовців, що включає належне забезпечення та трудові гарантії.

Дещо по іншому слід розуміти поняття «адміністративно-правове забезпечення», воно є більш широким поняттям ніж «адміністративно-правове регулювання». Адміністративно-правове забезпечення - це система правових норм, принципів, методів, засобів, інститутів, а також організаційно-правових заходів, які використовуються державою для регулювання та управління суспільними відносинами у сфері публічного управління. Воно спрямоване на забезпечення ефективного функціонування

державного апарату, реалізацію прав та свобод громадян, а також на підтримку публічного порядку та безпеки.

Наукові позиції щодо розуміння змісту цього поняття різняться. Так, Р. Ігонін включає до поняття «адміністративно-правове забезпечення» три компоненти: адміністративно-правове регулювання, реалізацію адміністративно-правових норм та встановлені нормами адміністративного права гарантії реалізації прав людини і громадянина [88, с.42].

Чистоклетов Л., Хитра О. зазначають, що «адміністративно-правове забезпечення – це адміністративно-правова основа впливу суб'єктів державно-владних повноважень на суспільні відносини у сфері публічного управління та їх діяльність, спрямована на формування, використання й удосконалення зазначеної основи з метою реалізації цілей адміністративного права. Механізм АПЗ є системою, яку утворюють юридичні та фізичні особи, завдяки діям котрих формується, функціонує й вдосконалюється це забезпечення, а також принципи, форми, методи адміністративно-правового регулювання та управлінські технології» [89, с.175].

Шопіна І.М., розглядаючи сутнісний зміст адміністративно-правового забезпечення, доходить думки, що таким забезпеченням є «система адміністративно-правових засобів та способів і процедур їх легалізації, що здійснюється з метою створення умов для всебічної реалізації прав, свобод та інтересів людини, громадянського суспільства, суб'єктів підприємницької діяльності, а також інших суб'єктів адміністративно-правових відносин» [90, с.144]. На думку Медяник В.А. «адміністративно-правовим забезпеченням є «здійснюване державою за допомогою адміністративно-правового інструментарію (методів, способів, засобів, процедур тощо) юридичне закріплення, охорона та захист суспільних відносин у соціальній сфері, діяльність органів публічної адміністрації, спрямована на регламентацію, створення умов, фактичне втілення у життя концепції соціальної держави та гарантування реалізації громадянами їх соціальних прав» [91, с. 93].

Також слід звернути увагу на складові елементи адміністративно-правового забезпечення, або елементи механізму адміністративно-правового забезпечення. Зазвичай механізм адміністративно-правового забезпечення слід розуміти як сукупність правових норм, принципів, інститутів, форм та методів, за допомогою яких здійснюється вплив на суспільні відносини у сфері публічного управління з метою реалізації прав та свобод людини, забезпечення законності та правопорядку. Він включає в себе як правові засоби, так і організаційні та процесуальні аспекти діяльності публічної адміністрації. До таких елементів зазвичай відносять: 1) адміністративно-правові норми, тобто правила поведінки, встановлені державою, що регулюють діяльність публічної адміністрації та визначають права та обов'язки суб'єктів адміністративного права; 2) принципи адміністративного права, як основні засади, якими керується публічна адміністрація у своїй діяльності, наприклад, принцип верховенства права, законності, справедливості, обґрунтованості, тощо; 3) інститути адміністративного права, як сукупність правових норм, що регулюють певні види суспільних відносин у сфері публічного управління, наприклад, інститут адміністративної відповідальності, інститут ліцензування, тощо; 4) форми та методи адміністративно-правового регулювання - способи впливу на суспільні відносини, що застосовуються органами публічної адміністрації, наприклад, видання нормативно-правових актів, укладання договорів, застосування примусових заходів; 5) акти застосування права - рішення органів публічної адміністрації, якими конкретизуються та реалізуються адміністративно-правові норми; 6) організаційні та процесуальні засади діяльності публічної адміністрації, які включають структуру, повноваження та порядок діяльності органів виконавчої влади, що забезпечують реалізацію адміністративно-правових норм.

Окремі автори використовуються поняття «механізм адміністративно-правового захисту», зокрема Погосян Р.Г, досліджуючи поняття та елементи механізму адміністративно-правового захисту прав ветеранів війни, приходять до висновку, що під ним слід розуміти «систему правових, організаційних та інших засобів, які спрямовані на захист прав ветеранів війни на рівні публічних органів управління. Основна мета механізму - забезпечення відновлення порушених прав ветеранів війни та охорона їх прав в майбутньому. Це досягається за допомогою спеціальних правових норм, організаційних заходів, механізмів контролю за дотриманням прав ветеранів та відповідальності за порушення цих прав» [92, с.156]. Ним запропоновано виокремити наступні складові цього механізму є: 1) норми права, система законів та підзаконних нормативно-правових актів, які визначають права ветеранів війни; 2) об'єкт, суспільні відносини, що виникають під час реалізації ветеранам війни права на різноманітні види підтримки та соціального захисту, такі як пенсійне забезпечення, безкоштовне медичне обслуговування, психологічну та медичну допомогу, працевлаштування, житло та інші соціальні пільги; 3) суб'єкти, тобто організаційно-структурні формування, що становлять систему органів та установ, а також інших інститутів на які покладено захист прав ветеранів війни; 4) юридичні засоби забезпечення реалізації відповідного права, передбачають розгалужену систему правових прийомів, що використовуються державою для надання пільг та допомоги ветеранам війни. Ці засоби можуть включати пенсійне забезпечення, соціальні пільги, підтримку у працевлаштуванні, надання медичної допомоги та реабілітації, психологічну допомогу, надання вільного доступу до інформації про охорону здоров'я та інші заходи, спрямовані на забезпечення повноцінного життя ветеранів війни та їхню соціальну інтеграцію [92, с.156].

В огляду на вищезазначене можна з'ясувати, що адміністративно-правове забезпечення реабілітації військовослужбовців - це сукупність правових норм, інститутів та процедур, що здійснюються суб'єктами державної влади для встановлення умов та надання комплексних заходів з відновлення фізичного, психологічного та соціального стану військовослужбовців, які зазнали травм, захворювань або інших наслідків служби. Воно включає в себе правове врегулювання надання медичної, психологічної, соціальної та трудової допомоги, що дозволяє військовослужбовцям повернутися до повноцінного життя після поранень, захворювань або інших стресових ситуацій, пов'язаних з військовою службою.

Адміністративно-правовий механізм забезпечення реабілітації військовослужбовців – це сукупність правових засобів, норм та інституцій, які використовуються органами державної влади та управління для організації, надання та координації реабілітаційних послуг військовим, що постраждали внаслідок війни, з метою їхнього повноцінного повернення до життя у суспільстві.

Механізм адміністративно-правового регулювання реабілітації військових - це система адміністративно-правових норм, принципів, актів та юридичних засобів, які забезпечують вплив держави на суспільні відносини, пов'язані з реабілітацією військовослужбовців, а саме їх медичною, психологічною та соціальною адаптацією. Основними компоненти механізму адміністративно-правового регулювання реабілітації військових є: 1) адміністративно-правові норми - сукупність правил, що регулюють процес реабілітації військових, визначають їхні права та обов'язки; 2) нормативно-правові акти - закони та інші нормативні документи, що встановлюють порядок надання реабілітаційної допомоги, визначають компетенцію органів, відповідальних за цей процес, та встановлюють вимоги до реабілітаційних закладів; 3) юридичні факти - конкретні події або дії (наприклад, звернення військовослужбовця по допомогу, видання наказу), які призводять до

виникнення, зміни чи припинення адміністративно-правових відносин у сфері реабілітації; 4) правозастосовні акти - рішення та дії органів влади, які безпосередньо застосовують норми права для реалізації реабілітаційних прав військових (наприклад, направлення на лікування, призначення реабілітаційних заходів); 5) адміністративно-правові засоби, тобто способи впливу на відносини, які включають надання права військовослужбовцю на отримання певних видів реабілітації, покладання обов'язків на відповідні органи влади щодо надання реабілітаційної допомоги, встановлення обмежень щодо недотримання встановлених стандартів надання реабілітації.

Висновки. На підставі узагальнення вищезазначених положень приходимо до наступних висновків. Адміністративно-правове забезпечення реабілітації військовослужбовців - це сукупність правових норм, інститутів та процедур, що здійснюються суб'єктами державної влади для встановлення умов та надання комплексних заходів з відновлення фізичного, психологічного та соціального стану військовослужбовців, які зазнали травм, захворювань або інших наслідків служби. Адміністративно-правовий механізм забезпечення реабілітації військовослужбовців – це сукупність правових засобів, норм та інституцій, які використовуються органами державної влади та управління для організації, надання та координації реабілітаційних послуг військовим, що постраждали внаслідок війни, з метою їхнього повноцінного повернення до життя у суспільстві.

Механізм адміністративно-правового забезпечення реабілітації військовослужбовців являє сукупність таких елементів: 1) адміністративно-правових норм, що визначають права та обов'язки учасників процесу реабілітації військових, структуру та функції органів управління у сфері реабілітації військових, медико-соціальні стандарти, процедури ліцензування та акредитації реабілітаційних закладів, тощо; 2) форм, засобів та способів адміністративно-правового регулювання - діяльності суб'єктів суспільних відносин спрямованої на надання послуг у сфері реабілітації військових; 4) здійснення адміністративних процедур оформлення статусу ветерана,

організації, контролю та оцінювання якості надання реабілітаційних послуг; 4) видання актів застосування права - рішень органів публічної адміністрації в результаті реалізації повноважень у сфері публічного адміністрування системою реабілітації військових; 5) оскарження (адміністративного, судового) рішень, дій чи бездіяльності органів публічної адміністрації у сфері реабілітації військових; 6) застосування заходів адміністративної та дисциплінарної відповідальності (до суб'єктів публічної адміністрації) за порушення законодавства у сфері реабілітації військових, а також усунення причин та умов, які зумовили настання таких порушень.

2.2 Система суб'єктів адміністративно-правового забезпечення діяльності сфери реабілітації та соціалізації військовослужбовців України

Одним із очевидних завдань держави в умовах війни є необхідність забезпечити підтримку військовослужбовців, осіб, які отримали травми різного ступеня у ході бойових дій, зазнали психологічного впливу, що негативно відобразилось на стані їх фізичного та психічного здоров'я. Продовження військових дій на території України призводить до збільшення числа військових, які зазнають фізичних та психологічних травм, а відновлення стану здоров'я часто після медичного (хірургічного) втручання потребує значного часу, ресурсів та належного менеджменту у цій сфері нових для нашої країни відносин – відносин, які виникають між різними суб'єктами у сфері реабілітації військовослужбовців.

Такі виклики зумовлюють необхідність суттєво переглянути Державну політику реабілітації та соціалізації військовослужбовців, як у напрямку удосконалення нормативно-правової бази регулювання цієї сфери так і забезпечення належного публічного адміністрування цієї сфери, яке включає: створення системи органів публічної влади, які мають реалізовувати державну політику щодо реабілітації військовослужбовців, створення мережі

реабілітаційних центрів, а також відкриття (ліцензування) реабілітаційних центрів, сертифікації медичного персоналу, виділення та розподілення державних субсидій.

Відтак вищезазначене вказує на необхідність визначення системи суб'єктів адміністративно-правового забезпечення діяльності сфери реабілітації та соціалізації військовослужбовців України, на що і буде спрямований науковий пошук в межах даного дослідження.

Аналіз сучасних досліджень та публікації свідчать про зростання уваги до проблем реабілітації військовослужбовців, які постраждали внаслідок військових дій в Україні, що є абсолютно очевидним. Авторами досліджено різні аспекти цієї проблематики, зокрема: О. Никифорова досліджує питання медичної та психологічної допомоги ветеранам, включаючи аспекти їх соціальної адаптації до мирного життя [93, с.221-223]; В. Якимець досліджує психологічну допомогу та реабілітацію військовослужбовців [94, с.41-50], О. Гульбе аналізує особливості соціально-психологічної реабілітації учасників бойових дій розкриті [95, с.100-106], Р Карпінська досліджує проблеми медичної реабілітації учасників АТО [96, с.73-76]. На монографічному рівні особливості публічного управління у сфері реабілітації військовослужбовців Збройних Сил України у рамках єдиного медичного простору охорони здоров'я України досліджував Шостак С.Л. [97].

В той же аналіз сучасних досліджень реабілітації військовослужбовців дає можливість зробити висновок, що однією із вад розвитку системи реабілітації та соціалізації військовослужбовців в Україні є недостатній рівень координації системи органів публічної адміністрації, які здійснюють публічне адміністрування в даній сфері, нечіткість визначення їх повноважень, іноді дублювання останніх, що й зумовлює необхідність більш поглибленого дослідження означених питань.

На виконання мети дослідження в межах даного підрозділу роботи заплановано виконання наступних дослідницьких завдань: визначення системи суб'єктів адміністративно-правового забезпечення діяльності сфери реабілітації та соціалізації військовослужбовців України, з'ясування її вад, виокремлення пропозицій щодо її удосконалення.

Відразу слід визначити, що потрібно чітко відмежовувати систему суб'єктів реабілітації та соціалізації військовослужбовців в Україні та систему суб'єктів адміністративно-правового забезпечення діяльності сфери реабілітації та соціалізації військовослужбовців України.

Система суб'єктів реабілітації та соціалізації військовослужбовців в Україні включає: державні органи (МОЗ, органи місцевого самоврядування), медичні та реабілітаційні заклади (державні та приватні), фахівців (медики, психологи, фізичні терапевти), мультидисциплінарні команди та громадські об'єднання. Додатково задіяні військові підрозділи (для психологічного відновлення) та заклади, що надають послуги соціалізації. Умовно систему цих суб'єктів можна поділити на такі види: 1) державні та місцеві органи влади - Міністерство охорони здоров'я (МОЗ) та інші органи виконавчої влади, які здійснюють державне управління системою реабілітації, встановлюють стандарти та адмініструють державне замовлення, органи місцевого самоврядування - беруть участь в управлінні та надають підтримку на місцевому рівні; 2) заклади та установи, зокрема, медичні заклади - державні та приватні лікарні, реабілітаційні центри, відділення, де надаються медичні послуги; реабілітаційні установи - центри та підрозділи, що спеціалізуються на реабілітації; військові підрозділ - здійснюють психологічне відновлення військовослужбовців перед відпусткою або після повернення з бойових дій; 3) фахівці та команди, зокрема, мультидисциплінарні команди, які об'єднують спеціалістів різних профілів для комплексного підходу до реабілітації, фахівці з реабілітації - фізичні терапевти, ерготерапевти, медичні сестри, психологи, асистенти; кейс-менеджери - відповідають за координацію реабілітаційного процесу та

підтримку військовослужбовця; 4) громадські та соціальні суб'єкти (громадські об'єднання - об'єднують військовослужбовців, ветеранів та їхні родини для взаємопідтримки та відстоювання прав; соціальні служби - надають допомогу у соціальній адаптації та інтеграції військовослужбовців у суспільство); 5) військовослужбовці та члени їх сімей.

Натомість система суб'єктів адміністративно-правового забезпечення діяльності сфери реабілітації та соціалізації військовослужбовців України включає комплекс органів державної влади, органів місцевого самоврядування, спеціалізованих установ, а також інститути громадянського суспільства, що реалізують адміністративно-правові механізми підтримки військових. До таких суб'єктів слід віднести: 1) центральні органи державної влади, зокрема, Президент України – визначає стратегію державної політики у сфері реабілітації та соціалізації ветеранів війни, Верховна Рада України – ухвалює закони, що регулюють соціальний і правовий захист військовослужбовців, Кабінет Міністрів України – координує діяльність центральних органів виконавчої влади, Міністерство у справах ветеранів України – головний орган, що формує політику у сфері реабілітації, соціалізації та інтеграції ветеранів; Міністерство оборони України та Генеральний штаб ЗСУ – забезпечують заходи медико-психологічної та соціальної реабілітації в межах військової служби; Міністерство охорони здоров'я України – організовує систему медичної та психологічної реабілітації; Міністерство соціальної політики України – координує соціальні послуги, пенсійне забезпечення, соціальну адаптацію; Міністерство освіти і науки України – реалізує програми перекваліфікації та освітньої інтеграції; Міністерство молоді та спорту України – сприяє фізичній реабілітації, спортивній реінтеграції; Міністерство внутрішніх справ, Національна поліція, Нацгвардія, Держприкордонслужба – забезпечують реабілітаційні програми для своїх військовослужбовців; 2) органи місцевого самоврядування, зокрема виконавчі органи обласних, районних, міських, селищних і сільських рад - організовують місцеві програми соціалізації та

реабілітації, створюють комунальні заклади реабілітаційного профілю, взаємодіють із громадськими об'єднаннями ветеранів; 3) спеціалізовані установи - Центри медичної реабілітації та санаторного лікування МОЗ і МОУ, Реабілітаційні центри Міністерства у справах ветеранів (здійснюють фізичну, психологічну, соціальну реабілітацію), Центри зайнятості (Державна служба зайнятості) – здійснюють перекваліфікацію та працевлаштування ветеранів, Військово-медичні клінічні центри та госпіталі; 4) громадські та недержавні суб'єкти -ветеранські організації, громадські об'єднання та благодійні фонди, волонтерські рухи, що надають психологічну, матеріальну та соціальну допомогу, приватні реабілітаційні центри, освітні та психологічні служби; 5) міжнародні та міждержавні інституції - Міжнародні організації (ООН, ВООЗ, НАТО, ЄС) та їхні проекти в Україні.

Таким чином, система суб'єктів адміністративно-правового забезпечення у сфері реабілітації та соціалізації військовослужбовців України є багаторівневою і складається з таких їх груп: 1) суб'єктів формування державної політики реабілітації та соціалізації військовослужбовців України - нормотворчий рівень (Президент, Верховна Рада, КМУ); 2) суб'єктів реалізації державної політики реабілітації та соціалізації військовослужбовців України - політико-адміністративний рівень (профільні міністерства, органи місцевого самоврядування, спеціалізовані установи); 3) допоміжних суб'єктів - суспільний рівень (громадські організації, волонтерські центри, міжнародні партнери).

На виконання завдань дослідження в межах цього підрозділу дисертації нижче проаналізуємо рівень повноважень (компетенції) вищевказаних суб'єктів щодо забезпечення діяльності сфери реабілітації та соціалізації військовослужбовців України.

Верховна Рада України як законодавчий орган, який формує державну політику у сфері реабілітації та соціалізації військовослужбовців України приймає відповідні закони та ратифікує міжнародні нормативно-правові акти в даній сфері. Зокрема, реалізація повноважень ВРУ в цій сфері має наслідком прийняття таких законів: 1) Закон України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» [19], яким визначено правові, організаційні та економічні засади проведення реабілітації осіб з обмеженнями повсякденного функціонування у сфері охорони здоров'я з метою досягнення та підтримання оптимального рівня функціонування у їхньому середовищі. Основною метою цього закону є створення ефективної системи реабілітаційних послуг, яка б забезпечувала рівні можливості для всіх осіб з обмеженнями. Закон включає положення про правові засади реабілітації, організацію реабілітаційних послуг, фінансування реабілітаційних заходів та вимоги до фахівців у сфері реабілітації. Зокрема визначено права пацієнтів на доступ до реабілітаційних послуг, а також обов'язки держави щодо забезпечення цих прав. Закон також передбачає створення реабілітаційних центрів та установ, які мають надавати якісні послуги з реабілітації [19];

2) Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», в якому визначено, що реабілітація це комплекс заходів, яких потребує особа, яка зазнає або може зазнавати обмеження повсякденного функціонування внаслідок стану здоров'я у взаємодії з її середовищем [20];

3) Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» в якому визначено правові засади надання медичної та реабілітаційної допомоги військовослужбовцям закріплені у [36], причому його норми поширюються не лише на військовослужбовців Збройних Сил України (далі – ЗСУ), а й на військовослужбовців воєнізованих формувань та правоохоронних органів спеціального призначення, Служби зовнішньої розвідки, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України [8];

3) Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» регулює питання медичного, соціального забезпечення як форми реабілітації військовослужбовців [48]. Однак цей Закон поширюється на військовослужбовців, які віднесені до категорії ветеранів війни, зокрема, він класифікує ветеранів війни на три категорії: учасників бойових дій, осіб з інвалідністю внаслідок війни та учасників війни. Перелік таких категорій визначений в Єдиному державному реєстрі ветеранів війни (ЄДРВВ), це система, яка містить відомості про ветеранів війни та їхні статуси, а витяг з нього є підтвердженням статусу.

До міжнародних актів, що стосуються реабілітації військових, ратифікованих ВРУ слід віднести: Женевські конвенції та їхні Додаткові протоколи, які гарантують захист учасникам бойових дій та передбачають надання медичної та психологічної допомоги, як і інші міжнародні гарантії, що забезпечують права людини [98], зокрема, Конвенція ООН про права людей з інвалідністю, яка встановлює стандарти захисту осіб з інвалідністю, в тому числі тих, що здобули інвалідність внаслідок військового конфлікту. Женевські конвенції зобов'язують надавати медичну та психологічну допомогу військовополоненим та іншим жертвам конфлікту [99]. Вони також встановлюють стандарти для медичних закладів та персонал, що надає допомогу. Конвенція ООН про права людей з інвалідністю надає основу для захисту прав людей з інвалідністю, включаючи військових, які отримали інвалідність внаслідок війни. Вона встановлює стандарти для реабілітації та соціальної інтеграції таких осіб. Ці міжнародні акти створюють правову основу для забезпечення комплексних програм реабілітації для військових, які постраждали від бойових дій, та допомагають у їхній адаптації до цивільного життя.

Наступним суб'єктом забезпечення діяльності сфери реабілітації та соціалізації військовослужбовців України є Президент України, який відповідно до п. 17 ст. 106 Конституції України «є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; призначає на посади та

звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави». До його повноважень у цій сфері віднесено: «вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та у разі збройної агресії проти України приймає рішення про використання Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань; приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України; створює у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби» [100]. Так Указом Президента України №389/2025 «Про Координаційну раду з питань реабілітації та підтримки військовослужбовців, інших осіб, які беруть участь в обороні України» було утворено Координаційну раду з питань реабілітації та підтримки військовослужбовців (далі – Координаційна рада) [101]. Координаційна рада є консультативно-дорадчим органом при Президентові України, основними її завданнями є: системний аналіз ситуації щодо реабілітації та підтримки військовослужбовців, інших осіб, які беруть участь в обороні України, та ветеранів війни з числа таких осіб, поточних і прогнозованих потреб у наданні реабілітаційних послуг та підтримки зазначених осіб, а також підготовка за результатами такого аналізу пропозицій щодо можливих шляхів вирішення проблемних питань, у тому числі щодо: визначення оптимальної кількості реабілітаційних закладів, відділень, підрозділів та центрів підтримки, розбудови їх мережі; визначення необхідності належного оснащення (оновлення) матеріально-технічної бази, у тому числі лікувально-діагностичного оснащення, санаторно-курортних, інших закладів охорони здоров'я, реабілітаційних закладів, відділень, підрозділів, які використовуються для лікування, реабілітації та оздоровлення військовослужбовців, інших осіб, які беруть участь в обороні України, та

ветеранів війни з числа таких осіб; будівництва нових реабілітаційних закладів, центрів підтримки для військовослужбовців, інших осіб, які беруть участь в обороні України, та ветеранів війни з числа таких осіб, визначення напрямів їх діяльності та належного облаштування, а також розбудови існуючих реабілітаційних закладів з урахуванням направленості їх діяльності, забезпечення в кожній області належного рівня та обсягу надання необхідних послуг, у тому числі соціальних послуг, особам з інвалідністю внаслідок війни, які потребують постійного стороннього догляду, особам з інвалідністю внаслідок війни з порушенням зору; удосконалення та впровадження нових напрямів реабілітації військовослужбовців, інших осіб, які беруть участь в обороні України, та ветеранів війни з числа таких осіб; напрямів психологічної підтримки військовослужбовців, запобігання розвитку у них посттравматичних станів, у тому числі пропозицій щодо підготовки фахівців відповідного профілю; створення (за можливості) реабілітаційних центрів у приміщеннях військових госпіталів з метою надання поряд з лікуванням також психологічної допомоги, фізичної та психологічної реабілітації, у тому числі із залученням іноземних спеціалістів; підготовка проєктів нормативно-правових актів, прийняття і реалізація яких є необхідними для ефективного вирішення проблемних питань щодо реабілітації та підтримки військовослужбовців, інших осіб, які беруть участь в обороні України, та ветеранів війни з числа таких осіб; напрацювання з урахуванням європейського та світового досвіду пропозицій щодо покращення системи реабілітації та підтримки військовослужбовців, інших осіб, які беруть участь в обороні України, та ветеранів війни з числа таких осіб, зокрема шляхів повернення їх до цивільного життя, успішної інтеграції та реалізації в мирних умовах [101].

Також, для прикладу, Указом Президента України № 397/2025 внесено суттєві зміни, спрямовані на посилення медичного, реабілітаційного та психологічного напрямків у нашій армії, зокрема, ним закріплено, що «військовослужбовці рядового, сержантського та старшинського складу, а

також цивільні громадяни, які мають вищу медичну або фармацевтичну освіту (магістр, з сертифікатом лікаря/фармацевта-спеціаліста), тепер можуть бути призначені на офіцерські посади за медичними або фармацевтичними напрямами., а особи, які мають вищу освіту за спеціальностями «Технології медичної діагностики та лікування» (протезування-ортезування), «Терапія та реабілітація», «Біомедична інженерія» (протезно-ортопедичні вироби), а також ті, хто пройшов післядипломне навчання за напрямами «Ерготерапія», «Протезування-ортезування», «Терапія мови і мовлення», «Фізична терапія», можуть бути призначені на офіцерські посади у сфері реабілітації» [102]. Цим указом заборонено призначення фахівців із зазначеною вищою освітою (медики, фармацевти, психологи, реабілітологи) на військові посади, які безпосередньо не пов'язані з наданням медичної, фармацевтичної чи реабілітаційної допомоги, вимагають нижчого рівня освіти та кваліфікації, ніж наявний у особи. Це зроблено для того, щоб максимально ефективно використовувати знання та навички висококваліфікованих спеціалістів там, де вони найбільше потрібні - у медичній службі та реабілітаційних підрозділах.

Важливим є Указ Президента України №512/2024 «Про невідкладні заходи щодо підтримки ветеранів війни, членів їх сімей, членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) захисників і захисниць України» [103], який передбачає заходи спрямовані на вдосконалення системи правових і соціальних гарантій захисту ветеранів війни, членів їх сімей, членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) захисників і захисниць України, забезпечення ефективної суспільної та економічної реінтеграції військовослужбовців під час їх переходу від військової служби до цивільного життя, підтримки членів їх сімей постановляю, зокрема: затвердження Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та план заходів щодо її реалізації та Стратегію формування системи переходу від військової служби до цивільного життя на період до 2032 року та план заходів щодо її

реалізації; ужиття заходів щодо функціонування ветеранських просторів, забезпечення їх територіальної доступності з метою ефективною реінтеграції ветеранів війни в цивільне життя, організації їх комплексної реабілітації та адаптації, формування, зміцнення життєстійкості, надання інформаційно-консультативної, правової підтримки ветеранам війни, членам їх сімей, членам сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членам сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України.

Наступним суб'єктом забезпечення діяльності сфери реабілітації та соціалізації військовослужбовців України є Кабінет Міністрів України, який діє у відповідності до Закону України від 27 лютого 2014 року № 794-VII «Про Кабінет Міністрів України» [104], до основних завдань якого в даній сфері входить : забезпечення проведення політики у сферах соціального захисту та охорони здоров'я народу України; розроблення і виконання загальнодержавних програм реабілітації та соціалізації військовослужбовців реабілітації та соціалізації військовослужбовців; спрямування та координація роботи міністерств, інших органів виконавчої влади, здійснення контролю за їх діяльністю у сфері реабілітації та соціалізації військовослужбовців. На виконання своїх завдань у сфері реабілітації та соціалізації військовослужбовців КМУ приймає відповідні виконавчо-розпорядчі документи, ключовими з яких є : 1) Воєнно-медична доктрина України, яка затверджена Постановою Кабінету міністрів України від 31.10.2018 № 910, положення якої є основою для розроблення нормативно-правових актів та керівних документів з питань медичного забезпечення Збройних Сил та інших військових формувань [47]. Цей програмний документ передбачає досягнення таких цілей: формування та впровадження єдиних підходів щодо збереження та зміцнення здоров'я військовослужбовців, організації і надання медичної допомоги їм у разі поранень, уражень і захворювань, якнайшвидшого відновлення боєздатності та працездатності шляхом застосування медичних стандартів НАТО та переходу на рівневу систему медичного забезпечення військ; організацію взаємодії та об'єднання

спроможностей і зусиль медичних служб та системи охорони здоров'я цивільного населення для медичного забезпечення військ; забезпечення постійної готовності сил та засобів медичних служб і системи охорони здоров'я цивільного населення до застосування за призначенням; 2) Державна цільова програма з медичної, фізичної реабілітації та психосоціальної реадaptaції постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, на період до 2023 року, яка затверджена Постановою Кабінету Міністрів України № 1021 від 05.12.2018 [58]. Серед завдань цієї програми передбачено ефективне інформування та адміністрування потреб громадян у сфері соціального захисту та реабілітації, надання послуг медичної та фізичної реабілітації учасникам Антитерористичної операції, тобто військово-службовцям. Розробка, ухвалення та фінансування такої програми є вагомим кроком для забезпечення потреб військовослужбовців, які постраждали внаслідок бойових дій, у наданні необхідних реабілітаційних послуг. На жаль, строк цієї програми визначено на період до 2023 року, але подібні заходи необхідно впроваджувати і фінансувати також на сучасному етапі; 3) Порядок доступу деяких категорій фахівців до надання допомоги окремим категоріям осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, членам сімей таких категорій осіб в закладах охорони здоров'я, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2025 р. № 448 [105], який визначає механізм доступу фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб (далі - фахівці із супроводу), фахівців, які надають послугу з навчання орієнтуванню і мобільності, до надання допомоги окремим категоріям осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, членам сімей таких категорій осіб, а також надання послуг з навчання орієнтуванню і мобільності особам, що

втратили зір, під час надання медичної та/або реабілітаційної допомоги в закладах охорони здоров'я; 5) Порядок та умови надання психологічної допомоги ветеранам війни, членам їх сімей та деяким іншим категоріям осіб, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2022 року № 1338 [106], який визначає загальні питання, процедури та умови надання психологічної допомоги, стандарти надання психологічної допомоги, що включають діагностику, лікування та профілактику психічних розладів;

Особливе місце в системі суб'єктів адміністративно-правового забезпечення у сфері реабілітації та соціалізації військовослужбовців України займають суб'єкти реалізації державної політики реабілітації та соціалізації військовослужбовців України (профільні міністерства, органи місцевого самоврядування, спеціалізовані установи).

Профільними міністерствами у цій сфері є Міністерство охорони здоров'я (МОЗ України), Міністерство соціальної політики (Мінсоцполітики України) Міністерство оборони України (МО України) та Міністерство у справах ветеранів (Мінветеран України).

МОЗ України видає накази, які визначають загальні стандарти, методи та процедури реабілітації громадян взагалі та військових зокрема, серед їх рішень у даній сфері можна виділити такі:

1) Наказ МОЗ України від 16.03.2022 № 495 «Про організацію надання відновного лікування та реабілітаційної допомоги у сфері охорони здоров'я військовослужбовцям сил оборони» [107], яким визначено перелік закладів охорони здоров'я для відновного лікування та надання реабілітаційної допомоги у сфері охорони здоров'я військовослужбовцям сил оборони;

2) Наказ МОЗ від 17.05.2023 № 915 «Про затвердження Переліку протипоказань для надання реабілітаційної допомоги високого обсягу особі, яка потребує реабілітації, у стаціонарному відділенні після гострої та довготривалої реабілітації та внесення зміни до наказу Міністерства охорони здоров'я України від 14 лютого 2012 року № 110» [108], яким затверджено

перелік протипоказань для надання реабілітаційної допомоги високого обсягу особі, яка потребує реабілітації, у стаціонарному відділенні після гострої та довготривалої реабілітації;

3) Наказ МОЗ України від 14.06.2024 № 1040 «Деякі питання діяльності Українського державного медико-соціального центру ветеранів війни на період дії воєнного стану» [109], яким визначено рекомендований перелік захворювань та станів, які можуть бути підставою для госпіталізації військовослужбовців до Українського державного медико-соціального центру ветеранів війни на період дії воєнного стану та перелік закладів охорони здоров'я, яким рекомендовано здійснювати направлення на госпіталізацію військовослужбовців до Українського державного медико-соціального центру ветеранів війни.

Міноборони України видає накази, які визначають систему і порядок діяльності закладів реабілітації військових та порядок направлення військових на реабілітацію, серед їх рішень у даній сфері можна виділити такі: Накази Міністра оборони України «Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України, та Державної спеціальної служби транспорту, які брали участь в антитерористичній операції, здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях чи виконували службові (бойові) завдання в екстремальних умовах» [110]; «Про затвердження Інструкції про організацію санаторно-курортного лікування, медичної та медикопсихологічної реабілітації у Збройних Силах України» [111]; Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України, затверджене наказом Міністерства оборони України № 402 від 14.08.2008 року, яким затверджено правовий статус та порядок діяльності військово-лікарських комісій, до завдань якої належить визначення необхідності і умов застосування медико-соціальної реабілітації військовослужбовців, а також направлення військовослужбовців у

закордонні заклади охорони здоров'я для надання реабілітаційної допомоги. За результатами медичного огляду ВЛК може винести постанову, що військовослужбовець потребує реабілітаційної допомоги у певному закладі охорони здоров'я України [112]; «Про затвердження Положення про організацію роботи санаторно-курортних закладів Збройних Сил України» [113] та ін. Останній наказ є правовою підставою для надання реабілітаційної допомоги у закладах охорони здоров'я МО України. Відповідно до його Положень послуги реабілітаційного характеру військовослужбовцям надаються у центрах медичної реабілітації та санаторно-курортного лікування. Реабілітаційна допомога надається з використанням природних лікувальних ресурсів курортів та із застосуванням фізіотерапевтичних методів, дієтотерапії, лікувальної фізкультури, мінеральних та термальних вод, лікувальних грязей. Окрім того, у санаторно-курортних закладах МО України утворюються реабілітаційні відділення, що мають певну спеціалізацію: для хворих, які перенесли оперативне втручання на органах травлення, з наслідками опіків, вогнепальних та мінно-вибухових травм [113]. Таким чином, у підпорядкуванні МО України існує мережа реабілітаційних закладів або відділень, які призначені для надання реабілітаційних послуг військовослужбовцям, які постраждали під час бойових дій.

Мінветеранів є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері підтримки та реалізації інтересів ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, постраждалих учасників Революції Гідності (далі - ветерани), членів сімей таких осіб і членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України. До основних завдань в досліджувальній сфері віднесено забезпечення соціального захисту ветеранів та членів їх сімей, зокрема забезпечення психологічної реабілітації, соціальної та професійної адаптації, зайнятості, підвищення конкурентоспроможності на ринку праці, а також

санаторно-курортним лікуванням, житлом. Серед рішень Мінветерантів України у сфері реабілітації та соціалізації військовослужбовців можна виділити такі: 1) Наказ від 14.12.2023 № 330 «Про затвердження Порядку формування, ведення та доступу до Реєстру суб'єктів надання послуг із психологічної допомоги для ветеранів і членів їх сімей» [114], який визначає механізм формування, ведення Реєстру суб'єктів надання послуг із психологічної допомоги для ветеранів і членів їх сімей (далі - Реєстр), включення суб'єктів надання послуг із психологічної допомоги до Реєстру, доступу та надання інформації з Реєстру; 2) Наказ від 19.11.2024 № 375 «Про затвердження Порядку взаємодії між структурними підрозділами, на які покладено функції з питань ветеранської політики, та структурними підрозділами з питань охорони здоров'я щодо організації роботи спрямованої на підтримку ветеранів війни та військовослужбовців під час лікування в закладах охорони здоров'я» [115].

Серед органів публічної влади, які забезпечують реабілітацію та соціалізацію військовослужбовців України є місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, які затверджують комплексні програми щодо медичного, соціального захисту, адаптації, психологічної та соціальної реабілітації ветеранів, членів їх сімей та деяких категорій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України на певний період, для прикладу можна навести такі з них: 1) Програма щодо медичного, соціального захисту, адаптації, психологічної та соціальної реабілітації ветеранів, членів їх сімей та деяких категорій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України на 2024-2026 роки, яка затверджена розпорядженням начальника Краматорської міської військової адміністрації від 01.05.2024 №503-р. та визначає комплекс заходів, що здійснюватимуться на міському рівні з метою фінансової, медичної, соціальної, психологічної підтримки ветеранів війни, Захисників і Захисниць України та членів їх сімей, сприяння вирішенню їх соціально-побутових проблем, вшанування пам'яті загиблих (померлих) героїв [116]; 2)

Комплексна програма реабілітації, інтеграції та соціального захисту Захисників та Захисниць України, членів сімей загиблих Полтавської області на 2023 – 2025 роки, затверджена Рішенням Полтавської обласної ради від 28 липня 2023 року №655 [117].

Як нами було зазначено в попередніх дослідженнях вадою правового регулювання реабілітації та соціалізації військових є відсутність систематизованих та ліцензованих методик реабілітаційної діяльності, які мають бути розробленими та затвердженими на рівні інструктивних документів (норм). Наразі цю нішу займають методичні розробки, які розроблені спеціалістами у сфері медицини та психології переважно в межах грантових проектів та впроваджуються як експериментальні моделі реабілітації військовослужбовців в окремих реабілітаційних центрах, знову з таки створених за підтримки громадських організаторів – донорів. Існуюча нормативна база не охоплює специфічні потреби військовослужбовців, які зазнали важких фізичних та психологічних травм під час бойових дій, відсутні протоколи (стандарти) щодо детальних процедур для надання допомоги при посттравматичному стресовому розладі (ПТСР) та інших психічних травмах значно обмежує можливості ефективного лікування цих станів. Таким чином потребують розробки спеціалізовані програми для таких випадків, що включають як медикаментозне, так і психотерапевтичне лікування. Нормативною базою не забезпечено належної координації між різними державними установами та громадськими організаціями, що займаються реабілітацією. Відсутність чітких механізмів інтеграції зусиль різних структур призводить до дублювання функцій та неефективного використання ресурсів. Важливо розробити механізми координації, що включають спільні бази даних, регулярні наради та обмін інформацією.

Таким чином слід констатувати що єдиного правового та організаційно-методичного державного механізму впровадження методик реабілітації військовослужбовців не впроваджено, що потребує однозначного концептуального рішення та впровадження в Державній програмі реабілітації військовослужбовців.

З огляду на вищезазначене вважаємо, що на сьогодні назріла необхідність прийняття окремого Закону України «Про реабілітацію та соціалізацію військовослужбовців України та осіб, які забезпечують обороноздатність, безпеку та правопорядок в Україні» в якому слід урегулювати всі правовідносини, які виникають у сфері реабілітації військовослужбовців. До його змісту мають бути включені такі розділи: 1) суб'єкти реалізації державної політики щодо реабілітації та соціалізації військовослужбовців з визначенням їх системи, чітким розподіленням компетенції та визначенням конкретних форм взаємодії; 2) правовий статус військовослужбовців, які потребують реабілітації та соціалізації в якому визначити категорії осіб, які потребують реабілітації, базові критерії за якими визначається необхідність і доцільність реабілітації; 3) права, обов'язки та відповідальність суб'єктів публічної влади, які мають забезпечувати реабілітацію військовослужбовців; 4) види та методики реабілітації та соціалізації, в якому в тому числі визначити рівні реабілітації військовослужбовців, в залежності від стану їх фізичного та психологічного здоров'я; 5) правовий статус реабілітаційних закладів (види, форми та порядок діяльності); 6) вимоги (ліцензійні вимоги) та критерії відповідності закладів (установ) з для надання послуг з реабілітації, в якому також визначити вимоги до персоналу, який їх надає; 7) фінансове та матеріально-технічне забезпечення діяльності закладів реабілітації та соціалізації військовослужбовців, в якому в тому числі визначити джерела та порядок фінансування діяльності таких закладів.

Висновки. В результаті дослідження нами визначено, що система суб'єктів адміністративно-правового забезпечення у сфері реабілітації та соціалізації військовослужбовців України є багаторівневою і складається з таких її груп: 1) суб'єктів формування державної політики реабілітації та соціалізації військовослужбовців України - нормотворчий рівень (Президент, Верховна Рада, КМУ); 2) суб'єктів реалізації державної політики реабілітації та соціалізації військовослужбовців України - політико-адміністративний рівень (профільні міністерства, органи місцевого самоврядування, спеціалізовані установи); 3) допоміжних суб'єктів - суспільний рівень (громадські організації, волонтерські центри, міжнародні партнери).

З'ясовано, що основними вадами система суб'єктів адміністративно-правового забезпечення у сфері реабілітації та соціалізації військовослужбовців України є: 1) відсутність програмного документу в цій сфері, до прикладу - Державної програми реабілітації військовослужбовців; 2) відсутності єдиного законодавчого акту, в якому слід урегулювати всі правовідносини, які виникають у сфері реабілітації та соціалізації військовослужбовців, до прикладу - Закону України «Про реабілітацію та соціалізацію військовослужбовців України та осіб, які забезпечують обороноздатність, безпеку та правопорядок в Україні»; 3) відсутності або наявності низького рівня правового регулювання положень щодо розробки та затвердження програм реабілітації, відкриття (ліцензування) реабілітаційних центрів, сертифікації медичного персоналу, державних субсидій, державного контролю за діяльністю та інші.

З метою удосконалення системи забезпечення реабілітації та соціалізації військовослужбовців України доцільним є прийняття окремого Закону України «Про реабілітацію та соціалізацію військовослужбовців України та осіб, які забезпечують обороноздатність, безпеку та правопорядок в Україні» в якому слід урегулювати всі правовідносини, які виникають у сфері реабілітації військовослужбовців. До його змісту мають бути включені такі розділи: 1) суб'єкти реалізації державної політики щодо реабілітації та

соціалізації військовослужбовців з визначенням їх системи, чітким розподіленням компетенції та визначенням конкретних форм взаємодії; 2) правовий статус військовослужбовців, які потребують реабілітації та соціалізації в якому визначити категорії осіб, які потребують реабілітації, базові критерії за якими визначається необхідність і доцільність реабілітації; 3) права, обов'язки та відповідальність суб'єктів публічної влади, які мають забезпечувати реабілітацію військовослужбовців; 4) види та методики реабілітації та соціалізації, в якому в тому числі визначити рівні реабілітації військовослужбовців, в залежності від стану їх фізичного та психологічного здоров'я; 5) правовий статус реабілітаційних закладів (види, форми та порядок діяльності); 6) вимоги (ліцензійні вимоги) та критерії відповідності закладів (установ) з для надання послуг з реабілітації, в якому також визначити вимоги до персоналу, який їх надає; 7) фінансове та матеріально-технічне забезпечення діяльності закладів реабілітації та соціалізації військовослужбовців, в якому в тому числі визначити джерела та порядок фінансування діяльності таких закладів.

2.3 Інструменти адміністративно-правового забезпечення діяльності сфери реабілітації та соціалізації військовослужбовців України

В попередніх підрозділах роботи в результаті дослідження ми прийшли до висновків, що основними складовими механізму адміністративно-правового забезпечення реабілітації та соціалізації військових є: 1) адміністративно-правові норми, що визначають права та обов'язки учасників процесу реабілітації військових, структуру та функції органів управління у сфері реабілітації військових, медико-соціальні стандарти, процедури ліцензування та акредитації реабілітаційних закладів, тощо; 2) форм, засобів та способів адміністративно-правового регулювання - діяльності суб'єктів суспільних відносин спрямованої на надання послуг у

сфері реабілітації військових; 3) здійснення адміністративних процедур оформлення статусу ветерана, організації, контролю та оцінювання якості надання реабілітаційних послуг; 4) видання актів застосування права - рішень органів публічної адміністрації в результаті реалізації повноважень у сфері публічного адміністрування системою реабілітації військових; 5) оскарження (адміністративного, судового) рішень, дій чи бездіяльності органів публічної адміністрації у сфері реабілітації військових; 6) застосування заходів адміністративної та дисциплінарної відповідальності (до суб'єктів публічної адміністрації) за порушення законодавства у сфері реабілітації військових, а також усунення причин та умов, які зумовили настання таких порушень.

Окремі складові механізму адміністративно-правового забезпечення реабілітації та соціалізації військових нами були досліджені вище в межах даного розділу роботи, а саме: адміністративно-правові норми, що регулюють відносини у сфері реабілітації та соціалізації військовослужбовців, а також систему суб'єктів, які приймають дані норми з визначенням їх кола повноважень у цій сфері.

Інші елементи механізму адміністративно-правового забезпечення реабілітації та соціалізації військових не охоплені нашим дослідженням складають інструменти адміністративно-правового забезпечення діяльності сфери реабілітації та соціалізації військовослужбовців України.

Перед тим як виокремити інструменти адміністративно-правового забезпечення діяльності сфери реабілітації та соціалізації військовослужбовців України та здійснити їх аналіз доцільно з'ясувати сутність інструментів адміністративно-правового забезпечення суспільних відносин в цілому та певній сфері зокрема.

Слід зауважити, що в новітній адміністративно-правовій науці більш вживаним є поняття «інструменти діяльності публічної адміністрації», яке очевидно, що відмінне від поняття «інструменти адміністративно-правового забезпечення діяльності певної сфери».

Трансформація у сучасній адміністративно-правовій доктрині категорій «форми діяльності публічної адміністрації» та «методи діяльності публічної адміністрації» у категорію «інструменти публічного адміністрування» («інструменти діяльності публічної адміністрації»). Як же вона сприймаються та тлумачиться науковцями?

Так, на думку Р.С. Мельника, до інструментів діяльності публічної адміністрації включають нормативні акти публічної адміністрації, адміністративний акти та адміністративний договір [118, с. 9-10]. Автори підручника «Загальне адміністративне право», виданого за редакцією І.С. Гриценка, до переліку інструментів діяльності публічної адміністрації відносять адміністративний акт, адміністративний договір, акти-дії, плани, приватно-правові інструменти, нормативні акти, адміністративний розсуд, електронне урядування [119, с. 559-564]. Галуцько В., Діхтієвський П., Кузьменко О. до інструментів публічного адміністрування відносить: нормативні акти, адміністративні акти, адміністративні договори, план та фактичні дії [120, с. 144]. На думку більшості дослідників використання саме цих п'яти різновидів інструментів публічного адміністрування є найбільш повне, яке уособлює зміст даної правової категорії, яке застосовано ними для дослідження інструментів діяльності публічної адміністрації в окремих сферах або галузях [121, с.9; 122, с.48; 123, с.54; 124, с.23; 125, с. 81-84; 126, 40-45; 127, с.103-106; 128, с. 90-94; 129, с. 239–243].

В свою чергу І.В. Патерило виділяє ознаки, що, на її думку, притаманні інструментам діяльності публічної адміністрації: застосовуються публічною адміністрацією у своїй діяльності; мають публічно-правовий характер; регулюються нормами адміністративного права; застосування того або іншого інструменту обумовлюється компетенцією, сферою діяльності та метою; призводять до настання правових наслідків: виникнення, зміни або припинення адміністративно-правових відносин, або фактичних результатів (щодо актів-дій); залежно від виду застосованого інструменту можуть мати імперативну або диспозитивну природу; основними видами є нормативні

акти, адміністративні акти, адміністративні договори, акти-плани та акти-дії [130, с. 204]

М. М. Бліхар та В. В. Юрченко досліджуючи інструменти діяльності публічної адміністрації, виокремлюють їх основні ознаки: юридична визначеність і адміністративно-правовий характер (інструмент публічного адміністрування має чітке нормативне підґрунтя щодо умов, порядку та меж його застосування, визначається нормами адміністративного права та функціонує виключно у сфері публічно-правових відносин); функціональна підпорядкованість публічному інтересу (кожен інструмент спрямований на реалізацію публічного інтересу: досягнення публічної мети, захист прав, безпеки, добробуту та інституційної стабільності); зв'язок з компетенцією суб'єкта (інструмент застосовується суб'єктом публічного адміністрування в межах наданих повноважень, відповідно до функціонального призначення органу або посадової особи); операційна природа (інструмент виступає засобом реалізації норм, а не їхнього встановлення – на відміну від адміністративно-правового регулювання, публічне адміністрування не має нормотворчого характеру); інтегративність (інструмент може включати елементи форми, методу, юридичної техніки, організаційних чи матеріальних дій, зберігаючи при цьому єдину функціональну спрямованість); режимна чутливість (обсяг, спосіб, допустимість та межі застосування інструмента залежать від типу правового режиму (звичайного, надзвичайного, воєнного тощо), у межах якого він реалізується) [131, с. 44-51]. На їх думку під інструментами діяльності публічної адміністрації слід розуміти це юридично опосередковані засоби цілеспрямованого управлінського впливу суб'єкта публічного адміністрування, наділеного відповідними повноваженнями, на суспільні процеси та учасників публічно-правових відносин, що здійснюються в межах його компетенції та на підставі чинного адміністративного законодавства з метою реалізації публічного інтересу та досягнення публічно значущих результатів у межах визначеного правового режиму [131, с.44-51].

В проміжному висновку доцільно систематизувати висловлені вище положення і зазначити, що в своїй більшості дослідники приходять до висновку, що «інструменти публічної адміністрації - це конкретні методи та засоби, які використовують державні та муніципальні органи для здійснення своїх функцій, надання послуг та виконання законів. До них належать нормативні акти (закони, підзаконні акти), адміністративні акти (односторонні рішення, що створюють правові наслідки), адміністративні договори (угоди між державою та громадянами/організаціями), плани (стратегічні документи, програми) та фактичні дії (надання довідок, проведення перевірок, виплата коштів). Можна виділити такі типи цих інструментів: 1) нормативно-правові інструменти (закони, укази, постанови, накази, що встановлюють загальні правила поведінки); 2) адміністративні акти (односторонні рішення, які мають юридичну силу і породжують права, обов'язки або припиняють їх (наприклад, видача дозволу, ліцензії); 3) адміністративні договори (угоди, що укладаються між суб'єктами публічної адміністрації та іншими сторонами, які мають на меті досягти публічних цілей (наприклад, договір про надання послуги); 4) плани (стратегічні, тактичні або програмні документи, які визначають напрямки та цілі діяльності (наприклад, річний бюджет, план розвитку); 5) фактичні дії (неюридичні дії, які мають практичний результат, але не завжди призводять до виникнення, зміни або припинення правових відносин (наприклад, інформування, надання консультацій, проведення перевірок); 6) організаційно-управлінські інструменти (методи, що використовуються для управління процесами, включаючи стратегічне планування, моніторинг та оцінку ефективності); 7) економічні інструменти (заходи, що передбачають фінансове стимулювання або регулювання (наприклад, гранти, субсидії); 8) соціально-психологічні інструменти (методи, що спрямовані на формування позитивної взаємодії та культури (наприклад, наставництво, програми адаптації); 9) інноваційні інструменти (сучасні технології, що

використовуються для покращення управління (наприклад, цифрові платформи, аналітичні інструменти).

Слід зазначити, що з урахуванням систематизації груп адміністративно-правових норм в інститути, все більше зустрічаються наукові переконання щодо необхідності виділення інструментів діяльності суб'єктів публічного адміністрування в окремий інститут в межах загального адміністративного права. До прикладу, така концепція запропонована в підручнику «Загальне адміністративне право» за загальною редакцією Р.С. Мельника [132]. В ньому розділ 6 має назву «Інструменти діяльності суб'єктів публічного адміністрування» і включає такі складові частини: адміністративний акт; адміністративні процедури; адміністративні послуги; інспекційна діяльність суб'єктів публічного адміністрування; адміністративний договір; акти-планування; акти-дії; нормативно-правові акти; адміністративний розсуд; електронне урядування; публічне майно. Така позиція авторів свідчить про широке розуміння змісту поняття «інструменти діяльності суб'єктів публічного адміністрування» і вона є найбільш прогресивною та науково орієнтованою.

Що стосується поняття «інструменти адміністративно-правового забезпечення діяльності у певній сфері», то воно практично не застосовується. Окремі автори помилково підміняють його поняттям «інструменти публічної адміністрації», зокрема Люх В. В. досліджуючи інструменти адміністративно-правового забезпечення фінансової безпеки держави, включає до них ті ж самі елементи як інструменти публічної адміністрації: нормативні акти, адміністративні акти, адміністративні договори, план та фактичні дії [133, с.237-247]. В свою чергу Медяник В. А., досліджуючи поняття та види інструментів адміністративно-правового забезпечення державної соціальної політики, приходять до висновку, що «інструменти адміністративно-правового забезпечення державної соціальної політики – це зовнішньо виражена діяльність суб'єктів реалізації державної соціальної політики, яка являє собою визначені у законодавстві способи,

прийоми та засоби, що здійснюються у межах їхньої компетенції з упровадження державної соціальної політики у життя» [134, с. 44-48]. До інструментів адміністративно-правового забезпечення державної соціальної політики ним пропонується віднести: «нормативні акти; індивідуальні акти; акти-дії; акти-плани; адміністративні договори» [134, с. 47]. Тобто і цей автор звужує розуміння інструментів адміністративно-правового забезпечення.

Отже більшість авторів розуміють під інструментами адміністративно-правового забезпечення нормативні акти, адміністративні акти, адміністративні договори, плани та фактичні дії, а також методи правового впливу (дозволи, переконання, примус). Деякі окремо виділяють інструменти захисту прав громадян, як-от адміністративне оскарження та адміністративна медіація. Тобто в класичному підході можна виділити наступні інструменти адміністративно-правового забезпечення: 1) нормативні акти (закони, постанови та інші правові документи, які встановлюють правила публічного адміністрування; 2) адміністративні акти (індивідуальні рішення органів публічної адміністрації (наприклад, ліцензії, дозволи); 3) адміністративні договори (угоди, які укладаються між суб'єктами публічного адміністрування та іншими учасниками (наприклад, договори про спільну діяльність); 4) плани та фактичні дії (плани роботи органів влади, а також практичні дії, що здійснюються для досягнення поставлених цілей; 5) інструменти захисту прав (адміністративне оскарження - процедура оскарження дій чи рішень органів публічної адміністрації; адміністративна медіація - процес врегулювання конфліктів за допомогою посередника; дисциплінарна відповідальність - застосування заходів до посадових осіб за порушення службових обов'язків; відшкодування шкоди - компенсація збитків, завданих незаконними діями чи бездіяльністю посадовців).

Аналіз вищезазначених думок та теорій, а також результати власного наукового аналізу дають можливість встановити, що систему інструментів адміністративно-правового забезпечення діяльності сфери реабілітації та соціалізації військовослужбовців України становлять: 1) форми, засоби та

способи діяльності суб'єктів владних повноважень щодо надання послуг у сфері реабілітації військових (розробка та затвердження програм реабілітації; створення, ліквідація та реорганізація реабілітаційних центрів; розробка та застосування методик реабілітації; здійснення контролю за дотриманням норм (стандартів) реабілітації; здійснення адміністративних процедур оформлення статусу ветерана); 2) видання адміністративних актів у сфері публічного адміністрування системою реабілітації військових (наприклад, надання ліцензій та дозволів на відкриття реабілітаційних центрів); 3) здійснення матеріально-технічних операцій, спрямованих на функціонування системи реабілітаційних центрів, проведення тендерних процедур на закупівлю реабілітаційного обладнання; 4) здійснення адміністративного або судового оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів публічної адміністрації у сфері реабілітації військових; 5) застосування заходів адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері реабілітації військових до органів публічної адміністрації у випадку порушення законності їхньої діяльності та заходів фінансової відповідальності до суб'єктів господарювання у цій сфері.

Нижче на виконання задач дослідження доцільно здійснити аналіз інструментів адміністративно-правового забезпечення діяльності сфери реабілітації та соціалізації військовослужбовців України, з'ясувати системні прорахунки у застосуванні таких інструментів, а також запропоновано окремі механізми їх удосконалення.

До форм, засобів та способів діяльності суб'єктів владних повноважень щодо надання послуг у сфері реабілітації військових можна віднести:

- 1) розробка та затвердження програм реабілітації;
- 2) розробка та застосування методик реабілітації;
- 3) створення, ліквідація та реорганізація реабілітаційних центрів;
- 4) здійснення контролю за дотриманням норм (стандартів) реабілітації;
- 5) здійснення адміністративних процедур оформлення статусу ветерана.

Розробка програм реабілітації для військовослужбовців є комплексним процесом, що включає медичну, психологічну та фізичну реабілітацію. Індивідуальний реабілітаційний план (ІРП) складається мультидисциплінарною командою на основі Державного типового плану реабілітації та результатів обстеження. Затвердження та впровадження плану відбувається через медико-соціальні експертні комісії (МСЕК) або лікарсько-консультативні комісії (ЛКК) для дітей-інвалідів. Слід виокремити такі етапи розробки та затвердження програм реабілітації: 1) направлення військовослужбовця безпосереднім керівником (начальником) військової частини або сімейного лікаря (для ветеранів) після консультації зі спеціалістами; 2) складання індивідуального плану реабілітації військового на основі Державного типового плану реабілітації, який визначає загальні принципи реабілітації варто зазначити, що Державний типовий план реабілітації осіб з обмеженнями повсякденного функціонування затверджений Постановою КМУ від 16 грудня 2022 р. № 1462 «Деякі питання організації реабілітації у сфері охорони здоров'я» [135]). Індивідуальний реабілітаційний план (ІРП) як документ, який враховує результати обстеження, прогнози та місце проведення реабілітаційних заходів складає мультидисциплінарна команда фахівців з різних галузей (медицина, психологія, фізична терапія), які спільно розробляють ІРП. Далі ІРП подається на затвердження МСЕК; 3) після затвердження план реалізовується, військовослужбовець направляється до закладу охорони здоров'я (як правило госпіталю або реабілітаційного центру) а стан пацієнта регулярно моніториться.

Розробка методик реабілітації військових включає медичний, фізичний та психологічний підходи, які охоплюють широкий спектр втручань, таких як лікувальна фізкультура, фізіотерапія, психотерапія, ерготерапія, адаптивний спорт та соціальна реабілітація. Застосування цих методик спрямоване на відновлення фізичних функцій, покращення загального стану здоров'я, психологічної стійкості та інтеграцію військових у суспільство після

поранень і травм. Слід виділити основні напрямки реабілітації: 1) медична реабілітація - спрямована на покращення загального стану здоров'я та відновлення функцій організму (це може включати медикаментозну терапію, регенеративну медицину, санітарно-курортне лікування та дієтотерапію); 2) фізична реабілітація - відновлює рухливість, силу та фізичну активність та здійснюється у формі (кінезіотерапія (ЛФК): спеціальні фізичні вправи, які допомагають відновити рухливість суглобів і зміцнити м'язи; фізіотерапія: використання природних та преформованих фізичних факторів, таких як ударно-хвильова терапія, лазеротерапія, магнітотерапія; ерготерапія: допомога у поверненні до щоденних справ та побутових функцій; масаж та мануальна терапія: для зняття м'язової напруги та покращення кровообігу); 3) психологічна реабілітація: надає психологічну підтримку та допомогу у подоланні психологічних наслідків війни (стрес, тривога, ПТСР), включає психотерапію, аутогенне тренування та м'язову релаксацію; 4) соціальна реабілітація - допомагає військовослужбовцям адаптуватися до цивільного життя та інтегруватися в суспільство; 5) професійна реабілітація - сприяє поверненню до професійної діяльності. Розробка методик реабілітації здійснюється як дуло зазначено вище індивідуально для кожного військового з урахуванням висновку МСЕК та згідно з ППЛ.

Створення, ліквідація та реорганізація реабілітаційних центрів для військових в Україні відбувається за рішенням Кабінету Міністрів України, згідно з законодавством України про військовий обов'язок і військову службу та іншими відповідними законами. Наприклад, Міністерство оборони України активно працює над створенням мережі нових реабілітаційних центрів, що розширює наявну мережу та впроваджує сучасні програми психологічної та фізичної реабілітації. Військові реабілітаційні центри створюються на основі рішень Кабінету Міністрів України, за процедурою, що регламентується відповідними законами та нормативними актами. Процедура ліквідації, як і створення, відбувається шляхом прийняття відповідного рішення Кабінетом Міністрів України або іншими

уповноваженими органами. Реорганізація може включати об'єднання, поділ або перетворення існуючих центрів з метою підвищення ефективності та якості надання послуг. Слід зауважити, що Україна активно створює нову систему реабілітаційної допомоги, включаючи створення нових центрів та модернізацію існуючих; програми включають медичне лікування, фізіотерапію, психотерапію, підтримку родин військових та соціальну адаптацію; посилена роль сьогодні відводиться психологічній підтримці - розвиваються сучасні програми психологічного забезпечення та відновлення, що охоплюють як військових, так і їхні родини; впроваджуються онлайн-платформи для доступу до інформації, навчання медичного персоналу та підтримки військових; забезпечується безбар'єрний доступ до послуг у всіх медичних закладах.

Більше детально діяльність реабілітаційних центрів для військових ми проаналізуємо в наступному розділі, а наразі слід зазначити, що Міністерство оборони України планує до кінця 2025 року створити мережу чотирьох міжрегіональних реабілітаційних центрів для військових які зможуть одночасно приймати до 1 730 військових [136].

Контроль за дотриманням реабілітації військових здійснюється на різних рівнях: Генеральним штабом Збройних Сил України (через відповідні підрозділи) та командирами військових частин, які звітують про результати. Також реабілітаційні центри та заклади охорони здоров'я самостійно контролюють проходження реабілітації своїми пацієнтами. Слід виокремити такі рівні контролю: 1) організація та контроль на вищому рівні - Генеральний штаб ЗСУ через Департамент соціальної та гуманітарної політики відповідає за загальну організацію та контроль за реабілітаційними заходами, а контроль за виконанням заходів психологічної реабілітації здійснює відповідний підрозділ Міністерства оборони; 2) внутрішньовійськовий рівень здійснюють командири військових частин (підрозділів) доповідають вищому командуванню про результати проведення реабілітаційних заходів.

Щодо здійснення адміністративної процедури оформлення статусу ветерана для подальшої реабілітації військового, то необхідно зазначити, що така процедура визначена Порядком надання та позбавлення статусу учасника бойових дій та особи з інвалідністю внаслідок війни іноземцям та особам без громадянства, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, затвердженим Постановою КМУ від 18 червня 2025 р. № 719 [137].

Для оформлення статусу ветерана необхідно звернутись до уповноваженого органу (наприклад, структурного підрозділу з питань соціального захисту населення) та подати пакет документів, який включає заяву, довідку про безпосередню участь у бойових діях (якщо це передбачено), копію паспорта та ідентифікаційного коду. Після перевірки документів та прийняття рішення про надання статусу, особі видається посвідчення ветерана. Альтернативним варіантом є електронне посвідчення ветерана через додаток "Дія", яке формується на основі даних, що містяться в електронних реєстрах.

Для оформлення статусу ветерана урегульовано такий алгоритм дій: 1) звернення до уповноваженого органу (військовий або уповноважена ним особа подає заяву та необхідні документи до структурного підрозділу з питань соціального захисту населення районної, районної держадміністрації або виконавчого органу відповідної ради; 2) до заяви додаються - довідка про безпосередню участь у бойових діях (встановленого зразка), копія паспорта, копія ідентифікаційного коду, дві кольорові фотокартки розміром 3x4 см на матовому папері, згода на обробку персональних даних, інші документи, що можуть знадобитися залежно від категорії ветерана (наприклад, довідка МСЕК про інвалідність, наказ про звільнення зі служби тощо); 3) отримання свідоцтва про статус ветерана.

Слід зазначити, що отримання статусу УБД (учасника бойових дій): можна і через портал електронних послуг «Дія» або Єдиний державний реєстр ветеранів війни (ЄДРВВ). Е-посвідчення ветерана є повноцінною альтернативою паперовому.

Наступним інструментом адміністративно-правового забезпечення діяльності сфери реабілітації та соціалізації військовослужбовців України є здійснення матеріально-технічних операцій, спрямованих на функціонування системи реабілітаційних центрів, проведення тендерних процедур на закупівлю реабілітаційного обладнання та інше, які з урахуванням їх специфіки потребують окремого (самостійного дослідження). У зв'язку з цим дещо звернемо увагу на такі інструменти адміністративно-правового забезпечення діяльності сфери реабілітації та соціалізації військовослужбовців України, як здійснення адміністративного або судового оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів публічної адміністрації у сфері реабілітації військових та застосування заходів адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері реабілітації військових до органів публічної адміністрації у випадку порушення законності їхньої діяльності та заходів фінансової відповідальності до суб'єктів господарювання у цій сфері.

Оскаржити рішення, дії чи бездіяльність органів публічної адміністрації у сфері реабілітації військових можна через адміністративний або судовий порядок. Адміністративне оскарження передбачає подання скарги вищестоящому органу, тоді як судове – звернення з позовом до адміністративного суду. Процедури регламентуються законодавством України про адміністративну процедуру, тобто Законом України «Про адміністративну процедуру» [138], та Кодексом адміністративного судочинства України [139].

Відповідно до адміністративного порядку оскарження військовий якому відмовили в наданні статусу ветерана з подальшою реабілітацією має подати скаргу вищестоящому органу, який відповідає за прийняття рішення, дію чи бездіяльність. Законодавство визначає чіткі правила та строки розгляду скарг, зокрема: варто звернутись до уповноваженої особи, яка у військовій частині відповідає за юридичне супроводження діяльності підрозділу для уточнення який орган є вищестоящим за той, рішення якого оскаржується; ознайомитись з вимогами до оформлення скарги, встановленими законодавством; подати скаргу разом із копіями всіх наявних документів, що стосуються справи; в зверненні обов'язково необхідно зазначити конкретні вимоги як результат розгляду скарги.

Що стосується судового оскарження військовий якому відмовили в наданні статусу ветерана з подальшою реабілітацією, то цей порядок урегульовано Кодексом адміністративного судочинства України [139].

Так, відповідно стаття 19 КАСУ «юрисдикція адміністративних судів поширюється на справи у публічно-правових спорах, зокрема щодо вирішення спорів: щодо оскарження рішень атестаційних, конкурсних, медико-соціальних експертних комісій, експертних команд з оцінювання повсякденного функціонування особи та інших подібних органів, рішення яких є обов'язковими для органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших осіб».

З цього можна зробити висновок, що: по-перше, об'єктом оскарження може бути рішення комісії з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій МО України про відмову надання статусу учасника бойових дій; по-друге, об'єктом оскарження в даному випадку може бути рішення Експертної команди з оцінювання повсякденного функціонування особи про відсутність підстав для надання статусу інваліда, або рішення МСЕК про відмову в наданні статусу інваліда; по-третє, такі справи відносяться до справ незначної складності, а тому можуть розглядатись у суді в порядку спрощеного позовного провадження.

В підсумку слід зазначити, що систему інструментів адміністративно-правового забезпечення діяльності сфери реабілітації та соціалізації військовослужбовців України складають: 1) форми, засоби та способи діяльності суб'єктів владних повноважень щодо надання послуг у сфері реабілітації військових (розробка та затвердження програм реабілітації; створення, ліквідація та реорганізація реабілітаційних центрів; розробка та застосування методик реабілітації; здійснення контролю за дотриманням норм (стандартів) реабілітації; здійснення адміністративних процедур оформлення статусу ветерана); 2) видання адміністративних актів у сфері публічного адміністрування системою реабілітації військових; 3) здійснення матеріально-технічних операцій, спрямованих на функціонування системи реабілітаційних центрів, проведення тендерних процедур на закупівлю реабілітаційного обладнання; 4) здійснення адміністративного або судового оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів публічної адміністрації у сфері реабілітації військових; 5) застосування заходів адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері реабілітації військових до органів публічної адміністрації у випадку порушення законності їхньої діяльності та заходів фінансової відповідальності до суб'єктів господарювання у цій сфері.

З'ясовано що елементи цієї системи є досить розгалуженими та неоднорідними і складають великий масив для дослідження, однак їх цілісне сприйняття підвищує якість системного їх урегулювання, а відповідно підвищує рівень захищеності військовослужбовців та забезпечення їх законних прав в тому числі на якісну реабілітацію.

Висновки до розділу 2

В результаті дослідження встановлено, що адміністративно-правовий механізм забезпечення реабілітації військовослужбовців – це сукупність правових засобів, норм та інституцій, які використовуються органами державної влади та управління для організації, надання та координації реабілітаційних послуг військовим, що постраждали внаслідок війни, з метою їхнього повноцінного повернення до життя у суспільстві.

Встановлено, що складниками механізму адміністративно-правового забезпечення реабілітації військовослужбовців є: адміністративно-правові норми, що визначають права та обов'язки учасників процесу реабілітації військових, структуру та функції органів управління у сфері реабілітації військових, медико-соціальні стандарти, процедури ліцензування та акредитації реабілітаційних закладів тощо; форми, засоби та способи адміністративно-правового регулювання (розробка та затвердження програм реабілітації, створення, ліквідація та реорганізація реабілітаційних центрів; розробка та застосування методик реабілітації, здійснення контролю за дотриманням норм (стандартів) реабілітації); видання адміністративних актів у сфері публічного адміністрування системою реабілітації військових; адміністративного або судового оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів публічної адміністрації у сфері реабілітації військових; застосування заходів відповідальності за порушення законодавства у сфері реабілітації військових, а також усунення причин та умов, які зумовили настання таких порушень.

З'ясовано, що всіх суб'єктів адміністративно-правового забезпечення у сфері реабілітації та соціалізації військовослужбовців України за рівнем компетенції та сферою регулювання можна поділити на три категорії: 1) суб'єктів формування державної політики реабілітації та соціалізації військовослужбовців України – нормотворчий рівень; 2) суб'єктів реалізації державної політики реабілітації та соціалізації військовослужбовців

України – політико-адміністративний рівень; 3) суб'єктів організаційного забезпечення реабілітації та соціалізації військовослужбовців.

Доведено, що з метою удосконалення системи забезпечення реабілітації та соціалізації військовослужбовців України доцільним є прийняття окремого Закону України «Про реабілітацію та соціалізацію військовослужбовців України та осіб, які забезпечують обороноздатність, безпеку та правопорядок в Україні», в якому слід урегулювати всі правовідносини, які виникають у сфері реабілітації військовослужбовців, у тому числі щодо визначення системи суб'єктів реалізації державної політики стосовно реабілітації та соціалізації військовослужбовців з чітким розподіленням їхньої компетенції та визначенням конкретних форм взаємодії, закріплення правового статусу реабілітаційних закладів (видів, форм та порядку їхньої діяльності), вимог (ліцензійних вимог) та критерії відповідності закладів (установ) для надання послуг з реабілітації, в якому також визначити вимоги до персоналу, який їх надає.

Виокремлено систему інструментів адміністративно-правового забезпечення діяльності сфери реабілітації та соціалізації військовослужбовців України становлять: 1) форми, засоби та способи діяльності суб'єктів владних повноважень щодо надання послуг у сфері реабілітації військових (розробка та затвердження програм реабілітації; створення, ліквідація та реорганізація реабілітаційних центрів; розробка та застосування методик реабілітації; здійснення контролю за дотриманням норм (стандартів) реабілітації; здійснення адміністративних процедур оформлення статусу ветерана); 2) видання адміністративних актів у сфері публічного адміністрування системою реабілітації військових; 3) здійснення матеріально-технічних операцій, спрямованих на функціонування системи реабілітаційних центрів, проведення тендерних процедур на закупівлю реабілітаційного обладнання; 4) здійснення адміністративного або судового оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів публічної адміністрації у сфері реабілітації військових; 5) застосування заходів адміністративної

відповідальності за порушення законодавства у сфері реабілітації військових до органів публічної адміністрації у випадку порушення законності їхньої діяльності та заходів фінансової відповідальності до суб'єктів господарювання у цій сфері. З'ясовано системні прорахунки у застосуванні таких інструментів адміністративно-правового забезпечення діяльності сфери реабілітації та соціалізації військовослужбовців України, а також запропоновано окремі механізми їх удосконалення.

РОЗДІЛ 3
МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАБІЛІТАЦІЇ
ТА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ
ТА ШЛЯХИ ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

3.1 Особливості досвіду країн НАТО щодо адміністративно-правового забезпечення реабілітації та соціалізації військовослужбовців

Збройна агресія проти України, спричинена прямим й опосередкованим застосуванням збройної сили РФ проти суверенітету і територіальної цілісності України, яка розпочалась 20 лютого 2014 року, а також повномасштабне вторгнення росії на територію України зумовили необхідність звернення уваги до проблем реабілітації та соціалізації військовослужбовців. Негативні наслідки для фізичного та психічного здоров'я військових більш ніж 10-ти річчя стримання та відбиття збройної агресії є очевидними, так за даними Міністерства охорони здоров'я України (далі - МОЗ України) майже 40% військових зазнали травм різних ступеней тяжкості від пошкодження слухового апарату до втрати кінцівок та інших органів життєдіяльності [140]. Окрім цього майже половина військових які приймали участь в активних бойових діях мають різного ступеня посттравматичний стресовий розлад (далі - ПТСР) і потребують психологічної допомоги [141].

Такі виклики для сучасного українського суспільства зумовлюють необхідність застосування системних підходів щодо розробки комплексної програми реабілітації та соціалізації військовослужбовців та наукового обґрунтування умов та порядку її реалізації, яка має включати: оновлення нормативно-правової бази, побудови та забезпечення організації діяльності центрів реабілітації та соціальної підтримки військових, розробки та сертифікації методик реабілітації. Все це зумовлює необхідність вивчення

зарубіжного досвіду адміністративно-правового забезпечення реабілітації та соціалізації військових в умовах війни та впровадження його практик в Україні, що й зумовлює актуальність дослідження в межах даного підрозділу дослідження.

Дослідження питань реабілітації та соціалізації військовослужбовців здійснювалось в межах різних галузей, від медицини і психології до права та державного управління. Так Сущенко Л., Кукса В., Міхеєнко О. досліджують проблеми медичної та психологічної допомоги ветеранам, включаючи аспекти їх соціальної адаптації до мирного життя [142, с.35]. Колесніченко О.С. в межах науки психології досліджує форми бойової психологічної травматизації військовослужбовців та методи діагностики [143, с. 488]. Литвин Н.А., Кочугур І.В. також звертають увагу на важливість психологічної реабілітації та проблеми, пов'язані з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР) серед військовослужбовців [144, с.237-240]. З позиції правової науки дану проблематику дослідують такі автори, як К.М. Куркова, Л. І. Луценко-Миськів аналізують стан чинного законодавства у сфері медичної реабілітації та пропонують зміни для його вдосконалення [38, с.53-58]; Баско А. В., Собакарь А. О., Миронюк С. А. здійснюється аналіз методик реабілітації військовослужбовців, стан функціонування та розвиток реабілітаційних центрів як один із напрямів діяльності органів місцевого самоврядування [145, с.88-94]; О. А. Івахненко, О. В. Новиков, А. М. Глущенко виокремлюють специфіку правового регулювання реабілітаційної допомоги військовослужбовцям в період воєнного стану, висловлюють пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України, яке регулює надання реабілітаційної допомоги) [57, с.28-34]. Дотично зарубіжний досвід правового забезпечення реабілітації та соціалізації військових в умовах війни досліджено в роботах: Макарової Т.П. «Адміністративно-правове забезпечення захисту соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей в Україні» (2024) [11, с.273] та Шостак С. Л. «Публічне управління у сфері

реабілітації військовослужбовців Збройних Сил України у рамках єдиного медичного простору охорони здоров'я України» (2024) [12, с. 240].

В той же аналіз сучасних досліджень реабілітації та соціалізації військовослужбовців дає можливість зробити висновок, що вирішення проблематики реабілітації та соціалізації військовослужбовців України доцільно здійснювати з урахуванням аналізу зарубіжного досвіду адміністративно-правового забезпечення реабілітації та соціалізації військових в умовах війни, що і визначає мету дослідження.

На виконання мети дослідження в межах даного підрозділу заплановано виконання наступних дослідницьких завдань: здійснення аналізу зарубіжного досвіду країн НАТО адміністративно-правового забезпечення реабілітації та соціалізації військових в умовах війни; виокремлення передового досвіду реабілітації та соціалізації військовослужбовців країн НАТО (зокрема, Сполучених Штатів Америки, Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії та Королівства Швеція), які мають тривалу практику такої діяльності; визначення шляхів впровадження їх практик в Україні.

Виклад основного змісту статті. На виконання завдань дослідження нижче доцільно здійснити аналіз передового досвіду реабілітації та соціалізації військовослужбовців країн НАТО (зокрема, Сполучених Штатів Америки, Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії та Королівства Швеція), які мають тривалу позитивну практику такої діяльності.

Слід відмітити, що на сьогодні Держава Україна «має статус стратегічного партнера Північноатлантичного альянсу (далі - НАТО) та країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу (далі - ЄС). Досягнення поставлених цілей, наближення до міжнародних стандартів здійснюється шляхом ґрунтовних соціально-економічних реформ і вдосконаленням державної політики в ключових сферах суспільного життя. Міжнародна співпраця надає можливість отримання Україною досвіду у вирішенні

багатьох питань та є однією зі складових розвитку державної політики» [146]. А запровадження досвіду держав Європейського Союзу та членів НАТО щодо соціального захисту військовослужбовців є одним із пріоритетів взаємодії з Альянсом та розвитку державної політики, що визначено в чисельних Державних програмах і планах співробітництва [147]. У розвинених країнах світу політика соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей в тому числі реабілітація та соціалізація військових є пріоритетним напрямом державного управління. Зазначимо, що у країнах НАТО та ЄС як і в Україні категорія військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, належить до ветеранів війни або ветеранів бойових дій.

Вивчення міжнародного досвіду має здійснюватись за такими категоріями, як суб'єкти, які провадять державну політику реабілітації та соціалізації військових, нормативно-правове забезпечення та основні напрями діяльності у сфері реабілітації та соціалізації військовослужбовців.

Досвід США. Найбільш системний підхід до реабілітації військових застосовується в США, як країні яка має найпотужнішу армію у світі, яка досить часто порівняно з збройними силами інших країн бере участь в бойових діях по захисту територіальної цілісності і міжнародної безпеки в так званих «гарячих точках» або в країнах (континентах) де існує загроза світовій безпеці, тому і досвід США є корисним для України. Проблемами тих, хто повернувся з війни фізично, але залишився на ній ментально, і зараз займається один із департаментів міністерства у справах ветеранів США, яке є другим за величиною після міністерства оборони з персоналом близько 280 тисяч осіб та бюджетом близько 200 млрд доларів на рік. Міністерство займається здоров'ям ветеранів, їхніми пільгами, страхуванням та іпотеками, призначеннями пенсій та допомоги, відповідає за поховання ветеранів – від виплат допомоги на поховання та до утримання військових кладовищ. На медичне обслуговування ветеранів із 200-мільярдного відомчого бюджету виділяється майже 40%. Більше (57%) йде лише на виплату різних допомог, компенсацій та пенсій. У розпорядженні міністерства у справах ветеранів

США знаходяться 153 госпіталі, 103 реабілітаційних центри, 962 муніципальні клініки, 139 будинків для людей похилого віку та інвалідів, 139 підрозділів, що здійснюють медичний догляд вдома, 300 багатофункціональних ветеранських місць поховань. І це не рахуючи пів тисячі різних регіональних служб у всій країні, які займаються виключно соцзабезпеченням та підтримкою ветеранів. Американська система реабілітації орієнтується як на фізіологічне відновлення військових, так і на надання групових та індивідуальних консультацій їхнім родинам. Соціальний працівник у цьому випадку стежить за дотриманням прав військового, наприклад, за отриманням належного та своєчасного лікування, та надає необхідну підтримку як ветерану, так і його сім'ї. Особливу увагу приділяють фізіотерапії ветеранів та військовослужбовців. Повернути людям їхнє життя допомагають фізіотерапевти, ерготерапевти і лікарі, що спеціалізуються на реабілітації, протезуванні та ортопедії. Фізіотерапевти оглядають кожну людину та розробляють план лікування [148].

У США діє розгалужена система діючих лікувальних та реабілітаційних центрів для військовослужбовців – реабілітаційні центри у Массачусетськ, Майамі, Ранчо Лос-Амігос у Каліфорнії, Тампа у Флориді, у Вегасі; Міссісіпі; Нью-Джерсі; Род-Айленда; Техасі. На службі в американській армії перебуває близько 160 тисяч психологів та реабілітологів, розподілених по військовим підрозділам, які надають консультативну та первинну навчально-психологічну допомогу. Слід зазначити, що в США сформувалася спеціалізована практика – військова соціальна робота («military social work»), яка спрямована на забезпечення підтримки військовослужбовців, ветеранів війни та членів їх сімей. Військові соціальні працівники надають послуги консультування, кризового втручання, супервізю, займаються підготовкою та проведенням навчань, долучаються до заходів із підтримки ментального здоров'я тощо [149].

У США система ветеранської допомоги включає широкий спектр послуг з реабілітації, що забезпечуються через Міністерство у справах ветеранів (United States Department of Veterans Affairs, сайт va.gov). Ці послуги включають лікування посттравматичного стресового розладу (ПТСР), фізичну реабілітацію, професійну перепідготовку, а також допомогу в забезпеченні житлом. VA активно використовує інноваційні методики, включаючи телемедицину та віртуальну реальність, для покращення доступності та ефективності реабілітаційних послуг [150].

Реабілітація військових в США відбувається через комплексну державну програму The Army Recovery Care Program (ARCP) та Transition Assistance Program (TAP), які надають медичні послуги, психологічну підтримку, допомогу в пошуку роботи та освіти, а також підготовку до цивільного життя через спеціальні підрозділи Soldier Recovery Units (SRUs). Після завершення служби ветерани отримують доступ до медичного обслуговування через Міністерство у справах ветеранів США (VA). У 2023 році на Міністерство у справах ветеранів виділили \$303 мільярди, це друге за обсягом фінансування міністерство після Міноборони держави. Сполучені Штати мають власні державні програми відновлення військових. Основна з них – Transition Assistance Program (TAP). Вона охоплює навчання та ресурси для отримання медичних послуг, пошуку роботи, освітніх можливостей тощо. Вона також надає захисникам інформацію про їхні права і пільги, забезпечених урядом. Ще одна програма, яка спеціалізується на допомозі пораненим, називається The Army Recovery Care Program (ARCP). Проєкт повертає солдатів до служби або надає їм статус ветеранів за допомогою комплексної медичної реабілітації. ARCP забезпечує політичний нагляд за Soldier Recovery Units (SRU) - це спеціальні підрозділи на військових об'єктах, які надають реабілітаційні послуги пораненим солдатам, а також підтримку їхнім родинам. Transition Assistance Program (TAP) передбачає, що після звільнення з військової служби програма надає ресурси для пошуку роботи, здобуття освіти та інформацію про пільги, що надаються урядом

США. Психологічна реабілітація військових у США регулюється спеціальними програми для відновлення ментального здоров'я воїнів, зокрема для боротьби з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР) [151, с.102].

Цікавим є досвід США щодо спортивної реабілітації військових. Так, Департамент у справах ветеранів (VA) США розглядає Національні ветеранські спортивні програми та спеціальні заходи (National Veterans Sports Programs & Special Events – NVSP&SE) як провідний інструмент у сфері адаптивного спорту та терапевтичного мистецтва. Ці ініціативи покликані доповнювати реабілітаційну систему VA, сприяючи фізичному та психологічному відновленню ветеранів і військовослужбовців з обмеженими можливостями [152]. В США є досить розвинутою практика проведення національних реабілітаційних спортивних заходів спрямованих на покращення незалежності, добробуту та якості життя ветеранів через участь у адаптивному спорті, до яких можна віднести: Національні ігри ветеранів на кріслах колісних (National Veterans Wheelchair Games); Національні ігри ветеранів «Золотого віку» (National Veterans Golden Age Games); Національна клініка зимових видів спорту для ветеранів з інвалідністю (National Disabled Veterans Winter Sports Clinic); Національна клініка літніх видів спорту для ветеранів (National Veterans Summer Sports Clinic) [153, с.128-133]. Адаптивний спорт дозволяє ветеранам відновлювати свої фізичні можливості через спеціально пристосовані види спорту. До популярних адаптивних видів спорту в США належать: водні види спорту (плавання, гребля, серфінг, каякінг); гірськолижний спорт – особливо популярний серед ветеранів з ампутаціями; командні види спорту – допомагають ветеранам з травмами нижніх кінцівок відновити координацію і м'язову силу (адаптивний футбол, волейбол сидячи, регбі на кріслах колісних, баскетбол на кріслах колісних тощо); стрільба та фехтування – адаптовані версії цих видів спорту дозволяють ветеранам з травмами брати участь у змаганнях, зберігаючи фізичну активність і тренуючи навички, що

розвивають зосередженість і витривалість. В США за підтримки міжнародної спільноти та благодійних фондів запроваджуються щорічні спортивні як національні так і міжнародні масові заходи для ветеранів військової служби з різних країн, зокрема до національних можна віднести «Військові ігри» (Warrior Games). Ці міжвідомчі адаптивні спортивні змагання демонструють стійкість духу сучасних поранених, хворих і травмованих військовослужбовців. Спортсмени з усіх родів військ змагаються між собою в різноманітних адаптивних спортивних змаганнях. Подолавши важкі поранення та стан здоров'я, військовослужбовці втілюють дух воїна. Вони служать прикладом для наслідування для інших постраждалих у всьому світі. Ці щорічні змагання започатковані у 2010 році Міністерством оборони США для військовослужбовців та ветеранів, які зазнали травм. Це одні з найбільших національних змагань для ветеранів, і вони сприяють їхній реабілітації та соціалізації [152]. Чи не наймасштабнішими міжнародними змаганнями військових ветеранів є «Ігри нескорених» (Invictus Games) – це міжнародні спортивні змагання для поранених військових та ветеранів, засновані принцом Гаррі в 2014 році. Вони стали значущою подією для ветеранів з усіх куточків світу. Ветерани з фізичними обмеженнями змагаються в таких видах спорту, як плавання, легка атлетика, баскетбол на візках, настільний теніс та інші. Invictus Games залучають ветеранів з різних країн, і надають можливість ветеранам з США (та з інших країн) брати участь у змаганнях в адаптивних видах спорту на міжнародному рівні. Це сприяє не тільки фізичному відновленню, а й культурному обміну та підвищенню морального духу. Змагання дають ветеранам відчуття гордості за свої досягнення, підвищують впевненість у собі і забезпечують підтримку через комунікацію з іншими ветеранами. Invictus Games активно висвітлюються в ЗМІ, що допомагає залучати увагу до проблем ветеранів і підвищує рівень свідомості громадськості щодо їхніх потреб. Ці змагання фінансуються через партнерства з міжнародними компаніями та спонсорами, а також через

благодійні внески. Завдяки цьому, участь ветеранів у цих іграх часто є безкоштовною [153, с.227-228].

Окремим напрямком соціалізації військових є реінтеграція ветеранів війни до цивільного життя і тут якраз цікавим буде досвід США.

Американська практика реінтеграції військового до цивільного життя передбачає участь у програмі Transition Assistance Program (ТАР) – програмі допомоги при перехідному періоді, кураторами якої виступають Міністерство праці, Міністерство оборони, освіти, внутрішньої безпеки та у справа ветеранів, Адміністрація малого бізнесу та Управління персоналом. Стати учасником програми дуже зручно: можна онлайн і навіть перебуваючи ще на чинній службі. Одним із складових програми є проходження тренінгу Transition GPS (цілі, план, успіх), мета якого формування життєвих компетентностей на перехідному етапі, навичок фінансового планування й розробка індивідуального плану переходу. Слід зазначити, що процес переходу від військової служби до цивільного життя – певний життєвий виклик, який передбачає трансформацію життєвих навичок, професійну перекваліфікацію, зміну соціальних життєвих установок тощо. І як наслідок у ветеранів виникають психологічні бар'єри – стигматизація та незрозуміння своїх власних потреб. І тому основними напрямками реінтеграції військових до цивільного життя у США є: соціальна адаптація; психологічний супровід; професійна перекваліфікація; підтримка з житлом [154, с. 11-18]. Система реінтеграції у США – це спільна діяльність Департаменту Оборони, Департаменту у справах ветеранів і Департаменту праці.

У США напрацьована ще одна позитивна практика, яку варто врахувати в українських реаліях: організації або компанії, які претендують на урядові контракти обов'язково мають надавати робочі місця ветеранам війни, їхнім дружинам чи чоловікам.

Особливу увагу у США надають ветеранам з інвалідністю, питаннями якої займається Національний фонд ветеранів-з інвалідністю (DVNF) (<https://www.dvnf.org/>). На сьогодні запроваджені різні програми підтримки цієї соціальної групи. Зокрема діюча програма підтримки інклюзивного ветеранського фермерства AgrAbility (<http://www.agrability.org/>) розрахована на ветеранів – жителів сільської місцевості щодо розвитку фермерського підприємництва. Як вірно вказують окремі дослідники «така показова практика може бути корисною для України: по-перше, може вирішити проблему працевлаштування, по-друге - сприятиме розвитку малого підприємництва в Україні» [154, с. 11-18].

Таким чином ветеранська політика щодо реінтеграції ветеранів в США є актуальною в контексті впровадження в Україні. Комплексна державна підтримка насамперед має бути спрямована на забезпечення ментального здоров'я та добробуту на засадах безбар'єрного доступу до державної підтримки та зменшення бюрократичності цього процесу. Міністерство у справах ветеранів України спільно з Міністерством оборони України має розробити програму переходу від військової кар'єри до цивільного працевлаштування за прикладом збройних сил США для забезпечення комфортної інтеграції досвіду військової служби особи до цивільної професії.

Досвід Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії. Великобританія має добре розвинену систему підтримки ветеранів, зокрема для тих, хто пережив стресові ситуації та ПТСР. До основних елементів програми належать: 1) групи підтримки: ветерани можуть приєднатися до груп підтримки, де вони отримують допомогу від колишніх військовослужбовців, що пережили подібні стреси; 2) терапія через мистецтво та спорт: Великобританія активно використовує арт-терапію та спортивні програми для ветеранів, що допомагає знизити рівень тривоги, депресії та стресу.

У Великобританії відділення реабілітації створюються при кожній лікарні та містять гімнастичні зали, басейн для занять, фізіотерапевтичний кабінет і кабінет трудової терапії. В результаті цього кількість спеціалізованих центрів реабілітації обмежена, вони призначені лише для осіб з інвалідністю, які отримали дуже серйозні травми, лікування яких потребує тривалої реабілітації. Британські центри реабілітації групуються на два класи: 1) медичні установи, які спеціалізуються на комплексній реабілітації при конкретних захворюваннях; 2) змішані центри післялікарняної реабілітації [155, с.112].

Окремим питанням є суттєвий прорив Великої Британії у реалізації політики реінтеграції (соціалізації) військових ветеранів. Цей детально розглянуто в аналітичній довідці Українського ветеранського фонду «Державна політика підтримки ветеранів: досвід Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії» [156].

Важливим нормативним актом для реалізації цієї політики стало прийняття Урядом у 2018 році «Стратегії для наших ветеранів» («The Strategy for our Veterans»), яка розрахована на 10 років та встановлює стійке бачення та принципи для всієї Великобританії, застосовується по всій її території та розповсюджується на всі сфери життя: громадську, корпоративну, благодійну та індивідуальну. Стратегією визначено п'ять наскрізних факторів, які створюють основу для загальної системи надання послуг ветеранам: 1) співпраця між організаціями – задля надання узгодженої підтримки ветеранам; 2) координація ветеранських служб – задля послідовного досягнення цілей, забезпечуючи гідне ставлення до ветеранів та їх сімей по всій території Великої Британії; 3) збір даних про спільноту ветеранів – задля використання та аналізу даних у державному, приватному та благодійному секторах для створення доказової бази для ефективного визначення та задоволення потреб ветеранів; 4) суспільне сприйняття і розуміння – задля формування у населення розуміння різноманітності досвіду і культури ветеранів; 5) визнання ветеранів – задля формування у

ветеранів відчуття власної цінності – їхню службу та досвід визнають та цінують у суспільстві.

Також крім завдань Стратегією також визначено ключові напрямки її реалізації, зокрема: 1) реінтеграція ветеранів в громаду; 2) працевлаштування, навчання ветеранів та розвиток їх навичок та їх застосування; 3) забезпечення належного фінансування потреб ветеранів в тому числі вирішення питань реструктуризації та часткового погашення боргових зобов'язань, які виникли у зв'язку з процесом реінтеграції; 4) здоров'я та благополуччя – ветеранам забезпечується поліпшення стану фізичного, психічного здоров'я та благополуччя, що дозволяє їм робити внесок у загальний розвиток суспільства; 5) облаштування житла – ветерани отримують безпечне житло через купівлю, оренду або соціальні житлові послуги; 6) мінімізації факторів, які зумовлюють порушення ветеранами законів, в тому числі щодо мінімізації їх агресії. Дані завдання і напрямки реалізації такої політики передбачено впровадити до 2028 року, тобто в досить короткий період, і знаючи британську пунктуальність є впевненість в їх досягненні.

Задля забезпечення досягнення загальних цілей за вище згаданими напрямками було створено та наділено відповідними повноваженнями мережу інституцій, що на сьогодні впроваджують державну політику підтримки ветеранів. Однією з ключових таких інституцій є Управління у справах ветеранів (Office for Veterans' Affairs) , яке було створено у 2019 на правах Міністерства у складі Кабінету Міністрів. Для забезпечення надання широких послуг на період переходу військовослужбовців до цивільного життя було створено Службу адаптації військовослужбовців (Defence Transition Services, DTS), яка підпорядковується Міністерству оборони Великобританії і надає індивідуально інформацію та рекомендації, а також полегшує доступ до служб підтримки, в тому числі від інших урядових відомств, місцевих органів влади, Національної служби охорони здоров'я або довірених благодійних організацій. Служба може допомогти у вирішенні

проблем і надати підтримку та рекомендації з усіх питань, що виникають у зв'язку із завершенням служби, включаючи здоров'я, житло, фінанси та борги, дітей, сім'ю, стосунки та працевлаштування. Особи, які звільняються з військової служби, також можуть звернутися до даної Служби через свій підрозділ, зокрема надати інформацію та підтримку тим військовослужбовцям та їхнім сім'ям, які, найімовірніше, зіткнуться з проблемами при звільненні зі служби в Збройних силах та адаптації до цивільного життя [157]. Ще один орган, який був створений у складі Міністерстві оборони Великобританії це Служба підтримки військовослужбовців, ветеранів та їхніх сімей (Veterans UK) , яка забезпечує реалізацію пенсійних схем для військовослужбовців та ветеранів, здійснюючи виплати тим, хто отримав поранення або інвалідність внаслідок служби у Збройних Силах, а також вдовам, вдівцям та цивільним партнерам тих, хто загинув внаслідок служби у Збройних Силах. В свою чергу Служба соціального забезпечення ветеранів (The Veterans' Welfare Service), що є складовою служби підтримки ветеранів Великобританії Міністерства оборони надає індивідуальні консультації щодо добробуту по всій Великобританії, прагне покращити якість життя ветеранів та бенефіціарів пенсійних і компенсаційних програм Veterans UK, а також усіх їхніх утриманців. Служба працює на добровільній основі разом із постачальниками соціальних послуг, що тісно співпрацюють з місцевою владою, сервісними благодійними організаціями та Департаментом праці та пенсій.

Таким чином можна з'ясувати, що досвід Сполученого Королівства Великої Британії у сфері реабілітації та соціалізації ветеранів включає створення комплексної системи підтримки, що охоплює фізичне та психічне здоров'я, освіту, кар'єру та сімейну допомогу. Це передбачає як загальнонаціональний рівень підтримки, так і залучення місцевих громад. Британія розробила такий підхід, де в реабілітації та соціальній адаптації ветеранів задіяна вся держава, а також суспільство загалом. Доцільно

виділити основні напрямки британського досвіду реабілітації та соціалізації військових: 1) застосування комплексного підходу до реабілітації, який полягає в забезпеченні стандартизованої допомоги у сфері фізичного та психічного здоров'я, включаючи лікування бойових поранень, підтримку у сфері освіти, яка допомагає ветеранам набути нових навичок або продовжити навчання; 2) підтримка у соціалізації та кар'єрі, що включає допомогу у працевлаштуванні та кар'єрному розвитку, забезпеченні гідного місця у суспільстві та створення умов для повноцінної соціальної адаптації; 3) сімейна підтримка - надання допомоги та підтримки сім'ям ветеранів; 4) залучення всіх рівнів влади та суспільства - створення системи підтримки, яка працює на національному та місцевому рівнях, залучення різних державних інституцій для забезпечення комплексної допомоги ветеранам.

Слід зауважити, що британський досвід допомагає створювати в Україні стійку систему реабілітації та соціальної адаптації, що може стати основою для майбутньої політики щодо ветеранів. Спільні проєкти можуть допомогти реалізувати сучасні послуги, реабілітацію та можливості для розвитку українських ветеранів, забезпечуючи їм гідне місце у суспільстві.

Досвід Королівства Швеція. 7 березня, за два роки після того, як широкомасштабне вторгнення росії в Україну змусило Швецію переглянути свою політику національної безпеки, вона офіційно приєдналася до Північноатлантичного договору.

Як і Фінляндія, Швеція є країною з високою оборонною культурою. Протягом багатьох років вона розвивала високотехнологічну власну військову промисловість. Найвідомішими представниками її є Svenska Aeroplan AB (SAAB), що стосується авіації, Saab Kockums (кораблі) і дві компанії, які сьогодні є частиною BAE Systems: Hägglunds (творець чудової бойової системи для піхоти CV90) і Vofors (спеціалізується на артилерії) щодо наземних систем. Швеція виготовляє багато видів озброєння для армії і є сьогодні одним із партнерів України в збройній підтримці. В Швеції виготовляють: одномоторні літаки винищувачі Gripen; гвинтівки Carl Gustav;

протитанкову зброю AT4; протикорабельні ракети RBS15; підводні човни класу Gotland.

У 2010 році Швеція відмовилася від обов'язкової строкової військової служби, але відновила її у 2017 році через брак новобранців. Нині для її виконання призиваються як чоловіки, так і жінки. За даними Globalfirepower.com, Швеція посідає 29 місце у світовому військовому рейтингу (як повідомляла АрміяInform, Україна в цьому таблиці посідає 18 позицію у світі та є четвертою найсильнішою армією в Європі).

Збройні сили Швеції поділяються на чотири види: сухопутні війська (Armen), військово-морські сили (Marinen), повітряні сили (Flygvapnet) і внутрішню (Національну) гвардію (Hemvärnet). Чисельність особового складу Збройних Сил становить 25,6 тис. осіб (з них 10,2 тис. — цивільні працівники), з них 76% чоловіків і 24% жінок, 22,2 тис військовослужбовців Національної гвардії. У країні близько 5,7 млн чоловіків і жінок призовного віку (від 18 до 47 років). Загалом під час перших днів війни Швеція може виставити близько 64 тис. солдатів.

З огляду на те, що Швеція не бере участі в активних збройних конфліктах, інформації про реабілітацію військовослужбовців у вільному доступі є напрочуд мало. Натомість система медичного забезпечення Збройних Сил Швеції варта уваги.

Орган, відповідальний за забезпечення здоров'я військовослужбовців Швеції – Центр оборонної медицини Збройних Сил . Центр набирає та навчає медичний персонал для задоволення потреб усіх Збройних Сил, а також розробляє методи та тактику в галузі охорони здоров'я. Центр переслідує дві головні цілі - розвиток та надання невідкладної допомоги, (адміністрування польових госпіталів та служби швидкої допомоги) та забезпечення якомога безпечніших умов проходження служби у всіх підрозділах Збройних Сил.

Беручи до уваги те, що Швеція не бере участі в активних збройних конфліктах, необхідність наявності розвиненої медичної інфраструктури для військових довгий час була під сумнівом. Втім, криза коронавірусної

хвороби показала, що цивільна інфраструктура може не справлятися з деякими викликами. На тлі цього довелося переоцінити важливість військової медичної допомоги [157, с.442-450]. Результатом цього стала розробка концепції тотальної оборонної охорони здоров'я (англ. Total Defense Healthcare, TDH) [158, с.1492-1498]. Концепція передбачає глибоку співпрацю обох медичних систем: інтеракція всіх немедичних та медичних елементів кризового менеджменту, таких як командування, контроль, зв'язок, обмін інформацією та ресурсами, стандартними рекомендаціями й протоколами лікування тощо. Одним з прикладів вищезгаданої співпраці є проведення курсів з військової медицини для цивільних медиків в польових умовах. Таким чином цивільні медики зможуть за потреби долучатися до військових спецоперацій. Додатково, Збройні сили пропонують низку медичних посад, які включають: медсестринську й лікарську практику, ветеринарію, інспекцію з охорони навколишнього середовища та охорони здоров'я, стоматологію, фармацевтику й біомедичну аналітику.

Особливості реабілітації військових у Швеції полягають у комплексній та довгостроковій системі підтримки, яка охоплює фізичне, психологічне та соціальне відновлення. Основні аспекти включають високоякісну медичну допомогу, яка надається незалежно від складності травми, а також програми соціальної інтеграції для допомоги у поверненні до цивільного життя.

Особливості реабілітації військових у Швеції полягають у наступному:

- 1) високоякісна медична допомога - шведська система охорони здоров'я забезпечує комплексну реабілітацію, яка може тривати від кількох місяців до кількох років, залежно від індивідуальних потреб;
- 2) фізична реабілітація - спеціалізовані програми фізичної реабілітації спрямовані на відновлення функцій тіла та підвищення якості життя;
- 3) психологічна підтримка - військові мають доступ до психологічної допомоги, що допомагає впоратися з травматичними переживаннями, стресом та іншими психологічними наслідками служби;
- 4) соціальна інтеграція - програми соціальної інтеграції допомагають військовим адаптуватися до цивільного життя, включаючи

допомогу в пошуку роботи та житла; 5) системна підтримка - політика Швеції спрямована на забезпечення повної соціальної підтримки військових, що дозволяє їм повернутися до повноцінного життя після служби.

Висновок. Таким чином в межах даного підрозділу роботи узагальнено унікальний досвід окремих країн НАТО у забезпеченні реабілітації та соціалізації військовослужбовців, який ґрунтується на комплексному підході, що охоплює адміністративно-правові гарантії, медичну, психологічну та професійну підтримку. Виокремлено ключові аспекти досвіду країн НАТО (зокрема, Сполучених Штатів Америки, Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії та Королівства Швеція) у цій сфері, зокрема: 1) системне та комплексне забезпечення (розробку та впровадження комплексних державних програм з реабілітації та соціалізації військовослужбовців, забезпечення медичної, психологічної, соціальної та правової підтримки на всіх етапах служби та після її завершення, створення спеціалізованих реабілітаційних центрів та програм, що враховують специфічні потреби військових); 2) правове регулювання (прийняття законодавчих актів, що чітко визначають права та обов'язки військових у сфері реабілітації, а також регулювання медичного, психологічного та соціального супроводу військових, законодавче забезпечення правової допомоги військовим та їхнім сім'ям); 3) особливості соціальної адаптації (забезпечення професійної перепідготовки та допомоги в пошуку нової роботи після звільнення, надання житлової, фінансової та соціальної підтримки для полегшення переходу до цивільного життя, сприяння інтеграції ветеранів у суспільство через створення спільнот та програм залучення); 4) профілактика та раннє виявлення (проведення регулярного медичного та психологічного обстеження військових під час служби, впровадження програм профілактики посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та інших психологічних проблем, надання психологічної підтримки безпосередньо на полі бою та після повернення); 5) партнерство та співпраця (залучення до реабілітації громадських організацій, волонтерів та

міжнародних партнерів, розробка спільних програм з міністерствами, відомствами та місцевими органами влади, обмін досвідом та найкращими практиками між країнами-членами НАТО).

3.2. Особливості досвіду Держави Ізраїль щодо адміністративно-правового забезпечення реабілітації та соціалізації військовослужбовців

На виконання завдань дослідження нижче доцільно здійснити аналіз передового досвіду реабілітації та соціалізації військовослужбовців Держави Ізраїль, як країни яка має тривалу позитивну практику такої діяльності.

Більш ніж півстоліття постійних війн та конфліктів змусили Ізраїль напрацювати особливий підхід до людей, які пережили досвід бойових дій, особливо, якщо вони повернулися до цивільного життя, отримавши поранення, інвалідність. Нагадаю, що надзвичайний стан в Ізраїлі діє безперервно з 1948 року, а збройні сили формуються за масово-призовним принципом. Фактично це народна армія, де під закон про призов потрапляють майже всі юнаки та дівчата євреї (і ще деякі етнічно-релігійні групи), починаючи із 18 років.

Важливо позначити те що, що в Ізраїлі немає поняття чи статусу «ветеран». Усі громадяни є військовослужбовцями строкової армійської служби, або резервістами, або визнані непридатними. Людина, яка брала участь у бойових діях, особливо ніяк не виділяється, а учасники воєн отримують планку учасника тієї чи іншої військової кампанії, котра, втім, не дає жодного статусу або супутніх пільг чи зобов'язань. Існує також статус інваліда Армії оборони Ізраїлю («нехе цааль»). За всю допомогу солдатам у всіх вищезгаданих статусах (особливо коли йдеться про інвалідність) відповідає Міністерство оборони Ізраїлю. При цьому у різних випадках цим займаються різні департаменти та структури міністерства [159].

В Ізраїлі існує найбільш ефективна система психологічної реабілітації військовослужбовців, особливо практика реабілітації Посттравматичних стресових розладів (ПТСР) та інших психологічних проблем, які пов'язані з переживаннями військовослужбовцями бойового стресу. Ізраїль має багаторічний досвід у вирішенні цієї проблеми. Саме в цій країні чи не найкраща в світі організація психологічної допомоги військовослужбовцям, ветеранам, і членам їхніх родин. В Ізраїлі існує загальне усвідомлення важливості психологічної підтримки ветеранів. Це проявляється у сприянні держави, суспільства та військових структур у розробці та реалізації програм, спрямованих на забезпечення добробуту та психологічного здоров'я ветеранів, що є дуже важливим. В країні розроблено різноманітні програми та послуги, спрямовані на надання підтримки та поліпшення якості життя ветеранів, які стикаються з психологічними проблемами, пов'язаними з бойовим стресом. Основна сутність цих програм полягає у комплексному та індивідуалізованому підході до реабілітації та супроводу ветеранів, з орієнтацією на їх потреби та унікальні ситуації особистого досвіду [160, с. 107-118]. На особливу увагу заслуговує ізраїльська реабілітаційна програма військовослужбовців після демобілізації, спрямована на те, щоб жоден борець не залишився наодинці навіть із незначною проблемою. Ця програма передбачає підготовку близьких і рідних демобілізованого до його повернення додому. Діяльність підрозділу з реабілітації та роботи з демобілізованими спрямована на розроблення реабілітаційних програм, створення та/або підтримку спеціальних центрів анонімної допомоги, супровід військовослужбовців з інвалідністю, супровід бійців із бойовою психічною травмою, надання соціальної допомоги. Ізраїль як країна, що знаходиться у постійному стані конфлікту та воєнних дій, має широкий спектр програм та послуг, спрямованих на підтримку та реабілітацію своїх ветеранів. Визначено, що ізраїльська система складається з п'яти великих підрозділів: підрозділу діагностики, профілізації та профорієнтації; служби психологічної підтримки військовослужбовців; підрозділу з реабілітації та

роботи з демобілізованими; служби підтримки цивільного населення за кризових ситуацій; служби роботи із сім'ями постраждалих. Ізраїльські фахівці-психологи, психотерапевти, реабілітологи розробили ефективні методики, спрямовані на покращення як фізичного, так і психологічного стану ветеранів, допомогу у подоланні посттравматичного стресового розладу та інших психологічних проблем, що виникають після переживання бойового стресу [161, с. 82].

В Ізраїлі на відміну від України питання соціалізації військових закріплені у Законі Ізраїлю «Про соціальну адаптацію звільнених військовослужбовців» (1994), відповідно до якого звільнений військовослужбовець - особа, яка закінчила строкову службу, навіть якщо вона була законно звільнена до закінчення періоду, який вона була зобов'язана відслужити, за умови, що вона прослужила щонайменше 12 місяців, а також особа, яка була звільнена до закінчення зазначеного вище періоду за станом здоров'я або через інвалідність, як це визначено в Законі про інвалідів (винагороди та реабілітацію); для цілей цього визначення кожен місяць національно-цивільної служби за роздільною системою зараховується як половина місяця служби, а кожен місяць національно-цивільної служби за проміжною системою зараховується як три чверті місяця служби.

Більша частина звільнених солдатів переходить до резерву (раніше це питання регулювалося Законом «Про службу у Збройних Силах», але після 2008 року - Законом «Про соціальну адаптацію звільнених військовослужбовців»), однак частина - звільняється від служби у резерві (наприклад, жінки, які займають небойові посади, звільняються від цього обов'язку після народження першої дитини; і чоловіки, і жінки звільняються від служби в резерві після досягнення певного віку). В Ізраїлі відсутнє Міністерство з питань ветеранів, функції реабілітації та соціалізації ветеранів покладаються на Міністерство оборони - Управління по роботі з постраждалими військовослужбовцями та членами їхніх сімей (IDF Casualties Department). Мета створення Управління - реалізація політики соціального,

медичного та реабілітаційного забезпечення військовослужбовців та їхніх сімей у складі Департаменту персоналу Міністерства оборони. На Управління покладено завдання щодо забезпечення зв'язку між ЦАХАЛ та військовослужбовцями і членами їх сімей, родичами загиблих у ході бойових дій та в інших випадках, а також реалізації політики щодо їх соціального захисту та реабілітації. Управління також відповідає за оформлення пільг, лікування, проведення професійної та функціональної реабілітації військовослужбовців, організації надання їм та членам їх сімей суспільної та психологічної підтримки, соціального забезпечення в залежності від ступені травми чи інвалідності.

Крім цього у структурі Міністерства оборони Ізраїлю діє відділ реабілітації, який є державним органом, визначеним законом для підтримки та обслуговування ветеранів, які зазнали поранень під час служби в ЦАХАЛ або в інших структурах національної безпеки. Відділ реабілітації ветеранів з інвалідністю Міністерства оборони є основною державною структурою, що займається правами звільнених військовослужбовців з інвалідністю. Його мета - реабілітація інвалідів Армії Оборони Ізраїлю та їхня інтеграція в суспільство, щоб забезпечити для них якомога ефективнішу працездатність і піклування про їхній добробут. Відділ реабілітації інвалідів діє на підставі Закону про інвалідів (грошові відшкодування та реабілітація) від 1959 року. Згідно з визначенням, наведеним у Законі, «людина з інвалідністю» - це демобілізований військовослужбовець, який отримав інвалідність внаслідок армійської служби, або військовослужбовець, який отримав інвалідність внаслідок надстрокової служби. При цьому «інвалідність» - втрата здатності здійснювати звичайні дії, як фізичні, так і розумові, або зниження такої здатності, які з'явилися у демобілізованого військовослужбовця або у військовослужбовця надстрокової служби внаслідок одного із випадків, що сталися в період його служби та внаслідок цієї служби: травма, захворювання, ускладнення захворювання. Після демобілізації з армії роботу з пораненим і членами його родини продовжують працівники окружного

відділення Відділу реабілітації інвалідів, до якого він належить, і відповідно до виду довідки, отриманої від офіцера з дотацій [162]. Основною метою Відділу реабілітації інвалідів є допомога в реабілітації людини з інвалідністю, тобто забезпечення оптимального включення в життя суспільства, створивши відповідні умови для її стабільної та безперервної зайнятості. Включення в соціальне життя прискорює інтеграцію людини з інвалідністю в суспільстві, покращує її сприйняття себе і позитивно впливає на інші аспекти її життя. Інваліди Армії Оборони Ізраїлю, яким призначено 20%-й і більше ступінь інвалідності мають право на допомогу під час реабілітації, що включає в себе психологічну і соціальну підтримку, орієнтацію і допомогу при складанні програми реабілітації та її реалізації. Працівники з реабілітації (зазвичай це соціальні працівники) діють у співпраці з лікувальним колективом округу і самим інвалідом, прагнучи прискорити процес реабілітації. До кожного пораненого, визнаного інвалідом, прикріплюється працівник із реабілітації, який керує процесом реабілітації (координатор — case manager, CM). Значна частина процесів індивідуальної та професійної реабілітації пов'язана з діями зі зміцнення та розвитку внутрішніх і зовнішніх ресурсів, що допомагають справлятися з інвалідністю та пов'язаними з нею змінами. Працівники з реабілітації та колектив співробітників округу готові надати допомогу інваліду в будь-якій, пов'язаній з його реабілітацією потребі. Програма реабілітації будується на основі його здібностей і професійних прагнень, з урахуванням визнаної інвалідності та відповідно до вказівок Відділу реабілітації солдатів з інвалідністю [163].

Важливою складовою процесу реабілітації військових в Ізраїлі є психологічна реабілітація, або допомога. Уважається, що саме в Ізраїлі одна з найкращих у світі організація психологічної допомоги військовослужбовцям, ветеранам та членам їхніх родин. Ізраїль налічує понад 2500 фахових військових психологів. Але під час активізації активних військових дій на службу призиваються резервісти. Відповідність фахових спеціалістів із

психологічного забезпечення є приблизно такою: один фахівець на 70–90 військовослужбовців [163].

Ізраїль має багаторічний досвід у вирішенні проблем психологічної реабілітації ветеранів війни. Відомо, що під час війни з Ліваном у 1982 році ізраїльські військові психологи застосовували принципи підтримки постраждалих, що відомі як «VISED». Для цього були створені підрозділи відновлення боєздатності, до складу яких входили психіатри, соціальні працівники, клінічні психологи, інструктори з фізичної та бойової підготовки. Важливою умовою було те, що фахівці, які надавали допомогу, мали бойовий досвід, що сприяло встановленню довірливих відносин у процесі терапії. Методологія «VISED», розроблена в Ізраїлі, охоплює кілька ключових принципів, які сприяють ефективній психологічній реабілітації військових, які пережили бойовий стрес. Ці принципи допомагають структурувати підхід до підтримки вете ранів війни, забезпечуючи комплексний підхід до їхнього відновлення. По-перше, принцип Валідації (Validation) передбачає визнання і прийняття емоцій і досвіду постраждалих. Це включає створення безпечного простору, де військовослужбовці можуть вільно проявляти свої почуття та переживання без страху бути засудженими. Психологи забезпечують середовище, в якому учасники можуть відверто говорити про свої емоції, що допомагає зменшити відчуття ізоляції та невизначеності [164, с. 41–50]. Другим принципом є Інформування (Information). Це передбачає надання постраждалим чіткої та об'єктивної інформації про те, що сталося, про причини і наслідки подій. Інформування допомагає розібратися в контексті подій, що, в свою чергу, знижує рівень невизначеності і тривоги. Принцип Підтримки (Support) передбачає надання емоційної та практичної підтримки. Психологи створюють атмосферу, де постраждалі відчувають прийняття та розуміння. Це включає допомогу в спілкуванні з іншими, хто пережив подібні ситуації, що сприяє формуванню підтримуючої спільноти. Принцип Експресії (Expression) акцентує увагу на важливості вираження емоцій. Постраждалі заохочуються до відкритого

висловлювання своїх почуттів, таких як страх, гнів, сум чи горювання. Психологи допомагають знайти здорові способи вираження цих емоцій, що є ключовим аспектом для психологічного відновлення. Останнім принципом є Розробка (Development), який фокусується на розвитку нових ресурсів і стратегій для подолання травматичного досвіду. Психологи підтримують постраждалих у пошуку нових навичок і ресурсів, які допоможуть їм справитися з травмою та відновити нормальне функціонування.

Як зазначають окремі дослідники «аналіз ефективності застосування цих принципів показав значні результати. У підрозділах, де дотримувались принципів «VISED», близько 60% військових змогли повернутися до виконання професійних обов'язків, у порівнянні з лише 22% в тих, де ці принципи не використовувались. Крім того, рівень розвитку ПТСР у військовослужбовців, які пережили бойовий стрес, був нижчий на 30% у підрозділах, де дотримувались методології «VISED»» [165, с.143-148].

Лебедева С.Ю., Овсяннікова Я.О., Похілько Д.С. досліджуючи міжнародний досвід психологічної підтримки військових, зазначають, що військових психологів в Ізраїлі називають «офіцерами зі здоров'я душі», така назва одразу унеможлиблює спекуляції щодо психічної повноцінності військовослужбовців і виключає можливість виникнення додаткового напруження та відсторонення від військового психолога» [166, с. 139-145]. В Ізраїлі психологічна підтримка забезпечується такими підрозділами:

1. Підрозділ діагностики, профілізації та профорієнтації, представники якого відповідають за комплексне медичне обстеження молодих людей, починаючи з 15 років, формуючи медичну карту військового (його особистісний профіль), та супроводжують його протягом життя. Первинна психологічна оцінка визначає: інтелектуальний рівень розвитку особистості, психологічний і соціальний статус, мотиваційні характеристики та лідерські якості, усі показники заносять до особової картки, і саме на їх основі проводиться профорієнтація потенційного військовослужбовця у відповідний рід військ. При цьому окремі дослідники звертають увагу на те, що до служби

в армії Ізраїлю допускаються призовники з інвалідністю, у тому числі і з психіатричним діагнозом (наприклад, з аутизмом, легкою формою дебільності, шизофренією в тривалій ремісії, синдромом Дауна, афективними розладами тощо) [166, с. 139-145]. Для таких військовослужбовців розроблено спеціальні методики реабілітації та соціалізації в армійському середовищі. Ізраїльські військові психологи також займаються і посткризовим тестуванням. Також до компетенції цього відділу входить діагностика бойової психічної травми, шоку бойових дій та посттравматичного стресового розладу. За їх системою психологічного супроводу подібного роду тестування проходять усі учасники бойових дій без винятку.

2. Підрозділ психологічної підтримки військовослужбовців займається поточною психологічною допомогою, яка спрямована і на розвиток стресостійкості особового складу, на формування його психологічної готовності до виконання службових та бойових завдань, і на надання психологічної допомоги військовослужбовцям та членам їхніх сімей, що зазнали впливу екстремальних чинників службово-бойової діяльності. Значну роль в ізраїльській армії надають підготовці командирів, оскільки саме бойові командири щодня безпосередньо перебувають поруч зі своїми підлеглими і, по суті, на них покладена роль первинної діагностики та за потреби спрямування бійця до потрібного фахівця.

3. Підрозділ із реабілітації та роботи з демобілізованими ветеранами війни. На особливу увагу заслуговує ізраїльська реабілітаційна програма військовослужбовців після демобілізації, яка спрямована на те, щоб жоден борець не залишився наодинці, навіть із незначною проблемою. Ця програма передбачає також і підготовку близьких та рідних демобілізованого до його повернення додому.

4. Служба підтримки цивільного населення за кризових ситуацій. Ізраїль має і специфічну систему допомоги цивільному населенню в умовах ведення бойових дій. У кожному мікрорайоні населених пунктів країни під час кризових ситуацій працюють добровільні штаби кризових ситуацій, пункти оповіщення населення, пункти термінової допомоги.

5. Служба роботи із сім'ями постраждалих. Таким чином видно, що психологічна служба в Ізраїлі має багаторівневу структуру та забезпечує надання психологічної допомоги не лише військовослужбовцям, а й їхнім рідним та цивільному населенню у цілому [166, с. 139-145].

Ізраїль також має значний досвід у наданні підтримки своїм ветеранам та цивільним, які постраждали внаслідок війни. Особливу увагу у цій країні приділено розробці програм психосоціальної підтримки та реабілітації. Центри, такі як NATAL, спеціалізуються на лікуванні ПТСР та інших психологічних розладів через індивідуальні та групові сесії, а також забезпечують спеціалізовані програми для дітей та сімей. Ізраїльський Центр травми та стійкості NATAL - організація, що спеціалізується на травмах і стресі, які пов'язані саме з війною та тероризмом [167].

Важливо врахувати також досвід держави Ізраїль і впровадити його в Україні у сфері забезпечення соціальних прав військовослужбовців, оскільки державна політика Ізраїлю в сфері захисту соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей як найбільше спрямована на захист конкретного індивідуума. Ізраїль має значний досвід щодо життя та розвитку в періоді тривалого воєнного стану і досяг успіху, зокрема в економіці, соціальному захисті військовослужбовців та членів їх сімей. Вивчення досвіду Ізраїлю щодо цього питання може допомогти Україні у розробці і вдосконаленні своєї системи надання допомоги військовослужбовцям, ветеранам та їх родинам [168, с. 37-42].

Таким чином Ізраїль має багаторічний досвід реабілітації військовослужбовців, які пережили важкі травми, зокрема через бойові дії. Особливістю ізраїльської системи реабілітації військових є її комплексна та багатоетапна структура, яка включає як медичну, так і психологічну реабілітацію. Вона зосереджена на довготривалій та інтенсивній допомозі, аби забезпечити повне відновлення після травм, зокрема фізичних (наприклад, ампутації чи пошкодження спинного мозку) та психологічних. Система надає широкий спектр послуг, включаючи індивідуальні плани відновлення, які можуть тривати довше та включати більше сеансів, ніж у багатьох інших системах. Слід виокремити ключові особливості ізраїльської системи реабілітації військових: 1) застосування комплексного підходу - забезпечується поєднання медичної, фізичної та психологічної реабілітації, що сприяє комплексному відновленню після травм; 2) довготривалість реабілітації - термін реабілітації може бути значно довший порівняно з іншими країнами, що дозволяє військовим отримати повне відновлення, особливо після важких травм; 3) індивідуальний підхід - кожен випадок розглядається індивідуально, а програми реабілітації адаптуються під потреби конкретного військового; 4) психологічна підтримка - важлива увага приділяється психологічному відновленню для адаптації до нової життєвої ситуації, що є невід'ємною частиною загального процесу реабілітації; 5) висока інтенсивність - інтенсивні програми реабілітації можуть бути проведені в кілька етапів для досягнення кращих результатів, навіть якщо це потребує більше часу; 6) система підтримки - державна система підтримки надає фінансову допомогу та інші послуги, що сприяють якнайшвидшому та найефективнішому відновленню військових після травм. [142, с.34].

Висновок. Визначено, що до пріоритетів у діяльності органів публічної адміністрації Держави Ізраїль із забезпечення реабілітації військових слід віднести психологічне відновлення за допомогою передових технологій, таких як терапія віртуальної реальності, а також фізичну реабілітацію, яку надають спеціалізовані центри. З'ясовано, що основний акцент в

адміністративно-правовому забезпеченні реабілітації та соціалізації військовослужбовців Держави Ізраїль покладається на такі складники, як: 1) психологічна реабілітація (нейротехнології – активно використовуються терапія віртуальної реальності (VR) для роботи з травматичними спогадами та нейростимуляція для покращення когнітивних функцій та зниження стресу; психологічна допомога – надання психологічної підтримки у зв'язку з війною та її наслідками, зокрема для лікування гострого стресового стану); 2) фізична реабілітація (надання спеціалізованої медичної допомоги для відновлення фізичних ушкоджень, отриманих під час бойових дій, реабілітація включає протезування, фізіотерапію та інші методи відновлення функціональності); 3) швидке втручання (Держава Ізраїль надає перевагу якомога швидшому наданню психологічної та медичної допомоги після отримання травми, щоб запобігти розвитку хронічних станів). Зроблено висновок, що в Державі Ізраїль наявна найбільш ефективна система психологічної реабілітації військовослужбовців, особливо практика реабілітації посттравматичних стресових розладів (ПТСР) та інших психологічних проблем, які пов'язані з переживаннями військовослужбовцями бойового стресу.

3.3 Реалізовані приклади адміністративно-правового забезпечення діяльності сфери реабілітації та соціалізації військовослужбовців України з урахуванням міжнародного досвіду

Одним із очевидних завдань держави в умовах війни є необхідність забезпечити підтримку військовослужбовців, осіб, які отримали травми різного ступеня у ході бойових дій, зазнали психологічного впливу, що негативно відобразилось на стані їх фізичного та психічного здоров'я. Продовження військових дій на території України призводить до збільшення числа військових, які зазнають фізичних та психологічних травм, а відновлення стану здоров'я часто після медичного (хірургічного) втручання

потребує значного часу, ресурсів та належного менеджменту у цій сфері нових для нашої країни відносин – відносин, які виникають між різними суб'єктами у сфері реабілітації військовослужбовців.

Такі виклики зумовлюють необхідність суттєво переглянути Державну політику реабілітації та соціалізації військовослужбовців, як у напрямку удосконалення нормативно-правової бази регулювання цієї сфери так і забезпечення належного публічного адміністрування цієї сфери, яке включає: створення системи органів публічної влади, які мають реалізовувати державну політику щодо реабілітації військовослужбовців, створення мережі реабілітаційних центрів, а також відкриття (ліцензування) реабілітаційних центрів, сертифікації медичного персоналу, виділення та розподілення державних субсидій.

Відтак вищезазначене вказує на необхідність систематизації та виокремлення дієвих методик реабілітації військовослужбовців в Україні, які потребують належного адміністративно-правового регулювання, узагальнення реалізованих прикладів належного адміністративно-правового забезпечення діяльності сфери реабілітації та соціалізації військовослужбовців України з урахуванням міжнародного досвіду.

Тисячі бійців повертаються у мирне життя без адаптаційного періоду - після пережитих жахів, з поламанною психікою, нічними кошмарами і нездатністю продовжувати звичайне життя, і часто їх історії закінчуються цілковитим розчаруванням у всьому, що відбувається навколо. Як підсумок – безліч бійців з надломленою психікою можуть стати новим «втраченим поколінням». Тому реабілітація кожного військового має здійснюватись за індивідуальними сучасними методами реабілітації за участі висококваліфікованих фахівців з підбором програми реабілітації з урахуванням індивідуальних особливостей кожної окремої ситуації. Персоналізація програм дозволяє у максимально стислі терміни провести роботу щодо запобігання розладам особистості та деформаціям соціальних функцій.

Для реабілітації військових на сьогодні застосовуються: методи групової терапії; тренінги; індивідуальна робота із спеціалістами; додаткові заняття (арт терапія та ін.).

Комплексний підхід до реабілітації військовослужбовців дозволяє побудувати заново соціальні навички, усунути фіксацію на пережитих подіях та набутому з їхньої причини стані, налагодити нові соціальні контакти, відновити когнітивні та комунікативні функції.

Насамперед психологічна реабілітація потрібна для нормалізації їхнього психічного стану. Вона складається з найдрібніших елементів і результатом такої роботи стає цілісний «пазл», нова картина світу, яка вже ніколи не буде колишньою, довоєнною, але дозволить жити. Робота психологів спрямована на відновлення цілого комплексу втрачених або деформованих психічних функцій, гармонізацію Я-образу при отриманні фізичних травм та спричинених ними змін у тілі та світовідчутті. Повернувшись з зони бойових дій, українські захисники просто соромляться свого стану, замикаються в собі, не хочуть бачити і приймати проблему. У таких ситуаціях реабілітація може тривати довго. Головне завдання близьких, рідних, друзів – допомогти постраждалому зробити перший крок. Тільки прийняття проблеми та розуміння необхідності її якнайшвидшого вирішення принесуть швидкий позитивний результат.

Психологічні травми можуть завдати набагато більшої шкоди, ніж фізичні каліцтва. Як правило, вони приховані, не показані назовні, їх переживають самотійно, з кожною миттю лише посилюючи ситуацію. У цьому їхня складність і небезпека. Надання допомоги людині, яка постраждала в процесі захисту країни – це обов'язок всієї системи реабілітації медичних працівників, психологів, волонтерів.

Сьогодні в наявності є необхідні інструменти для боротьби з посттравматичним стресовим розладом та проведення ефективної реабілітації військовослужбовців, які можуть зв'язатися з нами для первинної консультації та отримання рекомендацій щодо подальших дій. Це необхідність, адже від здоров'я наших військових залежить їхнє майбутнє, їхнє щастя, здоров'я та сила нації.

Аналіз вітчизняних та світових практик реабілітації військових дає можливість виокремити найбільш сучасні та дієві форми (види) реабілітації та розкрити їх зміст.

Фізична реабілітація. Після лікування в госпіталі військовослужбовці стикаються з проблемою відновлення своєї функціональності. Фізична реабілітація військовослужбовців після поранень потребує тривалого часу, який може тривати від 1-2 до 5-6 місяців і більше. Таке реабілітаційне лікування спрямоване на відновлення організму після завершення гострого періоду та часто дозволяє уникнути первинної інвалідності чи перешкодити подальшому погіршенню стану. Адже наслідки поранень та тривала прикутість до ліжка з обмеженням рухливості призводять до атрофії та ослаблення м'язів, формуються контрактури, які не дають можливості повноцінно рухатись. Це дуже важливе завдання, без якого неможливе повноцінне повернення військовослужбовця до мирного життя. Більшість сучасних реабілітаційних центрів для військових АТО створено на базі шпиталів та лікарень. Вони є у Львові, Луцьку, Києві, Черкасах, Миколаєві та інших містах України. Завдяки допомозі експертів та волонтерів з-за кордону, в сучасних центрах встановили новітніші системи реабілітації - ерготерапії (відновлення втрачених рухових навичок у побуті), кінезотерапії (метод лікування рухом та навантаженнями), зали ЛФК з тренажерами та інші. За постановленням уряду України кожен працюючий українець має право на проходження після стаціонарного лікування оплачуваного курсу реабілітації безкоштовно на базі реабілітаційних відділень санаторно-курортних закладів.

Основні аспекти фізичної реабілітації включають: фізіотерапію та мануальну терапію - фізіотерапевти та мануальні терапевти надають необхідну медичну підтримку у відновленні фізичної активності, яка містить в собі масаж, розтяжку м'язів, апаратну терапію тощо; психомоторні та функціональні тренування - фізична реабілітація також включає психомоторні та функціональні тренування, які допомагають покращити координацію рухів та загальну фізичну працездатність; реабілітація після поранень чи травм - у випадках травм чи хірургічних втручань, реабілітація включає в себе спеціально розроблені програми, спрямовані на повне відновлення функціональності та рухливості; адаптація до фізичних обмежень - фахівці надають поради та навчають військовослужбовців, як ефективно пристосовуватися до можливих фізичних обмежень; спортивна реабілітація - деякі військовослужбовці обирають спортивну реабілітацію, програма якої спрямована на покращення фізичної підготовки [25, с.35].

Ігрова реабілітація. В Україні з'явилися кабінети інтерактивної реабілітації Iгex за канадською методикою. Ця реабілітація відбувається в ігровій формі: футбол, волейбол, парашут. В ході реабілітації пацієнт бачить себе на екрані героєм спортивної гри, де за правильні рухи дають бали, а система імітує рухи, вона змушує людину згадати, як працює його рука, нога. Людина грає, гра відволікає її від больового синдрому і дає можливість розробити суглоби та сформувати новий руховий стереотип [169].

Психологічна реабілітація. Повномасштабної і правильної психологічної реабілітації воїнів в Україні сьогодні немає. Наразі державна психологічна допомога для ветеранів ЗСУ передбачена у двох варіантах: у військовому госпіталі у випадку поранення; через сімейного лікаря, який дасть скерування до психолога. Тому тисячі бійців повертаються у мирне життя без адаптаційного періоду - після пережитих жахів, з поламаною психікою, нічними кошмарами і нездатністю продовжувати звичайне життя, і часто їх історії закінчуються цілковитим розчаруванням у всьому, що відбувається навколо. Як підсумок – безліч бійців з надломленою психікою,

які можуть стати новим «втраченим поколінням». Саме тому зараз держава активно створює реєстр фахівців, які надаватимуть психологічну допомогу. Також психологічна реабілітація успішно налагоджується психологами на волонтерських засадах - з перших днів війни в мережі існує безліч пабліків, що надають допомогу онлайн, безкоштовно і анонімно [27, с.45].

Основні складові психологічної реабілітації включають: психотерапія - психотерапевти працюють з військовослужбовцями, щоб допомогти їм подолати психологічні труднощі, такі як посттравматичний стресовий розлад (далі - ПТСР), депресія та тривожність, сеанси психотерапії сприяють розмовам і розвитку стратегій для подолання емоційних та психологічних проблем; підтримка групових сесій - групові сесії дозволяють військовослужбовцям спілкуватися з однодумцями, що проходять подібний процес відновлення. Це може збільшити відчуття спільноти та підтримки, а також допомогти в подоланні військових досвідів; терапевтичні методи - когнітивно-поведінкова терапія, арттерапія, релаксаційні техніки тощо [170, с.24–31]. Ці методи спрямовані на поліпшення емоційного стану та здатності адаптуватися до нових умов.

Дружня реабілітація. Учасники бойових дій після повернення до мирного життя, з одного боку, відчувають непереборну потребу знову «зануритися» у минуле, у військову обстановку; з іншого - глибоке почуття провини перед загиблими товаришами за те, що вони самі залишилися живими; і з третьої, - необхідність «виговоритися», виплеснути свій біль, що не вщухає, і одночасно донести свою особисту правду про війну до інших. До того ж, люди, що повернулись з фронту, часто жаліються на неприйняття суспільством: поки вони воювали, люди в містах живуть звичайним життям і ходять до кафе, а до самих ветеранів зовсім не ставляться як до героїв. Більше того, часто колишніх військових уникають і вважають агресивними, до них є упереджене ставлення при прийомі на роботу, саме тому вони часто ізолюються та не бажають спілкуватись з людьми. Зараз в Україні опановують незвичайний вид реабілітації для бійців, які повернулись з зони

бойових дій - дружню реабілітацію. Це різновид соціальної та психологічної реабілітації, утім допомогу тут надають не лікарі, а такі ж колишні військові, а самі центри створено не на базі лікарні. Таким чином спілкування в групах відбувається з позиції рівного та побратима, друга, а не з позиції лікаря і хворого [171, с. 69–75]. Такі центри існують як офлайн, так і можна знайти групу дружньої реабілітації онлайн - наприклад, в соцмережах.

Родинна реабілітація. Наслідки війни у всіх проявляються по – різному: хтось може пристраститися до алкоголю, інші намагаються максимально ізолюватися від суспільства, треті стають імпульсивними і запальними. Особливість українців в тому, що вони не звикли звертатися за психологічною допомогою, а просто замикаються в собі. До психолога бійці приходять вже тоді, коли повністю втратили надію на те, що все "само пройде ". Люди продовжують займатися самолікуванням або ж просто пускають все на самоплив, а сім'ї і друзі не завжди звертають увагу на внутрішні переживання і не поспішають звертатися по допомогу. Утім це дуже важливо. Недарма у розвинених країнах військовим надають 12 місяців відпустки для реабілітації, адже багато місяців людина буде буквально вчитись жити наново. Тому, для того, щоб допомогти ветеранам війни повернути своє життя в потрібне русло і перестати здригатися ночами від страшних спогадів, потрібен не тільки контроль з боку держави, а й підвищена увага з боку близьких і рідних. Доведено, що в люблячих дружніх родинях реабілітація військового відбувається набагато швидше та ефективніше [172, с. 84–97]. Зараз створено безліч онлайн та офлайн груп для постраждалих від війни, де спеціалісти навчають рідних, як підтримати військового, що повернувся з фронту, на що звернути увагу та що проконтролювати, а коли і вчасно звернутись до лікаря. Кожен член родини військового має усвідомлювати, що повертатись до мирного життя важко, тому потрібна підтримка.

Енімал реабілітація. Тим, кому після повернення потрібна психологічна допомога, тепер нерідко прописують каністерапію – лікування за допомогою спеціально навчених для цього собак. Терплячі хвостаті лікарі, після відповідного дресирування, здатні навіть витягти людину з депресії, кажуть лікарі. Варіанти лікування бувають різними: проживання собаки в будинку бійця, в тому числі і тимчасове, так звана «перетримка». За розповідями активістів, бійцям пропонують гуляти з собаками, грати. Тривалість лікування – близько року. Крім собак, зараз для реабілітації бійців використовують також коней і навіть бджіл. Їзда на коні відволікає і дозволяє забути жахи війни, пояснюють психологи, а сон на ліжку, під яким стоїть бджолиний вулик, знімає стрес і допомагає хлопцям спокійно заснути.

Соціальна реабілітація. Мирне життя з головою занурює воїна до бюрократичних лабіринтів країни. Тепер ветерану треба думати, як оформити документи учасника бойових дій, як знайти роботу, щоб утримувати сім'ю. І найголовніше питання – як вливатися та жити у суспільстві тих, хто не воював [173, с. 112–118]. Уряд активно розробляє програми підтримки військовослужбовців, щоб допомогти їм повернутися до громадянського життя. Зараз вже відкрито безліч груп та центрів безкоштовної соціальної реабілітації. Працюючи у групі, колишні військові налагоджують соціальні навички, долають неконструктивну фіксацію у своєму стані, розвивають інші аспекти особистості, налагоджують контакти, відновлюють здорову комунікацію, звикають до спокійного розслабленого стану.

Освітня реабілітація. Випадаючи на місяці, а то і роки зі звичайного ритму життя, люди не можуть влаштуватися на роботу дуже довго. По-перше, вони втратили всі свої бізнес-контакти, за якими можна знайти роботу. Крім того, багато хто втрачає за цей час професійні навички. Також, після отримання травм деякі види роботи стають недоступними. Важливою складовою переходу військових на цивільну кар'єру є здобуття нових вмій та навичок. Саме для цього Міністерство у справах ветеранів підписало

меморандум з понад 30 вишами, де ветерани можуть здобувати цивільну спеціальність. Також існує багато курсів та освітніх програм онлайн, які зараз є безкоштовними для українців - як в Україні, так і у найвідоміших університетах світу.

Бізнес-реабілітація. Уряд України активно надає підтримку ветеранському підприємництву. Для українських захисників та захисниць передбачена програма з підтримки ветеранського бізнесу. Зокрема мова йде про менторські програми, які скеровані на те, щоб навчити військовослужбовців проєктній діяльності та як правильно подаватися на ті чи інші грантові програми. Також держава надає гранти на бізнес, наприклад, Український ветеранський фонд запустив конкурсну програму #Варто, в рамках якої надаватиме фінансування бізнесу ветеранів та членів їхніх родин на конкурсній основі [30].

На сьогодні у зв'язку з продовженням військової агресії на території України збільшується кількість учасників бойових дій, які потребують медичної та психологічної реабілітацію, з чим існуючій системі медичних установ з яких тільки частина мають реабілітаційні відділення важко впоратись. Тому наразі потрібно взяти мову про цілісну медико-психологічну реабілітацію (або допомогу) і соціальну підтримку військовослужбовців, які брали участь у бойових діях. Найбільш оптимальним для реалізації завдань системи соціальної реабілітації учасників бойових дій є створення спеціалізованих центрів соціальної реабілітації осіб, які брали участь у бойових діях. Такі центри зможуть вирішувати весь комплекс проблем соціальної адаптації та реабілітації ветеранів гарячих точок.

Центр соціально-психологічної реабілітації учасників бойових дій повинен включати такі напрямки: 1) медичну реабілітацію військовослужбовців (особливо інвалідів); 2) соціально-психологічну адаптацію військовослужбовців – учасників бойових дій та членів їх сімей у системі ринкових відносин (індивідуальна психологічна та психотерапевтична допомога, групові та індивідуальні форми реабілітації); 3)

соціально-психологічну підтримку військовослужбовців і членів їх сімей (з цією метою повинна бути організована робота кімнати психологічного розвантаження при центрах); 4) освітню діяльність (профконсультування, первинна або додаткова професійна освіта, підвищення кваліфікації за цивільними спеціальностями, професійна перепідготовка); 5) сприяння в працевлаштуванні: створення банку вакансій робочих місць на ринку праці, підтримання зв'язків з роботодавцями; 6) соціально-правовий захист (координація дій центру з військкоматами, військовими частинами, службами зайнятості, навчальними центрами, юридичне консультування; підтримка підприємництва, участь у створенні і реалізації систем соціального захисту).

Наразі в Україні підписані контракти з 20 реабілітаційними закладами, які здійснюють в першу чергу медичну реабілітацію військовослужбовців, здебільшого психологічна реабілітація військовослужбовців проходить в приватних реабілітаційних центрах або у відділеннях реанімації військових, які створені в обласних та районних лікарнях, але переважно за рахунок приватних (спонсорських) коштів. Зразковим прикладом застосування повноцінних різнопланових методик реабілітації військовослужбовців є діяльність Національного центру реабілітації «НЕЗЛАМНІ» (Unbroken Ukraine) у місті Львові в якому кваліфіковану медичну допомогу отримали понад п'ять тисяч українців, зі спектром надання послуг від протезування до фізичної, психологічної та психосоціальної реабілітації постраждалих [173]. Що стосується приватної ініціативи щодо створення реабілітаційних центрів для військових, то надзвичайним прикладом є спільний проект Віктора та Олени Пінчуків RECOVERY (Відновлення), який зосереджений на створенні національної мережі реабілітаційних центрів для поранених бійців, реабілітації поранених бійців у партнерських приватних медичних клініках, направлення тяжкопоранених військових і цивільних осіб за кордон для комплексного протезування. На сьогодні проект нараховує вже більше 12 реабілітаційних центрів для військових створених на базі державних

медичних закладів, тут встановлено сучасне фізіотерапевтичне обладнання, зали фізичної реабілітації оснащені інноваційним устаткуванням із віртуальною реальністю, яке забезпечує зворотний зв'язок із пацієнтом, комплекс тренажерів і апаратів для реабілітації покриває весь спектр можливих функціональних порушень пацієнтів (зокрема отриманих унаслідок мінно-вибухових травм) і на високому технологічному рівні допомагає відновлювати їх [174].

До розробки цілісної моделі соціальної адаптації військовослужбовців, які брали участь у бойових діях мають бути залучені наступні суб'єкти:

1. Військові комісаріати (територіальні центри комплектування та соціальної підтримки), основним завданням яких є постановка на облік, створення комп'ютерної бази даних, систематичне інформування структур, які займаються питаннями соціальної адаптації даної категорії осіб;

2. Органи соціального захисту, які займаються питаннями матеріального забезпечення (грошових виплат, пільг) і правового захисту учасників бойових дій та їх сімей;

3. Органи охорони здоров'я, основним завданням яких має бути медична реабілітація ветеранів бойових дій і організація роботи медико-відновлювальних центрів для учасників бойових дій;

4. Фахівці, які забезпечують соціально-психологічну та психологічну реабілітацію учасників бойових дій (психологи і психотерапевти) і діючі в тісній співпраці з медиками;

5. Служба зайнятості, в чию компетенцію входить вирішення питань професійної підготовки та перепідготовки колишніх військовослужбовців, а також сприяння їм у працевлаштуванні;

6. Організації спільнот (громадських організацій) самих учасників військових дій, які вирішують насамперед проблему моральної підтримки ветеранів та членів їх сімей.

Для узгодженої діяльності структур, що займаються питаннями соціальної реабілітації осіб, які брали участь в бойових діях, за доцільне створювати регіональні координаційні ради, які включають представників даних структур. Певних реабілітаційних заходів та психологічної допомоги потребують також батьки та члени сімей учасників бойових дій, які самі перебували в психотравмуючій ситуації, чекаючи щодня страшної звістки. Засобом реабілітації таких сімей можуть бути спеціальні центри соціально-психологічної адаптації учасників воєн і локальних конфліктів, а також клуби родичів, осіб, які пройшли через військові дії.

Варто також відміти, що однією з ефективних організаційних форм комплексної програми соціальної реабілітації (адаптації) ветеранів війни є створення та діяльність ветеранських хабів. Ветеранські хаби є центрами, що об'єднують різноманітні соціальні, психологічні та правові послуги для ветеранів та їхніх родин. Вони стають майданчиками для комунікації, обміну досвідом, розвитку особистих і професійних навичок. Ветеранські хаби надають широкий спектр послуг, зокрема психологічну підтримку, юридичні консультації, допомогу у працевлаштуванні, сприяють розвитку підприємницької діяльності серед ветеранів, впроваджують програми спортивної реабілітації та займаються національно-патріотичним вихованням.

Міжнародний досвід свідчить, що ветеранські хаби є ефективним інструментом соціальної адаптації. Зокрема, в таких країнах, як США, Великобританія та Австралія, такі центри працюють за принципом інтегрованих послуг, що охоплюють медичну допомогу, психологічну реабілітацію та професійну адаптацію. Як нами було зазначено вище в США існує мережа «Veterans Affairs», що забезпечує ветеранів комплексними послугами в межах спеціалізованих центрів, а також створює можливості для соціальної реабілітації та інтеграції шляхом взаємодії бізнесу, профільних громадських організацій та Міністерства у справах ветеранів США шляхом відкриття і підтримки центрів соціальної реабілітації військових.

Основною метою створення ветеранських хабів є надання комплексної підтримки та допомоги ветеранам за такими напрямками: 1) психологічна підтримка, яка важлива, оскільки після повернення з фронту багато ветеранів стикаються з травмами, такими як посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), і проведення психологічних консультацій, терапій та груп підтримки; 2) соціалізація та взаємопідтримка, адже ветеранські хаби є місцем зустрічей для тих, хто має спільний досвід участі в бойових діях, відповідно обмін досвідом, спільні заходи та проєкти сприяють розвитку мережі підтримки, що дозволяє ветеранам не відчувати себе ізольованими; 3) трудова реінтеграція та професійне навчання - ветеранські хаби надають можливості для підвищення кваліфікації, навчання нових професій або адаптації до змін на ринку праці, що дозволяє ветеранам знайти нові джерела доходу, що сприяє їхній фінансовій безпеці та незалежності, завдяки цим ініціативам вони можуть не тільки відновити фінансове становище, але й відчутти себе корисними членами суспільства; 4) юридична та правова допомога щодо отримання статусу ветерана, компенсацій, соціальних виплат та пенсій; 5) фізичне здоров'я та реабілітація - співпраця з медичними установами щодо організації медичних оглядів, проведення фізіотерапії та інших видів медичних послуг, що допомагає ветеранам швидше відновлювати фізичне здоров'я та знижує їхню залежність від державних медичних установ.

Розвиток системи ветеранських хабів в Україні почався ще у 2018 р. зі створення Veteran Hub м. Києві як адміністративний центр соціально-психологічної та правової підтримки з освітньою платформою для проведення заходів для ветеранів, їхніх родин та суспільства загалом. Наразі ветеранські хаби активно створюються та ефективно діють майже в усіх регіонах України, детальну інформацію про їх мережу можна дізнатись на сайті Міжнародного фонду відродження. Дослідниками звернуто увагу на те, «що і досі їхня діяльність підтримується переважно волонтерами, відповідно, вона потребує більшої державної підтримки, яка має проявлятися у: 1)

вивченні роботи таких центрів за кордоном, а саме у країнах, що мають досвід участі військових у воєнних діях, узагальненні цих практик та адаптації в Україні; 2) розробці дієвих програм організації діяльності зазначених центрів в Україні; 3) забезпеченні ефективної взаємодії держави, бізнесу і профільних громадських організацій в їх створенні та діяльності; 4) забезпеченні просвітницької роботи щодо необхідності їхньої діяльності та відповідно реклаमाції їхньої діяльності; 5) узгодженні програм державно-приватного партнерства щодо фінансового та матеріально-технічного забезпечення їхньої діяльності; 6) залученні ветеранських хабів до реалізації програм соціальної підтримки, надання психологічної допомоги, сприяння працевлаштуванню, організації спортивних заходів, підтримки підприємництва, національно-патріотичного виховання, розвитку громадянського суспільства тощо» [175, с. 28-30].

Цілком підтримуємо таку позицію і вважаємо, що діяльність ветеранських хабів це дієва форма соціалізації військових ветеранів, оскільки основний акцент державного впливу і в тому числі фінансування спрямований на медичну реабілітацію військових, їх подальша соціалізація поки що, нажаль, мало охоплена бюджетним фінансуванням та підтримкою.

Висновки до розділу 3

Аналіз зарубіжного досвіду, зокрема США та Ізраїлю щодо адміністративно-правового забезпечення реабілітації та соціалізації військових дає можливість визначити окремі його позитивні практики, які можуть бути запроваджені в Україні: 1) потребує прийняття Закону України «Про реабілітацію та соціалізацію військовослужбовців України та осіб, які забезпечують обороноздатність, безпеку та правопорядок в Україні» в якому слід урегулювати категорії військових, які потребують реабілітації, визначити базові критерії за якими визначається необхідність і доцільність реабілітації, визначити форми, методи та методології реабілітації, закріпити

права, обов'язки та відповідальність суб'єктів публічної влади, які мають забезпечувати реабілітацію військовослужбовців, визначити рівні реабілітації військовослужбовців, в залежності від стану їх фізичного та психологічного здоров'я, визначити правовий статус реабілітаційних закладів та закладів соціальної підтримки (види, форми та порядок діяльності), закріпити загальні вимоги (ліцензійні вимоги) та критерії для надання послуг з реабілітації у тому числі щодо персоналу таких закладів, визначити джерела та порядок фінансування діяльності таких закладів (за прикладом Ізраїлю); 2) доцільно створити у складі Міноборони України окремий Департамент реабілітації та соціалізації (реінтеграції) військовослужбовців України, який має бути ключовим органом який забезпечує координацію інших відомств і служб, які займаються реабілітацією та соціалізацією (реінтеграції) військовослужбовців України (МОЗ, Мінветеранів, Мінсоцполітики) – за прикладом США.

Та все ж новаторством має стати забезпечення ефективної діяльності електронного сервісу «Електронний кабінет ветерана» як окремого ресурсу за зразком Єдиного електронного порталу державних послуг ДІЯ, в даному сервісі доцільно розмістити доступ до таких послуг: 1) статус ветерана (дані з державного реєстру щодо правового статусу ветерана) - сервіс озволяє отримати електронне посвідчення ветерана з QR-кодом для підтвердження статусу в реєстрах; 2) подання заяви до фахівця із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб; 3) інформація про пільги та гарантії (на проїзд, навчання, комунальні послуги), а також переглянути інформацію про різні статуси (учасник бойових дій, учасник війни); 4) заявка для отримання соціальної допомоги та соціальної підтримки; 5) заява для отримання психологічної підтримки; 6) заява про отримання медичної реабілітації в реабілітаційних центрах. Адміністрування та юридичну і інформаційну підтримку цього сервісу потрібно покласти на Мінветеранів, яке при його обслуговуванні має взаємодіяти з Міноборони, Мінсоцполітики, Мінохорони здоров'я та Мінцифри України.

В результаті дослідження узагальнено унікальний досвід окремих країн НАТО у забезпеченні реабілітації та соціалізації військовослужбовців, який ґрунтується на комплексному підході, що охоплює адміністративно-правові гарантії, медичну, психологічну та професійну підтримку. Виокремлено ключові аспекти досвіду країн НАТО (зокрема, Сполучених Штатів Америки, Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії та Королівства Швеція) у цій сфері, зокрема: 1) системне та комплексне забезпечення (розробку та впровадження комплексних державних програм з реабілітації та соціалізації військовослужбовців, забезпечення медичної, психологічної, соціальної та правової підтримки на всіх етапах служби та після її завершення, створення спеціалізованих реабілітаційних центрів та програм, що враховують специфічні потреби військових); 2) правове регулювання (прийняття законодавчих актів, що чітко визначають права та обов'язки військових у сфері реабілітації, а також регулювання медичного, психологічного та соціального супроводу військових, законодавче забезпечення правової допомоги військовим та їхнім сім'ям); 3) особливості соціальної адаптації (забезпечення професійної перепідготовки та допомоги в пошуку нової роботи після звільнення, надання житлової, фінансової та соціальної підтримки для полегшення переходу до цивільного життя, сприяння інтеграції ветеранів у суспільство через створення спільнот та програм залучення); 4) профілактика та раннє виявлення (проведення регулярного медичного та психологічного обстеження військових під час служби, впровадження програм профілактики посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та інших психологічних проблем, надання психологічної підтримки безпосередньо на полі бою та після повернення); 5) партнерство та співпраця (залучення до реабілітації громадських організацій, волонтерів та міжнародних партнерів, розробка спільних програм з міністерствами, відомствами та місцевими органами влади, обмін досвідом та найкращими практиками між країнами-членами НАТО).

Визначено, що до пріоритетів у діяльності органів публічної адміністрації Держави Ізраїль із забезпечення реабілітації військових слід віднести психологічне відновлення за допомогою передових технологій, таких як терапія віртуальної реальності, а також фізичну реабілітацію, яку надають спеціалізовані центри. З'ясовано, що основний акцент в адміністративно-правовому забезпеченні реабілітації та соціалізації військовослужбовців Держави Ізраїль покладається на такі складники, як: 1) психологічна реабілітація (нейротехнології – активно використовуються терапія віртуальної реальності (VR) для роботи з травматичними спогадами та нейростимуляція для покращення когнітивних функцій та зниження стресу; психологічна допомога – надання психологічної підтримки у зв'язку з війною та її наслідками, зокрема для лікування гострого стресового стану); 2) фізична реабілітація (надання спеціалізованої медичної допомоги для відновлення фізичних ушкоджень, отриманих під час бойових дій, реабілітація включає протезування, фізіотерапію та інші методи відновлення функціональності); 3) швидке втручання (Держава Ізраїль надає перевагу якомога швидшому наданню психологічної та медичної допомоги після отримання травми, щоб запобігти розвитку хронічних станів). Зроблено висновок, що в Державі Ізраїль наявна найбільш ефективна система психологічної реабілітації військовослужбовців, особливо практика реабілітації посттравматичних стресових розладів (ПТСР) та інших психологічних проблем, які пов'язані з переживаннями військовослужбовцями бойового стресу.

Систематизовано та виокремлено дієві методики реабілітації військовослужбовців в Україні, які потребують належного адміністративно-правового регулювання, зокрема фізичну (кінезіотерапію, ЛФК, протезування, реабілітацію спортом, анімал реабілітацію), психологічну (групову та індивідуальну терапію, роботу з психологічними травмами), соціальну (інтеграцію у суспільство через програми підтримки, культурні

заходи, сімейну підтримку) та професійну реабілітацію (навчання, перекваліфікацію для повернення на ринок праці).

Охарактеризовано реалізовані приклади належного адміністративно-правового забезпечення діяльності сфери реабілітації та соціалізації військовослужбовців України з урахуванням вітчизняного військового досвіду та міжнародної практики.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, зокрема здійснено аналіз чинного законодавства України та зарубіжних країн, а також вітчизняних, міжнародних наукових джерел і статистичних даних, що дозволило з'ясувати зміст адміністративно-правових засад реабілітації та соціалізації військовослужбовців України, сформулювати авторські пропозиції із підвищення ефективності їх реалізації. За результатами дисертаційної роботи сформульовано такі основні висновки:

1. Обґрунтовано, що реабілітація та соціалізація військовослужбовців в Україні – це комплексний процес, спрямований на відновлення фізичного, психічного та соціального функціонування захисників після поранень чи травм, що включає медичну, психологічну реабілітацію та їх соціальну реінтеграцію. З'ясовано, що адміністративно-правове регулювання реабілітації військовослужбовців – це діяльність суб'єктів владних повноважень, що спрямована на встановлення умов, механізмів та надання реабілітаційної допомоги військовослужбовцям та ветеранам; воно охоплює медичну, фізичну, психологічну та соціальну складові частини реабілітації, регулюється законодавством у сфері охорони здоров'я, соціального захисту та військової служби, а також залежить від ефективної роботи військових та цивільних закладів охорони здоров'я та відповідних державних органів. Визначено, що складниками адміністративно-правового регулювання реабілітації військовослужбовців є: 1) суб'єкти регулювання, до яких слід віднести Міністерство оборони, Міністерство охорони здоров'я, військові та цивільні заклади охорони здоров'я, а також інші суб'єкти владних повноважень, що реалізують державну політику у сфері реабілітації; 2) об'єкти регулювання – адміністративні правовідносини, що виникають у зв'язку з наданням реабілітаційних послуг військовослужбовцям, які зазнали поранень, травм чи захворювань; 3) методи, засоби та способи регулювання (розробка та затвердження програм реабілітації, відкриття (ліцензування)

реабілітаційних центрів, сертифікація медичного персоналу, державні субсидії, державний контроль за діяльністю та інші).

2. З'ясовано, що основними вадами адміністративно-правового регулювання реабілітації військовослужбовців є: 1) відсутність програмного документа в цій сфері, до прикладу, Державної програми реабілітації військовослужбовців; 2) відсутність єдиного законодавчого акта, в якому слід урегулювати всі правовідносини, які виникають у сфері реабілітації військовослужбовців, до прикладу, Закону України «Про реабілітацію військовослужбовців України та осіб, які забезпечують обороноздатність, безпеку та правопорядок в Україні»; 3) відсутність або наявність низького рівня правового регулювання положень щодо розробки та затвердження програм реабілітації, відкриття (ліцензування) реабілітаційних центрів, сертифікації медичного персоналу, державних субсидій, державного контролю за їхньою діяльністю та інші.

3. Доведено, що з метою удосконалення адміністративно-правового регулювання реабілітації військовослужбовців доцільним є прийняття окремого Закону України «Про реабілітацію військовослужбовців України та осіб, які забезпечують обороноздатність, безпеку та правопорядок в Україні», в якому слід урегулювати такі положення: 1) визначити категорії осіб, які потребують реабілітації; 2) визначити базові критерії, за якими визначається необхідність і доцільність реабілітації; 3) визначити форми, методи та методології реабілітації; 4) закріпити права, обов'язки та відповідальність суб'єктів публічної влади, які мають забезпечувати реабілітацію військовослужбовців; 5) визначити рівні реабілітації військовослужбовців залежно від стану їхнього фізичного та психологічного здоров'я; 6) визначити правовий статус реабілітаційних закладів (види, форми та порядок діяльності); 7) закріпити загальні вимоги (ліцензійні вимоги) та критерії для надання послуг з реабілітації, у тому числі щодо персоналу таких закладів; 8) визначити джерела та порядок фінансування діяльності таких закладів.

4. Встановлено, що адміністративно-правовий механізм забезпечення реабілітації військовослужбовців – це сукупність правових засобів, норм та інституцій, які використовуються органами державної влади та управління для організації, надання та координації реабілітаційних послуг військовим, що постраждали внаслідок війни, з метою їхнього повноцінного повернення до життя у суспільстві. Доведено, що механізм адміністративно-правового забезпечення реабілітації військовослужбовців являє сукупність таких елементів: 1) адміністративно-правових норм, що визначають права та обов'язки учасників процесу реабілітації військових, структуру та функції органів управління у сфері реабілітації військових, медико-соціальні стандарти, процедури ліцензування та акредитації реабілітаційних закладів тощо; 2) форм, засобів та способів адміністративно-правового регулювання – діяльності суб'єктів суспільних відносин, спрямованої на надання послуг у сфері реабілітації військових, здійснення адміністративних процедур оформлення статусу ветерана, організації, контролю та оцінювання якості надання реабілітаційних послуг; 4) результатів адміністративно-правового регулювання – видання актів застосування права – рішень органів публічної адміністрації в результаті реалізації повноважень у сфері публічного адміністрування системою реабілітації військових; 5) оскарження (адміністративного, судового) рішень, дій чи бездіяльності органів публічної адміністрації у сфері реабілітації військових; 6) застосування заходів адміністративної та дисциплінарної відповідальності (до суб'єктів публічної адміністрації) за порушення законодавства у сфері реабілітації військових, а також усунення причин та умов, які зумовили настання таких порушень; 7) забезпечення виконання прийнятих рішень.

5. Виокремлено систему суб'єктів адміністративно-правового забезпечення діяльності сфери реабілітації та соціалізації військовослужбовців України, яку становлять: 1) суб'єкти формування державної політики реабілітації та соціалізації військовослужбовців України – нормотворчий рівень (Президент, Верховна Рада, КМУ); 2)

суб'єкти реалізації державної політики реабілітації та соціалізації військовослужбовців України – політико-адміністративний рівень (профільні міністерства, органи місцевого самоврядування, спеціалізовані установи); 3) допоміжні суб'єкти – суспільний рівень (громадські організації, волонтерські центри, міжнародні партнери).

6. Встановлено, що під інструментами адміністративно-правового забезпечення діяльності сфери реабілітації та соціалізації військовослужбовців України слід розуміти урегульовані законом або підзаконними нормативно-правовими актами форми, засоби та способи як діяльності суб'єктів владних повноважень щодо надання послуг у сфері реабілітації військових, здійснення адміністративних процедур оформлення статусу ветерана, видання адміністративного акта, організації, контролю та оцінювання якості надання реабілітаційних послуг, а також дії військовослужбовців, членів їхніх сімей та їхніх представників, спрямовані на адміністративне та судове оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень у цій сфері.

7. Наведено аргументи щодо: 1) доцільності запровадження в Україні позитивного зарубіжного досвіду (зокрема, Сполучених Штатів Америки та Держави Ізраїль) щодо реабілітації та соціалізації військових, зокрема щодо прийняття комплексного Закону України «Про реабілітацію та соціалізацію військовослужбовців України та осіб, які забезпечують обороноздатність, безпеку та правопорядок в Україні», в якому слід урегулювати категорії військових, які потребують реабілітації, визначити базові критерії, за якими визначається необхідність і доцільність реабілітації, визначити форми, методи та методології реабілітації, закріпити права, обов'язки та відповідальність суб'єктів публічної влади, які мають забезпечувати реабілітацію військовослужбовців, визначити рівні реабілітації військовослужбовців залежно від стану їхнього фізичного та психологічного здоров'я, визначити правовий статус реабілітаційних закладів та закладів соціальної підтримки (види, форми та порядок діяльності), закріпити загальні

вимоги (ліцензійні вимоги) та критерії для надання послуг з реабілітації, у тому числі щодо персоналу таких закладів, визначити джерела та порядок фінансування діяльності таких закладів (за прикладом Держави Ізраїль); 2) створення у складі Міноборони України окремого Департаменту реабілітації та соціалізації (реінтеграції) військовослужбовців України, який має бути ключовим органом, що забезпечує координацію інших відомств і служб, які займаються реабілітацією та соціалізацією (реінтеграцією) військовослужбовців України (МОЗ, Мінветеранів, Мінсоцполітики), за прикладом США; 3) забезпечення ефективної діяльності електронного сервісу «Електронний кабінет ветерана» як окремого ресурсу за зразком Єдиного електронного порталу державних послуг ДІЯ, в якому доцільно розмістити доступ до таких послуг: статус ветерана (дані з державного реєстру щодо правового статусу ветерана) – сервіс дозволяє отримати електронне посвідчення ветерана з QR-кодом для підтвердження статусу в реєстрах; подання заяви до фахівця із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб; інформація про пільги та гарантії (на проїзд, навчання, комунальні послуги), а також переглянути інформацію про різні статуси (учасник бойових дій, учасник війни); заявка для отримання соціальної допомоги та соціальної підтримки; заява для отримання психологічної підтримки; заява про отримання медичної реабілітації в реабілітаційних центрах. Адміністрування та юридичну й інформаційну підтримку цього сервісу потрібно покласти на Мінветеранів, яке під час його обслуговування має взаємодіяти з Міноборони, Мінсоцполітики, Мінохорони здоров'я та Мінцифри України.

8. Систематизовано та виокремлено дієві методики реабілітації військовослужбовців в Україні, які потребують належного адміністративно-правового регулювання, що включають фізичну (кінезіотерапію, ЛФК, протезування, реабілітацію спортом, анімал реабілітацію), психологічну (групову та індивідуальну терапію, роботу з психологічними травмами), соціальну (інтеграцію у суспільство через програми підтримки, культурні

заходи, сімейну підтримку) та професійну реабілітацію (навчання, перекваліфікацію для повернення на ринок праці). Охарактеризовано реалізовані приклади належного адміністративно-правового забезпечення діяльності сфери реабілітації та соціалізації військовослужбовців України з урахуванням міжнародного досвіду, зокрема: медичних та психологічних практик реабілітації Національного центру реабілітації «НЕЗЛАМНІ» (Unbroken Ukraine) як національного проєкту, а також проєкту RECOVERY (Відновлення) як приватної ініціативи; практик соціально-психологічної підтримки військовослужбовців і членів їхніх сімей – Центру психологічної підтримки «Разом з тобою» та інших, виокремлено їх позитивний досвід та запропоновано механізми його реалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальна інформація з реабілітації. URL: <https://moz.gov.ua/uk/aktualna-informacija-z-reabilitacii>. (дата звернення – 20.04.2024).
2. Як перемогти війну в собі: міфи про ПТСР, симптоми та подолання. Сайт Служби психосоціальної підтримки сімей військовослужбовців. URL: https://pidtrymka.in.ua/useful_post/yak-peremogty-vijnu-v-sobi-mify-pro-ptsr-symptomu-ta-podolannya. (дата звернення – 20.04.2024).
3. Державна політика у сфері охорони здоров'я : *колективна монографія* : у 2 ч. / кол. авт. ; упоряд. Я.Ф. Радиш ; передм. та заг. ред. М.М. Білинської, Я.Ф. Радиша. Київ : НАДУ, 2013. Ч. 1. 396 с.
4. Карамішев Д. В. Державне регулювання інноваційних процесів у системі охорони здоров'я : *дис. ... докт. наук держ. упр.* : 25.00.02. Донецьк, 2007. 494 с.
5. Основні шляхи подальшого розвитку системи охорони здоров'я в Україні / за заг. ред. В.М. Лехан, В.М. Рудого. Київ, 2005. 168 с.
6. Управління охороною здоров'я територіальної громади : *монографія* / за ред. В.М. Вакуленка, М.К. Орлатого. Київ : НАДУ, 2009. 152 с.
7. Рожкова І.В. Розвиток конкурентоспроможності регіонального управління у сфері охорони громадського здоров'я : *монографія*. Київ : Фенікс, 2009. 384 с.
8. Солоненко І.М. Управління організаційними змінами у сфері охорони здоров'я : *монографія* / І.М. Солоненко, І.В. Рожкова. Київ : Фенікс, 2008. 276 с.
9. Торбас О.М. Розвиток організаційно-правових засад місцевого самоврядування у сфері охорони здоров'я. *Економіка та держава*. 2010. № 2. С. 35–42.

10. Borys O. Lohvynenko¹, Roman V. Myroniuk¹, Olexander P. Svitlychnyy², Aleksey Y. Prokopenko³, Lidija I. Kalenichenko. The way the health care system in ukraine looks like: international practices within national realities. *Wiadomości Lekarskie* 2019, tom LXXII, nr 4 *Wiad Lek* 2019, 72, 4, 685-691. URL: http://wl.medlist.org/2019_04_35. (дата звернення: 14.12.2023).

11. Шостак С. Л. Публічне управління у сфері реабілітації військовослужбовців Збройних Сил України у рамках єдиного медичного простору охорони здоров'я України. *Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії* за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування». Міжрегіональна Академія управління персоналом, Київ, 2024. 240 с.

12. Макарова Т.П. Адміністративно-правове забезпечення захисту соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей в Україні - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. *Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії* за спеціальністю 081 «Право». Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, м. Київ, 2024. 273 с.

13. Соколова О. М., Васюк Н. О., Радиш Я. Ф. Реабілітація військовослужбовців: термінологія, класифікація, принципи і особливості (до проблем державного регулювання реабілітації особового складу Збройних Сил України). *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 23. С. 148-155.

14. Моркляник О. І., Паляниця Х. В. Модель функціональної організації багатофункційного реабілітаційного центру для військовослужбовців. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Архітектура». 2023. № 2 (10). С. 130-140. URL: <https://doi.org/10.23939/sa2023.02.130>.

15. Трачук С. В., Хмара В. В., Підлетійчук Р. В., Сиротюк С. М. Проблеми реабілітації та відновлення військовослужбовців за особливих умов. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*. 2024. № 4 (177) с.163–168. URL: [https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.4\(177\)](https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.4(177)).

16. Теремецький В. І., Батрин О. В., Івахненко О. А. Правові гарантії доступності медичної та реабілітаційної допомоги в період воєнного стану. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал*. 2024. Вип. 2 (15). С. 46-58. URL: [https://doi.org/10.33244/2617-4154.2\(15\).2024.46-58](https://doi.org/10.33244/2617-4154.2(15).2024.46-58).

17. Якимець, М. В., Печиборщ, В. П., Вороненко, В. В. (2022). Гарантована психологічна допомога та реабілітація військовослужбовців – складова національної безпеки. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я*, 3 (39), 41–50. URL: <https://doi.org/10.11603/1681-2786.2022.3.13435>.

18. Волошина, В. В. (2024). Сутність поняття психологічної реабілітації військовослужбовців. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Психологія*, 2, 7–11. URL: <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2024.2.1>.

19. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я: Закон України від 03.12.2020 № 1053-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text>.

20. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст.19.

21. Radysh Ya., Sokolova O. (2012) *Medychna reabilitatsiia viiskovosluzhbovtziv yak naukova problema: teoretyko-metodolohichni zasady*. [Medical rehabilitation of military personnel as a scientific problem: theoretical and methodological principles]. *Ekonomika ta derzhava*. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21RE [in Ukrainian].

22. Babov K. ta in. (2023). Reabilitatsiia viiskovosluzhbovtsiv v umovakh sanatorno-kurortnykh ta reabilitatsiinykh zakladiv. [Rehabilitation of military personnel in sanatorium-resort and rehabilitation institutions]. Odesa: Vyd-vo Polihraf. URL: https://kurort.gov.ua/wp-content/uploads/2023/07/monografiya-vijskovosluzhbovczi_sajt.pdf [in Ukrainian].

23. Мамка В.В. Поняття та зміст медичної та психологічної реабілітації військовослужбовців Збройних сил України. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. Випуск 6, 2024. С. 142-146

24. Волошина, В. В. (2024). Сутність поняття психологічної реабілітації військовослужбовців. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Психологія*, 2, 7–11. URL: <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2024.2.1>.

25. Реабілітація постраждалих в умовах надзвичайних ситуацій та бойових дій. Посттравматичний стресовий розлад: монографія / за ред. К. Д. Бабова, І. Я. Пінчук, В. В. Стеблюка. Одеса: «ПОЛІГРАФ», 2015. 240 с.

26. Результати дослідження «Реінтеграція ветеранів» щодо досвіду ветеранів у користуванні пільгами. Програма реабілітації ветеранів (IREX). Аналітичний звіт від 14 липня 2021 року. Veterans' Benefits Utilization and Experiences – Ukrainian PDF URL: www.irex.org.

27. Кокун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Остапчук В.В. Психологічна робота з військовослужбовцями - учасниками АТО на етапі відновлення: *Методичний посібник*. К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2017. 282 с.

28. Бриндіков Ю. Л. Організаційно-педагогічні умови дієвості реабілітаційної діяльності з військовослужбовцями Збройних Сил України, що приймали участь у бойових діях. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія : «Педагогіка і психологія»*. Дніпропетровськ : Приватний вищий навчальний заклад «Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля», 2018. С. 69–75.

29. Бриндіков Ю. Л. Потенціал сімейної психотерапії у процесі здійснення реабілітації сімей військовослужбовців учасників бойових дій. Професійна освіта: методологія, теорія та технології : зб. наук. праць / гол. ред. Доброскок І.І. Переяслав-Хмельницький: Я.М. Домбровська, 2018. Вип. 7/1. С. 84–97.

30. Сучасні види реабілітації для постраждалих від війни та ветеранів ЗСУ. URL: <https://mva.gov.ua/ua/veteranskij-fond/konkursiogoloshennya>.

31. Базарний С. В. Соціальна реабілітація військовослужбовців. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. Одеса: 2020. Вип. 32. С. 152-157.

32. Леженко С.О., Майстренко К.М. Інструменти соціальної адаптації військовослужбовців: виклики та шляхи подолання в умовах війни. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. Випуск 4, 2024. С. 42-48.

33. Vdovychenko, T. Sotsialna ta profesiyna adaptatsiya zvilnenykh viyskovosluzhbovtziv yak ob'yeht finansovoho zabezpechennya [Social and professional adaptation of discharged military personnel as a subject of financial support]. *Svit finansiv [World of Finance]*. 2017. No. 1(50). pp. 166-180. [in Ukrainian].

34. Vseukrayinska prohrama mentalnoho zdorov'ya "Ty yak?" [All-Ukrainian Mental Health Program "How Are You?"]. URL: <https://dsns.gov.ua/psixologicne-zabezpecennia/realizaciiarobjektiv/vseukrayinska-programamentalnogo-zdorovia-ti-iak> [in Ukrainian].

35. Abramov, Ye.V. Adaptatsiya viyskovosluzhbovtziv, zvilnenykh v zapas, yak instrument zabezpechennya yikhkonkurentospromozhnosti na rynku pratsi [Adaptation of military personnel discharged from service as a tool for ensuring their competitiveness in the labor market]. *Ekonomika i organizatsiya upravlinnya [Economics and Organization of Management]*. 2016. Issue 2(22). pp. 259-265. [in Ukrainian].

36. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 № 2011-ХІІ (зі змінами від 03.07.2020 № 720-ІХ). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>.

37. Про схвалення Концепції Державної цільової програми соціальної і професійної адаптації військовослужбовців, які підлягають звільненню, та осіб, звільнених з військової служби, на період до 2017 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2013 р. № 1068-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-2013-p#n9> (дата звернення: 20.11.2024).

38. К.М. Куркова, Л.І. Луценко-Миськів. Соціальна адаптація військовослужбовців у післявоєнний період. *Право та державне управління*. №4. 2021, С. 309-315.

39. Elnitsky, Ch., Fisher, M., Blevins, C. Military Service Member and Veteran Reintegration: A Conceptual Analysis, Unified Definition, and Key Domains. *Frontiers in Psychology*. 2017. Vol. 8. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5348503/> (accessed: 24.11.2024).

40. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 року № 2671-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 18, ст.73.

41. Конвенція про права осіб з інвалідністю: ратифіковано Законом № 1767-VI від 16.12.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text.

42. Cooper, L., Caddick, N., Godier, L., Cooper, A., Fossey, M. (2017, January). Transition From the Military Into Civilian Life: An Exploration of Cultural Competence. *Armed Forces & Society*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/312116394_Transition_From_the_Military_Into_Civilian_Life_An_Exploration_of_Cultural_Competence/download.

43. Грішнова, О., & Лисенко, В. (2024). Неінтеграція учасників бойових дій у цивільне життя: проблеми зайнятості та шляхи їх розв'язання. *Вчені записки Університету «КРОК»*, (2(74), 146–156.

44. Практичний посібник (ПП) із комплексних стандартів щодо роззброєння, демобілізації та реінтеграції (КСРДР) розроблено для допомоги користувачам, які спеціалізуються на питаннях роззброєння, демобілізації та реінтеграції (РДР). 2017. URL: [fe289835cbd222fc1192aef8b596f4c9181ceef281ae58821f95a575ddb81704.pdf](https://undp.org/files/2017/02/fe289835cbd222fc1192aef8b596f4c9181ceef281ae58821f95a575ddb81704.pdf) (undp.org).

45. Ксенія Ткачук. Від воїнів до цивільних: шлях реінтеграції ветеранів в Україні. Публікація від 13 червня 2024 року. URL: <https://legal100.org.ua/vid-voyiniv-do-czyvilnyh-shlyah-reintegracziyi-veteraniv-v-ukrayini>.

46. Реінтеграція ветеранів (в тому числі з інвалідністю): повернення військових до повноцінного життя : метод. рек. / Л.П. Чепіга, А.В. Максименко, Є.В. Карпенко, С.В. Харченко та ін.; Харків. нац. ун-т внутр. справ, Львів. держ. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2024. 199 с.

47. Воєнно-медична доктрина України: постанова Кабінету міністрів України від 31.10.2018 № 910. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/910-2018%D0%BF#Text>].

48. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закони України від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>.

49. Деякі питання надання психологічної допомоги ветеранам війни, членам їх сімей та деяким іншим категоріям осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2022 року № 1338. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1338-2022-%D0%BF#Text>.

50. Про затвердження Порядку та умов надання психологічної допомоги ветеранам війни, членам їх сімей та деяким іншим категоріям осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2022 року № 1338 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2023 року № 1270). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1338-2022-%D0%BF#Text>.

51. Про затвердження Плану заходів щодо медичної, психологічної, професійної реабілітації та соціальної адаптації учасників антитерористичної операції: Наказ Мінохорони здоров'я від 19.06.2015 № 351. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0351282-15#Text>.

52. Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України, та Державної спеціальної служби транспорту, які брали участь в антитерористичній операції, здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях чи виконували службові (бойові) завдання в екстремальних умовах: Наказ Міноборони України від 09.12.2015 № 702. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0237-16#Text>.

53. Про затвердження Інструкції про організацію санаторно-курортного лікування, медичної та медикопсихологічної реабілітації у Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України від 04.11.2016 № 591. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1538-16#n12>.

54. Деякі питання запровадження оцінювання повсякденного функціонування особи: Постанова КМУ від 15 листопада 2024 р. № 1338. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1338-2024-%D0%BF#Text>.

55. Артур Крижний. Після завершення війни кількість ветеранів зросте до 5-6 мільйонів осіб – Мінветеранів. Публікація від 27 травня 2024 року. URL: <https://epravda.com.ua/news/2024/05/27/714276>.

56. Дмитро Михайлов. Понад 20 тисяч військових торік пройшли реабілітацію у медзакладах Міноборони. Публікація від 23 травня 2024 року. URL: <https://suspilne.media/752447-ponad-20-tisac-vijskovih-torik-projsli-reabilitaciju-u-medzakladah-minoboroni>].

57. Івахненко О. А., Новиков О. В., Глущенко А. М. Правове регулювання реабілітаційної допомоги військовослужбовцям в період воєнного стану. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»* №2 (28)2024. С. 28-34.

58. Про затвердження Державної цільової програми з медичної, фізичної реабілітації та психосоціальної реадaptaції постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, на період до 2023 року: Постанова Кабінету Міністрів України № 1021 від 05 грудня 2018 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1021-2018-p#Text>.

59. Куркова К.М., Луценко-Миськів. Правове регулювання реабілітації військовослужбовців. *Держава та регіони*. Серія: Право, 2024 р., № 1 (83) том 2. С. 53-58.

60. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст.19.

61. Про затвердження Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України (2008). Наказ Міністерства оборони України № 402. 14.08.2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08#Text>.

62. Деякі питання запровадження оцінювання повсякденного функціонування особи: Постанов КМУ від 15 листопада 2024 року № 1338. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1338-2024-%D0%BF#Text>.

63. Про схвалення Концепції Державної цільової програми соціальної і професійної адаптації військовослужбовців, які підлягають звільненню, та осіб, звільнених з військової служби, на період до 2017 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2013 р. № 1068-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-2013-p#n9> (дата звернення: 20.11.2024).

64. Деякі питання надання психологічної допомоги ветеранам війни, членам їх сімей та деяким іншим категоріям осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2022 року № 1338. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1338-2022-%D0%BF#Text>.

65. Про затвердження Порядку та умов надання психологічної допомоги ветеранам війни, членам їх сімей та деяким іншим категоріям осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2022 року № 1338 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2023 року № 1270). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1338-2022-%D0%BF#Text>.

66. Про затвердження Плану заходів щодо медичної, психологічної, професійної реабілітації та соціальної адаптації учасників антитерористичної операції: Наказ Мінохорони здоров'я від 19.06.2015 № 351. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0351282-15#Text>.

67. Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України, та Державної спеціальної служби транспорту, які брали участь в антитерористичній операції, здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях чи виконували службові (бойові) завдання в екстремальних умовах: Наказ Міноборони України від 09.12.2015 № 702. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0237-16#Text>.

68. Про затвердження Інструкції про організацію санаторно-курортного лікування, медичної та медикопсихологічної реабілітації у Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України від 04.11.2016 № 591. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1538-16#n12>.

69. Про затвердження Положення про організацію роботи санаторно-курортних закладів Збройних Сил України: Наказ Міністерства оборони України № 411 від 23.02.2014 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0995-14#Text>.

70. Деякі питання надання психологічної допомоги ветеранам війни, членам їх сімей та деяким іншим категоріям осіб: Постанова КМУ від 29 листопада 2022 р. № 1338. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1338-2022-%D0%BF#Text>.

71. Про затвердження Порядку та умов забезпечення соціальної та професійної адаптації осіб, які звільняються або звільнені з військової служби, з числа ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, членів сімей таких осіб, членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України: Постанова КМУ від 21 червня 2017 р. № 432. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/432-2017-%D0%BF#Text>.

72. Про затвердження Порядку формування, ведення та доступу до Реєстру суб'єктів надання послуг із психологічної допомоги для ветеранів і членів їх сімей: Наказ Міністерства у справах ветеранів України 14.12.2023 № 330 від 14.12.2023 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0067-24#Text>.

73. Про затвердження Державного стандарту соціальної адаптації : Наказ Міністерства соціальної політики України № 514 від 18.05.2015 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0665-15#Text>.

74. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо консультативної підтримки ветеранів війни та осіб, на яких поширюється Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», які планують започаткувати бізнес у сфері охорони здоров'я: Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 1131 від 1 липня 2024 року . <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1131282-24#Text>.

75. Про затвердження Положення про психологічне забезпечення в Національній гвардії України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України № 1285 від 08.12.2016 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0080-17#Text>.

76. Про організацію надання психосоціальної допомоги населенню: Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 2118 від 13.12.2023 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0126-24#Text>

77. Проект Закону України «Про реабілітацію учасників бойових дій та антитерористичної операції», внесений народним депутатом України Семенченком С. І. 26.02.2015 під № 2248. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH1QG00A?an=12>.

78. Шостак С. Л. Функціонування медичних сил України в умовах реформування системи охорони здоров'я (період військового стану). *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. № 3(63) (2022). С. 133-142.

79. Коваль В. П. Правовий статус військовослужбовців в Україні в умовах воєнного стану : *дисертація*. Харківський нац-й універ-т ім. В. Н. Каразіна. Харків. 2014. 34 с.

80. Шкуропацький О. І. Назаренко О. Л. Соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 1. С. 73–76.

81. Мота А. Ф., Гринько Р. В., Петреченко С. А. Соціальний захист військовослужбовців в умовах воєнного стану. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 161–166.

82. Бевзенко В.М. Сутність та поняття адміністративно-правового регулювання. *Вісник господарського судочинства*. 2006. № 3. С. 162–167.

83. Адміністративне право України: підручник/ [П. Діхтієвський, Ю. Вашенко, Н. Задирака, В. Пашинський, В.Клинчук та інші]; за заг.ред. П. Діхтієвського. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. 772 с.

84. Загальне адміністративне право: підручник/ за заг. ред. Р.С.Мельника. Друге видання. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 688 с.

85. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В.Галуцько, П.Діхтієвський, О.Кузьменко та ін. ; за ред. В.Галуцька, О.Правоторової. Видання четверте. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.
86. Адміністративне право України: Підручник. Вид. 2, змін, і доп. / За заг. ред. Т.О. Коломоєць. К: Істина, 2012. 528 с.
87. Адміністративне право зарубіжних країн : курс лекцій / О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, О.Є. Користін та ін.. ; за ред.. О.В. Кузьменко. К. : Юрінком Інтер, 2014. 528 с.
88. Ігонін Р. Проблема доктринального визначення поняття «адміністративно-правове забезпечення». *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 2 (40). С. 37–43.
89. Чистоклетов Леонтій, Хитра Олександра. Поняття адміністративно-правового забезпечення та його механізму. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. № 3 (27), 2020. С. 173-178.
90. Шопіна І.М. Феномен адміністративно-правового забезпечення в адміністративному праві України. *Наука і правоохорона*. 2018. №4(42). С.143–144.
91. Медяник В.А. Адміністративно-правове забезпечення державної соціальної політики в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2021. 424 с.
92. Погосян Р.Г. Поняття та елементи механізму адміністративно-правового захисту прав ветеранів війни. *Наукові записки. Серія: Право*. №14.2023. С. 152-156.
93. Никифорова О.А. Актуальні питання психологічної реабілітації поліцейських. Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінально-процесуального та криміналістичного забезпечення безпеки України та світу : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 27 листопада 2020 р.). Дніпро : Видавець Біла К. О., 2021. 224 с.

94. Якимець В. М. Гарантована психологічна допомога та реабілітація військовослужбовців – складова національної безпеки. Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. 2022. № 3. С. 41-50.

95. Гульбе О. А. Соціально-психологічна реабілітація учасників бойових дій. Психологічний журнал. 2021. Вип. 7. С. 100-106.

96. Карпінська Р. Соціально-психологічна та медична реабілітація учасників АТО. Вісник Львівського університету. Серія : Психологічні науки. 2021. Вип. 10. С. 77–82;

97. Шостак С. Л. Публічне управління у сфері реабілітації військовослужбовців Збройних Сил України у рамках єдиного медичного простору охорони здоров'я України. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування». Міжрегіональна Академія управління персоналом, Київ, 2024. 240 с.

98. Женевська конвенція (I) про поліпшення долі поранених та хворих в регулярних арміях: Додаткові протоколи 1977 до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949. Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 2 : Д — Й. 744 с.

99. Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006 року. Ратифікована Законом № 1767-VI від 16.12.2009. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text.

100. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.

101. Про Координаційну раду з питань реабілітації та підтримки військовослужбовців, інших осіб, які беруть участь в обороні України: Указ Президента України від 04 червня 2025 року №389/2025. <https://www.president.gov.ua/documents/3892025-55289>.

102. Про внесення змін до Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України: Указ Президента України від 12 червня 2025 року №397/2025. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/397/2025#Text>.

103. Про невідкладні заходи щодо підтримки ветеранів війни, членів їх сімей, членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України: Указ Президента України 22 серпня 2024 року №512/2024. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/512/2024#Text>.

104. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 року № 794-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 13. Ст.222.

105. Про затвердження Порядку доступу деяких категорій фахівців до надання допомоги окремим категоріям осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, членам сімей таких категорій осіб в закладах охорони здоров'я: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2025 р. № 448. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448-2025-%D0%BF#Text>.

106. Про затвердження Порядку та умов надання психологічної допомоги ветеранам війни, членам їх сімей та деяким іншим категоріям осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2022 року № 1338 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2023 року № 1270). URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/1338-2022- %D0%BF#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1338-2022-%D0%BF#Text).

107. Про організацію надання відновного лікування та реабілітаційної допомоги у сфері охорони здоров'я військовослужбовцям сил оборони: Наказ МОЗ України від 16.03.2022 № 495. <https://moz.gov.ua/uk/decrees/nakaz-moz-ukraini-vid-16032022--495-pro-organizaciju-nadannja-vidnovnogo-likuvannja-ta-reabilitacijnoi-dopomogi-u-sferi-ohoroni-zdorov%E2%80%99ja--vijskovosluzhbovcjam-sil-oboroni>.

108. Про затвердження Переліку протипоказань для надання реабілітаційної допомоги високого обсягу особі, яка потребує реабілітації, у стаціонарному відділенні після гострої та довготривалої реабілітації та внесення зміни до наказу Міністерства охорони здоров'я України від 14 лютого 2012 року № 110: Наказ МОЗ від 17.05.2023 № 915. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1160-23#Text>.

109. Деякі питання діяльності Українського державного медико-соціального центру ветеранів війни на період дії воєнного стану: Наказ МОЗ України від 14.06.2024 № 1040. URL: <https://moz.gov.ua/uk/decrees/nakaz-moz-ukrayini-vid-14-06-2024-1040-deyaki-pitannya-diyalnosti-ukrayinskogo-derzhavnogo-mediko-socialnogo-centru-veteraniv-vijni-na-period-diyi-voyennogo-stanu>.

110. Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України, та Державної спеціальної служби транспорту, які брали участь в антитерористичній операції, здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях чи виконували службові (бойові) завдання в екстремальних умовах: Наказ Міноборони України від 09.12.2015 № 702. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0237-16#Text>.

111. Про затвердження Інструкції про організацію санаторно-курортного лікування, медичної та медикопсихологічної реабілітації у Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України від 04.11.2016 № 591. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1538-16#n12>.

112. Про затвердження Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України № 402. 14.08.2008. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08#Text>.

113. Про затвердження Положення про організацію роботи санаторно-курортних закладів Збройних Сил України: Наказ Міністерства оборони України № 411. 23.02.2014: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0995-14#Text>.

114. Про затвердження Порядку формування, ведення та доступу до Реєстру суб'єктів надання послуг із психологічної допомоги для ветеранів і членів їх сімей» Наказ Міністерства у справах ветеранів України від 14.12.2023№ 330. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0067-24#Text>.

115. Про затвердження Порядку взаємодії між структурними підрозділами, на які покладено функції з питань ветеранської політики, та структурними підрозділами з питань охорони здоров'я щодо організації роботи спрямованої на підтримку ветеранів війни та військовослужбовців під час лікування в закладах охорони здоров'я: Наказ Міністерства у справах ветеранів України від 19.11.2024 № 375. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1840-24#Text>.

116. Про затвердження Програми щодо медичного, соціального захисту, адаптації, психологічної та соціальної реабілітації ветеранів, членів їх сімей та деяких категорій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України на 2024-2026 роки: Розпорядження начальника Краматорської міської військової адміністрації від 01.05.2024 №503-р.. <https://krm.gov.ua/miski-programy/programma-reabilitatsiyi-veteraniv-chleniv-yih-simej-na-2024-2026-roky>.

117. Комплексна програма реабілітації, інтеграції та соціального захисту Захисників та Захисниць України, членів сімей загиблих Полтавської області на 2023 – 2025 роки: Рішення Полтавської обласної ради від 28 липня 2023 року №655. <https://oblrada-pl.gov.ua/doc/doc/2477>.

118. Мельник Р. С. Загальне адміністративне право : навч. посіб. / Р. С. Мельник, В. М. Бевзенко ; за заг. ред. Р. С. Мельника. К. : Ваіте, 2014. 376 с.

119. Загальне адміністративне право : підручник / І. С. Гриценко, Р. С. Мельник, А. А. Пухтецька та ін. ; за заг. ред. І. С. Гриценка. К. : Юрінком Інтер, 2015. 568 с.

120. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / Галуцько В., Діхтієвський П., Кузьменко О. та ін. / за заг. ред. В. Галуцька, О. Правотворової. Видання третє. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 584 с.

121. Хоменко В.О. Інструменти діяльності органів місцевого самоврядування в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2016. 223 с.

122. Адміністративне право України. Повний курс: підручник. В. Галуцько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін. Видання третє. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 584 с.

123. Першин О.В. Адміністративно-правові інструменти забезпечення економічної безпеки в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2025. 268 с.

124. Лорткіпанідзе Г.Г. Адміністративні інструменти у сфері забезпечення національної безпеки: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2024. 224 с.

125. Кравцова Т.М., Петрова Н.О. Інструменти публічного адміністрування у сфері державної допомоги суб'єктам господарювання. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2020. Том 31 (70). Ч. 2. С. 81-84.

126. Махмурова-Дишлюк О. П. Поняття інструментів публічного адміністрування у сфері адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини і громадянина в умовах збройних конфліктів в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права. Збірник наукових праць*. 2020. Випуск 3. С. 40-45.

127. Ромашов Ю. С. Інструменти публічного адміністрування кадрового забезпечення Національної поліції. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 3(28), Том 2. С. 103-106.

128. Долуда І. І. Інструменти публічного адміністрування експорту та імпорту товарів військового та подвійного призначення в Україні. *Юридичний бюлетень*. 2023. Вип. 28. С. 90-94.

129. Оксютенко К. В. (2020). Поняття інструментів публічного адміністрування цифрового суспільства в Україні. *Юридична наука*, (3(105)), 239–243.

130. Патерило І.В. Адміністративно-правові інструменти діяльності публічної адміністрації України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2015. 442 с.

131. М. М. Бліхар, В. В. Юрченко. Інструменти діяльності публічної адміністрації: поняття та сутність. *Аналітично-порівняльне правознавство*. Том 2 № 3. 2025. С. 44-51.

132. Загальне адміністративне право : підручник / за загальною редакцією Р. С. Мельника. Видання друге. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. 690 с.

133. Люх В. В. Інструменти адміністративно-правового забезпечення фінансової безпеки держави. *Юридична наука*. № 2(104). 2020. С.237-247.

134. Медяник В. А. Поняття та види інструментів адміністративно-правового забезпечення державної соціальної політики. *Прикарпатський юридичний вісник*. № 38. 2021. С. 44-48.

135. Деякі питання організації реабілітації у сфері охорони здоров'я: Постанова КМУ від 16 грудня 2022 р. № 1462. <https://www.kmu.gov.ua/npas/deiaki-pytannia-orhanizatsii-reabilitatsii-u-sferi-okho-a1462>.

136. Міноборони створить чотири міжрегіональні реабілітаційні центри для військових – Сергій Мельник. <https://mod.gov.ua/news/minoboroni-stvorit-chotiri-mizhregionalni-reabilitacijni-czentri-dlya-vijskovich-sergij-melnik>.

137. Про затвердження Порядку надання та позбавлення статусу учасника бойових дій та особи з інвалідністю внаслідок війни іноземцям та особам без громадянства, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України: Постанова КМУ від 18 червня 2025 р. № 719. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/719-2025-%D0%BF#Text>.

138. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 15. Ст.50.

139. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36, № 37. Ст.446.

140. Актуальна інформація з реабілітації. URL: <https://moz.gov.ua/uk/aktualna-informacija-z-reabilitacii>. (дата звернення – 20.04.2024)

141. Як перемогти війну в собі: міфи про ПТСР, симптоми та подолання. Сайт Служби психосоціальної підтримки сімей військовослужбовців. URL:https://pidtrymka.in.ua/useful_post/yak-peremogty-vijnu-v-sobi-mify-pro-ptsr-symptomy-ta-podolannya. (дата звернення – 20.04.2024)

142. Реабілітація військовослужбовців в Україні. Загальні проблеми та особливості організації під час воєнного стану. Київ: ВД «Професіонал», 2022. 406 с.

143. Колесніченко О.С. Засади бойової психологічної травматизації військовослужбовців: монографія. Харків: ФОП Бровін О.В., 2018. 488 с.

144. Литвин Н.А., Кочугур І.В. Нормативно-правове регулювання медичної та психологічної реабілітації військовослужбовців внаслідок воєнних конфліктів. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 9. 2023. С. 237-240. URL: http://lsej.org.ua/9_2023/57.pdf.

145. Баско А. В., Собакарь А. О., Миронюк С. А. Методики реабілітації військовослужбовців, стан функціонування та розвиток реабілітаційних центрів як один із напрямів діяльності органів місцевого самоврядування. *Rehabilitation & Recreation : науковий журнал*. Рівне : Видавничий дім «Гельветика», 2024. Том 18, № 1. 240 с. С. 78-94.

146. Гордієнко Є. П. Зарубіжний досвід в організації системи соціального захисту учасників бойових дій. Теорія і практика публічного управління та адміністрування у XXI сторіччі : матеріали Першої всеукраїнської наук.-практ. конф., 30 листопада 2018 р. Київ. URL : <http://academy.gov.ua/pages/dop/198/files/9e0c6916-89d9-4e68-bae0-7122d804a470.pdf> (дата звернення : 01.06.2024).

147. Державні програми та плани співробітництва Україна - НАТО. URL: <https://nato.mfa.gov.ua/dokumenti/derzhavni-programi-ta-plani-spivrobotnictva> (дата звернення : 01.06.2024).

148. Діна Вишневська. Як у США повертають до мирного життя солдатів, які повернулися з війни. URL: <https://kp.ua/ua/life/a669399-jak-u-ssha-povertajut-domirnogo-zhittja-soldativ-jaki-povernulisja-z-vijni>. (дата звернення: 20.04.2024).

149. Уретій Оксана. Чи зможе Україна впровадити успішний закордонний досвід із адаптації ветеранів. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/06/29/chy-zmozhe-derzhava-vprovadytyuspishnyj-dosvid-z-adaptacziyi-veteraniv-ta-yihnih-rodyn/> (дата звернення: 06.02.2024).

150. Реабілітація воїнів після травм на фронті: чим відрізняються програми в Україні та США. 3 травня, 2024. <https://zaborona.com/reabilitacziya-voyniv-pislya-travm-na-fronti-chym-vidriznyayutsya-programy-v-ukrayini-ta-ssha>.

151. Джон Грехем Керрінгтон. Огляд міжнародних практик у сфері реінтеграції ветеранів: міркування щодо воєнного та повоєнного контексту України. 2023. 102 с. URL : <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/ohlyad-mizhnarodnykh-praktyk-u-sferireintehratsiyi-veteraniv-mirkuvannya-shchodo-voyennoho-ta-povoyennoho-kontekstu-ukrayiny> (дата звернення: 20.04.2024).

152. Sidiropoulos AN, Glasberg JJ, Moore TE, Nelson LM, Maikos JT. Acute influence of an adaptive sporting event on quality of life in veterans with disabilities. PLoS One. 2022 Nov 28;17(11):e0277909.

153. Базильчук Олег, Базильчук Софія, Павлюк Анна. Досвід Сполучених Штатів Америки у застосуванні адаптивного спорту для соціалізації ветеранів із фізичними травмами. Scientific journal «PHYSICAL CULTURE AND SPORT: SCIENTIFIC PERSPECTIVE». №3. 2025. Pp.128-133.

154. Костишин Емілія, Грицанюк Віта. Досвід США щодо реінтеграції ветеранів війни до цивільного життя. *Соціальна робота та соціальна освіта*. Випуск 1 (12). 2024. С.11-18.

155. Бриндіков Ю. Л. Теорія і практика реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій в системі соціальних служб: дис.... д-ра пед. наук: 13.00.05 / Хмельницький національний університет. Хмельницький, 2018. 426 с.

156. Державна політика підтримки ветеранів: досвід Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії. Ветеранський фонд (Поруч з ветераном). URL : <https://veteranfund.com.ua/support-for-veterans-of-the-united-kingdom-of-great-britain-and-northern-ireland/> (дата звернення : 28.06.2024).

157. Khorram-Manesh A, Burkle FM, Phattharapornjaroen P, Ahmadi Marzaleh M, Sultan MA, Mäntysaari M, Carlström E, Goniewicz K, Santamaria E, Comandante JD, Dobson R, Hreckovski B, Torgersen GE, Mortelmans LJ, de Jong M, Robinson Y. The Development of Swedish Military Healthcare System: Part II- Re-evaluating the Military and Civilian Healthcare Systems in Crises Through a Dialogue and Study Among Practitioners. *Mil Med*. 2021 Jan 30;186(3-4):e442-e450.

158. Khorram-Manesh A, Robinson Y, Boffard K, Örténwall P. The History of Swedish Military Healthcare System and Its Path Toward Civilian-Military Collaboration From a Total Defense Perspective. *Mil Med*. 2020 Sep 18;185(9-10):e1492-e1498.

159. Ігаль Левін. Як Ізраїль піклується про своїх ветеранів? Публікація від 4 листопада 2024 року. Інформаційно-аналітичний центр «Мілітарний». https://military.com/uk/blogs/yak-izrayil-pikluyetsya-pro-svoyih-veteraniv/#google_vignette.

160. Вдовіченко Оксана, Соколова Ірина, Педченко Олександра, Степанова Сніжана, Фролова Ольга. Психологічна реабілітація і супровід ветеранів війни: досвід Ізраїлю. *Zeszyty naukowe wyższej szkoły technicznej w Katowicach*. 2023, nr 16. s. 107-118.

161. Осьодло В.І., Хміляр О.Ф. Психологічна допомога військовослужбовцям: досвід армії Ізраїлю. *Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. Київ. 2016. С. 80-83.

162. Гордієнко Є. П. Зарубіжний досвід в організації системи соціального захисту учасників бойових дій. Теорія і практика публічного управління та адміністрування у ХХІ сторіччі : матеріали Першої всеукраїнської наук.-практ. конф., 30 листопада 2018 р. Київ. URL : <http://academy.gov.ua/pages/dop/198/files/9e0c6916-89d9-4e68-bae0-7122d804a470.pdf> (дата звернення : 20.04.2024).

163. Фельдман А. Інтерв'ю. *НейроNews*: психоневралгія і нейропсихіатрія. URL: <http://neuronews.com.ua/page/albert-feldmanE280A6ochen-vazhno-sozdat-takuyusistemu-prikotoroj-voennosluzhacshij-smogC2A0byC2A0poluchitpsihologicheskuyupomocsh-navseh-etapah-neseniyaC2A0sluzhbyiC2A0posleC2A0demobilizacii> (дата звернення: 14.10.2024).

164. Якимець В.М. Гарантована психологічна допомога та реабілітація військовослужбовців – складова національної безпеки. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2023. № 3. С. 41–50.

165. Крамар Т.В., Скляренко О.Є. Світовий досвід реабілітації та адаптації військовослужбовців з посттравматичним стресовим розладом. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. Том 35 (74) № 4 2024. С.143-148.

166. Лебедева С.Ю., Овсяннікова Я.О., Похілько Д.С. Психологічна допомога та реабілітація учасників збройних конфліктів та фахівців ризиконебезпечних професій: світовий досвід. *Габітус*. Випуск 45. 2023. С. 139-145.

167. Specialists of the Israeli NATAL center conducted a training course for Ukrainian colleagues] (03.08.2022). Retrieved from. URL :<https://armyinform.com.ua/2022/08/03/fahivczi-izrayilskogo-czentru-natal-provely-kurs-navchannya-dlya-ukrayinskyh-koleg/> [in Ukrainian].

168. Шапошникова І. В. Соціальна реабілітація в умовах війни: світовий досвід та проблеми України. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*, №12. 2024. С. 37-42.

169. Результати дослідження «Реінтеграція ветеранів» щодо досвіду ветеранів у користуванні пільгами. Програма реабілітації ветеранів (IREX). Аналітичний звіт від 14 липня 2021 року. Veterans' Benefits Utilization and Experiences – Ukrainian PDF. URL:www.irex.org.

170. Кучин Ю.Л., Горошко В.Р. Больовий синдром у пацієнтів із вогнепальними пораненнями кінцівок та посттравматичними стресовими розладами. *Медицина невідкладних станів*. 2001. 17(7): 24–31.

171. Бриндіков Ю.Л. Організаційно-педагогічні умови дієвості реабілітаційної діяльності з військовослужбовцями Збройних Сил України, що приймали участь у бойових діях. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія : «Педагогіка і психологія»*. Дніпропетровськ : Приватний вищий навчальний заклад «Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля», 2018. С. 69–75.

172. Бриндіков Ю.Л. Потенціал сімейної психотерапії у процесі здійснення реабілітації сімей військовослужбовців учасників бойових дій. *Професійна освіта: методологія, теорія та технології* : зб. наук. праць / гол. ред. Доброскок І.І. Переяслав-Хмельницький: Я.М. Домбровська, 2018. Вип. 7/1. С. 84–97.

173. Проект Національного реабілітаційного центру реалізується за підтримки Офісу Президента України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства у справах ветеранів України, Львівської обласної військової адміністрації та Львівської міської ради. <https://unbroken.org.ua/ua/directions>.

174. Реабілітація поранених бійців: Проект Віктора та Олени Пінчуків RECOVERY (Відновлення). URL:<https://recoveryua.org>.

175. Олександр Моргунов. Соціалізація військових ветеранів у форматі ветеранських хабів як чинник зміцнення національної безпеки. Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції (ДДУВС, 21.03.2025). Частина І. С. 28-30.

ДОДАТКИ

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Статті, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Морозов О.А. Реабілітація та соціалізація військовослужбовців України як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. С. 815–819. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-11/198>.

2. Морозов О.А. Адміністративно-правове регулювання реабілітації військовослужбовців України. *Право та державне управління*. 2024. № 4. С. 644–652. DOI: <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.4.89>.

3. Морозов О.А. Система суб'єктів адміністративно-правового забезпечення діяльності сфери реабілітації та соціалізації військовослужбовців України. *Право і суспільство*. 2025. № 2. С. 703–712. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.2.95>.

4. Морозов О.А. Зарубіжний досвід адміністративно-правового забезпечення реабілітації та соціалізації військових в умовах війни та впровадження його практик в Україні. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2024. № 7(67). Р. 380–387. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2024.7.59>.

5. Морозов О.А. Адміністративно-правовий механізм забезпечення реабілітації та соціалізації військовослужбовців України. *Право і суспільство*. 2023. № 5. С. 497–504. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.72>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Морозов О.А. Методики реабілітації та соціалізації військовослужбовців в Україні. *Proceedings of the international scientific conference “Modern Achievements in Legal Science and Practice”*, Riga, the Republic of Latvia, March 19–20, 2025. Riga : Publishing House “Baltija Publishing”, 2025. P. 399–403. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-493-1-105>.
2. Морозов О.А. Система суб'єктів забезпечення реабілітації та соціалізації військовослужбовців в Україні. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права* : матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кременчук, 5–7 грудня 2024 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 604–610. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-452-1-165>.